

АГРОСВІТ

№17 вересень 2023

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Василенко Леся Олексіївна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Грабчук Оксана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Курбачька Лариса Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сегеда Сергій Андрійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 17 вересень 2023 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.agrosvit.info

Засновники:
**Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 07.09.23 р.
Підписано до друку 07.09.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 9.1
Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 0709/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2023

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 17 вересень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Карп В. С., Резнікова Н. В., Іващенко О. А.

Сталий розвиток зеленого маркетингу: екологічний і безпековий імператив міжнародного бізнесу як складова глобальної кліматичної агенди 3

Третяк А. М., Третяк В. М., Капінос Н. О.

Методологічні підходи оцінки стану землекористування і антропогенного впливу на нього для екологічного нормування 12

Лазарева О. В., Мась А. Ю., Борисевич К. Ю.

Особливості командної роботи під час навчання студентів із залученням фахівців землевпорядного профілю 24

Демчишак Н. Б., Юрків Р. Р., Демид В. М.

Іноземний досвід стимулювання розвитку інноваційного підприємництва: імплементація в умовах цифровізації економіки України та зміцнення національної безпеки 30

Фурман Д. Г.

Науково-практичні підходи до формування системи професійного розвитку персоналу підприємств 39

Гуцько Л. А.

Стан інституційного забезпечення розвитку землевпорядкування в Україні 48

Тимошук О. О.

Формування туристичних кластерів у Середземномор'ї 57

Шевчук Н. А., Корнієв Д. Е.

Аналіз ринку чаю в Україні 63

№ 17 / 2023

CONTENTS:

Karp V., Reznikova N., Ivashchenko O.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF GREEN MARKETING: AN ENVIRONMENTAL AND SECURITY IMPERATIVE FOR INTERNATIONAL BUSINESS AS PART OF THE GLOBAL CLIMATE AGENDA 3

Tretiak A., Tretiak V., Kapinos N.

METHODOLOGICAL APPROACHES FOR ASSESSING LAND USE CONDITIONS AND ANTHROPOGENIC IMPACT ON IT FOR ECOLOGICAL REGULATION 12

Lazarieva O., Mas A., Borysevysh K.

FEATURES OF TEAMWORK DURING STUDENT EDUCATION INVOLVING LAND PROFILE SPECIALISTS 24

Demchyshak N., Yurkiv R., Demyd V.

FOREIGN EXPERIENCE IN STIMULATING INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP: IMPLEMENTATION IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE AND STRENGTHENING OF NATIONAL SECURITY 30

Furman D.

SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF A SYSTEM OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PERSONNEL OF ENTERPRISES 39

Hunko L.

STATE OF INSTITUTIONAL ENSURING THE DEVELOPMENT OF LAND PLANNING IN UKRAINE 48

Timoshchuk O.

FORMATION OF TOURIST CLUSTERS IN THE MEDITERRANEAN 57

Shevchuk N., Kornieiev D.

TEA MARKET ANALYSIS IN UKRAINE 63

УДК 339.133:316.32:316.7521

В. С. Карп,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу, НН інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса ШевченкаORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2231-8517>

Н. В. Резнікова,

д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних
економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>

О. А. Іващенко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський університет ім. Бориса ГрінченкаORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.17.3

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЗЕЛЕНОГО МАРКЕТИНГУ: ЕКОЛОГІЧНИЙ І БЕЗПЕКОВИЙ ІМПЕРАТИВ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ ЯК СКЛАДОВА ГЛОБАЛЬНОЇ КЛІМАТИЧНОЇ АДЖЕНДИ

V. Karp,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International business,
Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of KyivN. Reznikova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy,
Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv University

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF GREEN MARKETING: AN ENVIRONMENTAL AND SECURITY IMPERATIVE FOR INTERNATIONAL BUSINESS AS PART OF THE GLOBAL CLIMATE AGENDA

Мета статті полягає у концептуальному осмисленні зеленого маркетингу й виокремленні його характерних ознак під впливом сталого розвитку із акцентом на екологічному й безпековому імперативах міжнародного бізнесу як складової глобальної кліматичної адженди. Встановлено, що недостаній акцент на зеленому маркетингу пояснювався тим, що на етапі фінансової глобалізації і агресивної транснаціоналізації активно запроваджувалась політика "гонки по низхідній", яка асоціювалась із використанням країнами, що розвиваються, більш поблажливих екологічних стандартів для залучення прямих іноземних інвестицій й сприяння активнішій інтеграції

у глобальні ланцюги вартості і глобальні ланцюги поставок. Зазначено, що останніми роками зелений маркетинг стає дедалі більш радикальним, адже ставить за мету покриття всіх екологічних витрат у процесі виробництва і споживання, а, по суті, намагається імперативізувати, аби існуючий образ життя споживачів не ставив під сумнів виживання наступних поколінь. В стратегічних документах зелений маркетинг приховується під термінами "орієнтація на майбутнє", "справедлива торгівля", "чесні відносини", "потреби, а не забаганки", "відповідальне споживання", "етичний конс'юмеризм", "соціально відповідальний". Виокремлено етапи розвитку уявлень про зелений маркетинг (як пріоритетний напрям розвитку; як нова модель; як новий механізм просування товарів і послуг). Класифіковано типи використовуваної зеленої стратегії компаній (стратегічний зелений маркетинг, тактичний зелений маркетинг, операційний зелений маркетинг) залежності від мотивів, що впливають на рішення компаній позмагатись за позиції на міжнародних ринках зелених товарів. Встановлено, що: (1) стратегічний зелений маркетинг консолідує у собі вплив ринкових дій на екологічні процеси і клімат (зелена логістика, екодизайн, екоупаковка), а також вплив екологічних факторів на кон'юнктуру ринку (зелена реклама, екомаркування); (2) тактичний зелений маркетинг характеризують поступові і невпинні перетворення традиційного маркетингу на зелений маркетинг, що ставить перед маркетологами завдання сформувати інноваційну тактику, яка відповідала б принципам сталості; (3) операційний зелений маркетинг вирішує ситуативні задачі у короткостроковій перспективі й ставить за мету щоденний приріст клієнтської бази з метою отримання доходу. Визначено, що при виборі стратегії зеленого маркетингу компанія може обирати між чотирма варіантами: помірковано зелена компанія, захисна зелена компанія, прихована зелена компанія, екстремально зелена компанія. В статті встановлено, що віднесення компаній до категорії "зелених", "більш зелених" чи "найзеленіших" може залежати від маркетингових цілей як сукупності очікуваних комерційних результатів, екологічних результатів і культурних результатів. Охарактеризовано зелене управління ланцюгом поставок. Зелений маркетинг формує запит на одночасне покращення економічних та екологічних показників шляхом встановлення тісних відносин із постачальниками та клієнтами в усьому управлінні ланцюгом поставок.

The purpose of the article is to conceptualize green marketing and highlight its characteristic features under the influence of sustainable development with an emphasis on the imperative of ecology and safety as components of the climate change agenda for international business. Recognition at the mega-, meta- and macro levels of international economic policy, which gradually consolidated the green and climate agenda, environmental problems as a priority for solving the goals of creating sustainable systems of production and consumption, and, in particular, providing food and counteracting uncontrolled processes of international migration, has become another trigger for the further development of green marketing. The sustainable development stage of green marketing, which began in 2000, is characterized by initiatives that put forward special requirements for the consumption of products, in which the environmental impact would be moderate. In recent years, green marketing has become more and more radical, because it aims to cover all environmental costs in the process of production and consumption, and in fact tries to establish that the existing lifestyle of consumers does not call into question the survival of the next generations. In strategic documents, green marketing is hidden under the terms "future orientation", "fair trade", "ecological responsibility", "needs, not whims", "responsible consumption", "ethical consumerism", "socially responsible".

Sustainable development involves the development of new markets for the sale of manufactured products while ensuring the necessary profitability of production and preserving the environment. It becomes more and more difficult to achieve this ratio as the productive forces develop, as production and its impact on the environment are increasingly burdened by environmental problems. A considerable part of entrepreneurs does not seek to invest the necessary funds in environmentally friendly technologies, so the contradictions between entrepreneurial activity and environmental protection are growing. These contradictions can be reduced through thoughtful marketing activities of entrepreneurs, enterprises, companies and firms. The marketing activities of business units should be focused on long-term activities to determine the needs of the market and specific consumers, the organization of production for these needs, while ensuring the proper quality, advertising and delivery of products to the consumer. Marketing research should determine for the enterprise real, strategic, including economic advantages or their absence. It is advisable to single out the benefits received by enterprises from the introduction and development of environmentally oriented marketing. The concept of green marketing highlights: (1) economic benefits: (a) cost reduction (savings due to reduced consumption of energy, natural and other resources; savings due to recycling, sale of by-products and production waste, which reduces the costs of waste disposal; more low rates of payment for resources, fines and amounts of compensation in court for environmental damage caused); (b) revenue growth (increased share of revenue from higher-priced green goods; increased market share due to innovation and weaker competitors; brand new products that open up new markets; increased demand for traditional products that are less pollutes the environment); (2) strategic benefits: better image in the eyes of the public; product innovation; increased labor productivity; greater employee involvement in the environmental process and improved labor relations; creativity and willingness to solve emerging problems; more smooth relations with state authorities and local self-government, the public, the population and groups of "green"; reliable access to foreign markets; compliance with environmental requirements without unnecessary stress.

Green marketing generates a request for greening the entire supply chain and manifests itself, including through green procurement, green logistics, green production, green distribution. Green marketing includes green supply chain management, product lifecycle management, product lifecycle management, and encourages the adoption

of environmentally responsible business models. Green supply chain management can be implemented as a win-win strategy to gain profit and market share by minimizing waste and negative environmental impact, while improving the environmental performance of companies, which affects its position in sustainability ratings, which in turn determine the cost of access to capital and affect the loyalty of investors burdened with ESG sustainability criteria.

Ключові слова: сталий розвиток, міжнародний маркетинг, зелений маркетинг, зелена економіка, зелені фінанси, ESG-інвестування, зелена логістика, міжнародний бізнес, конкуренція, екологічні проблеми, кліматична політика, глобальні проблеми розвитку, міжнародна економічна безпека.

Key words: sustainable development, international marketing, green marketing, green economy, green finance, ESG investing, green logistics, international business, competition, environmental problems, climate policy, global development problems, international economic security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Визнання на мега-, мета- і макрорівнях міжнародної економічної політики, яка поступово солідаризувала у собі зелену й кліматичну адженди, екологічних проблем як першочергових для розв'язання з метою створення сталих, стійких систем виробництва і споживання, і, зокрема, забезпечення продовольством й протидії некерованим процесам міжнародної міграції [1; 2], стало черговим тригером для подальшого розвитку зеленого маркетингу. Стадія сталого розвитку зеленого маркетингу, що розпочалась із 2000 року, характеризується ініціативами, які висувають особливі вимоги до споживання продукції, в процесі якого на навколишнє середовище здійснювався б помікований вплив.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Перші згадки про зелений маркетинг з'явилися понад 40 років тому, фактично паралельно із поняттям "екологічне споживання", але, як визнає В. Кілбурн, перші зелені маркетингові стратегії обмежувались лише рекламою [3]. Впевненості у затребуваності зеленого маркетингу не додавало і те, що на етапі фінансової глобалізації і агресивної транснаціоналізації активно запроваджувалась політика "гонки по низхідній", яка асоціювалась із використанням країнами, що розвиваються, більш поблажливих екологічних стандартів (що, власне, сприймалось менеджментом багатонаціональних компаній без зайвих застережень) для залучення прямих іноземних інвестицій й спри-

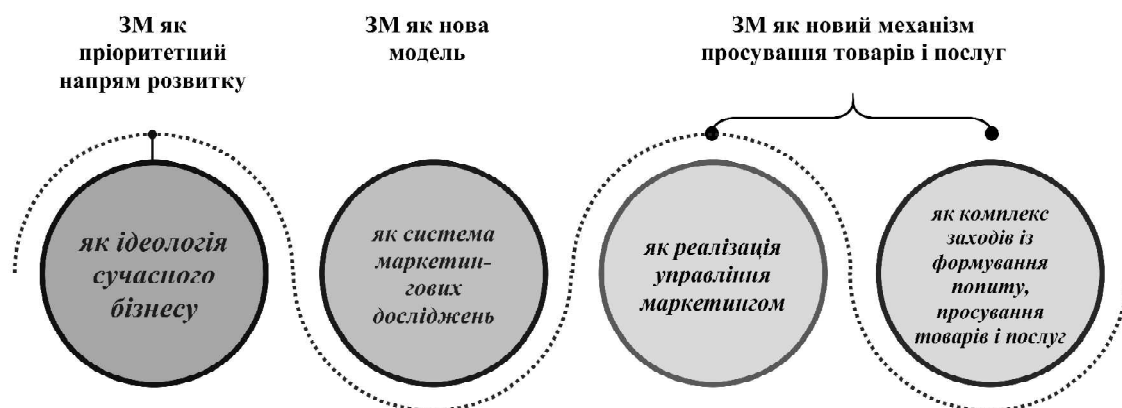

Рис. 1. Етапи розвитку уявлень про зелений маркетинг (ЗМ)

Джерело: розроблено авторами.

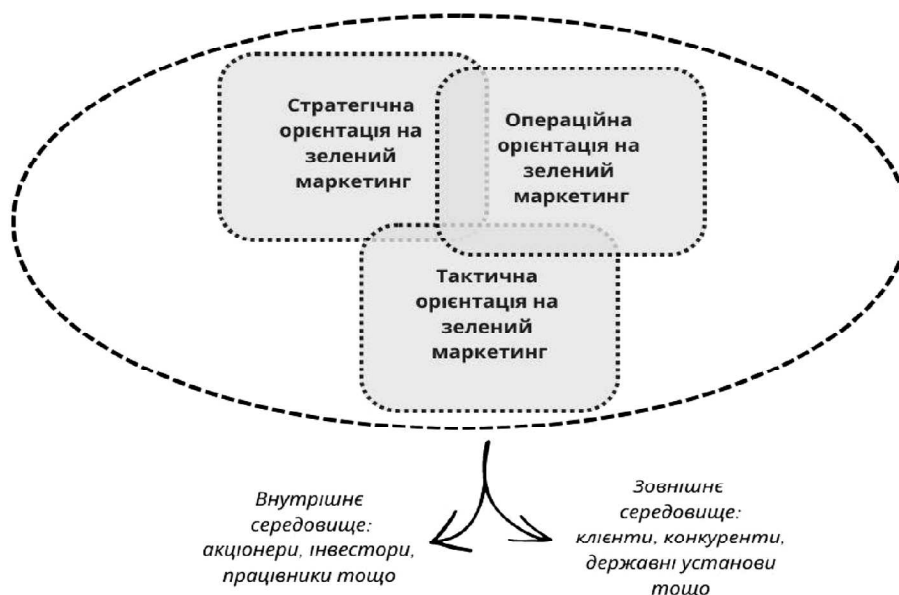

Рис. 2. Класифікація стратегій зеленого маркетингу: системний підхід

Джерело: систематизовано авторами.

яння активнішої інтеграції у глобальні ланцюги вартості і глобальні ланцюги поставок. Дослідження зеленого маркетингу, що розпочались із 2010-х років, акцентували увагу на впливі зеленого маркетингу на вподобання клієнтів, що доводить науковий доробок Х.К. Газкес-Абада, Х.Ф. Хіменес-Герреро, Х.А. Мондехар-Хіменеса і М. Корденте-Родрігесі [4], і власне на стратегії екологічного маркетингу як такі [5]. Особливості зеленої маркетингової комунікації, управління та потенціал зеленого маркетингу опинились у дослідницькому ракурсі Е.Р. Зампезе, Р. Мурі, й А. Калдейра [6], П. Талєбі, Н.А. Оміді і Ф. Лашгарара [7]. Протягом останніх кількох років концепція зеленого маркетингу посіла значне місце в дослідженнях, однак тема концептуалізації та потенційних переваг зеленого маркетингу залишається новою та важливою областю досліджень менеджменту (див. Рис. 1).

Як синонімічне "зеленому маркетингу" використовується поняття "органічний маркетинг", що, на нашу думку, методологічно невиважено, адже органічний маркетинг напряму пов'язаний із ринком органічної продукції, що підтверджується авторським колективом у складі О. Базалук, О. Яценко, О. Захарчук, А. Овчаренко, О. Христенко, В. Ніценко [8]. Для Я. Двайведі [9] термін "органічний маркетинг" стосується прямих дій або методів, які формують потенційних клієнтів з тим, аби змінити їхні вподобання у визначеному зеленою аджендою напрямку. Для цього в рамках "органічної"

стратегії використовується більш автентична тактика для збільшення відвідуваності веб-сайту та підвищення впізнаваності бренду, що робить органічний маркетинг більш природним маркетинговим інструментом, ніж альтернативні типи маркетингу, з чим погоджуються І. Асанте, Я. Цзян і М. Луо [10].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у концептуальному осмисленні зеленого маркетингу й виокремленні його характерних ознак під впливом сталого розвитку із акцентом на екологічному й безпечовому імперативах міжнародного бізнесу як складової глобальної кліматичної адженди.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інтернаціоналізація діяльності, незалежно від розміру або типу компанії, формує запит на формування нової системи відносин і системи стратегічної взаємодії в процесі прийняття рішень, іманентних міжнародному маркетингу: (1) чи варто виходити на зовнішні ринки; (2) на які ринки виходити; (3) як вийти на ринок; (4) яку маркетингову програму слід обрати; (4) як організувати маркетинг [11]. Згідно із дослідженням П. Котлера і К. Келлера, процес інтернаціоналізації компанії можна розділити на чотири етапи: відсутність регулярної експортної діяльності; експорт через незалежних представників (агентів); створення однієї або кількох дочірніх компаній зі збуту; створення

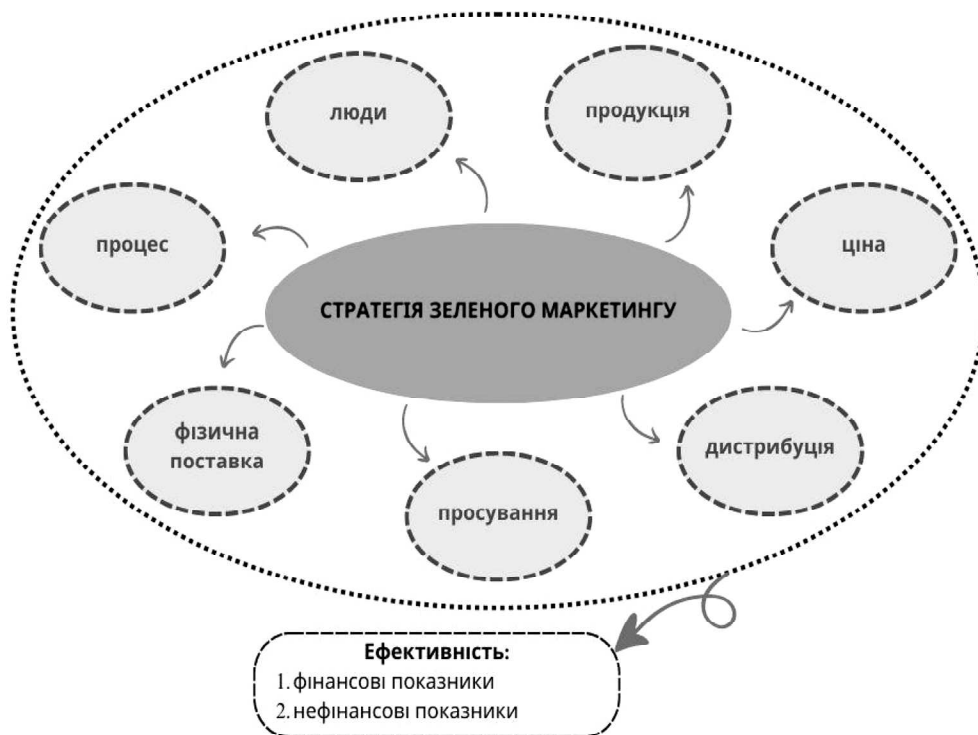

Рис. 3. Складові стратегії зеленого маркетингу: системний підхід

Джерело: систематизовано авторами.

виробничих потужностей за кордоном. Ці чотири етапи описують, як далеко компанія просунулась у процесі інтернаціоналізації. Компанія, що знаходиться на першому етапі, — це компанія, яка має дуже мало клієнтів за кордоном, і тому її ще не можна вважати міжнародною. Тому в літературі стверджується, що процес інтернаціоналізації починається на другому етапі, коли більшість фірм працюють із незалежним агентом для виходу на географічно близькі чи дружні країни. Третій етап передбачає функціонуючий експортний відділ або встановлені відповідальні агентські відносини. Після цього на четвертому етапі створюються власні дочірні компанії з просування продукції на великих експортних ринках.

Мотиви, що впливають на рішення компаній позмагатись за позиції на міжнародних ринках, детермінують тип використовуваної зеленої стратегії: (1) стратегічний зелений маркетинг; (2) тактичний зелений маркетинг; (3) операційний зелений маркетинг (див. Рис. 2, Рис. 3).

Стратегічна орієнтація на зелений маркетинг передбачає: (1) включення аналізу темпів зростання зеленого ринку; (2) дослідження поведінки споживачів на нішевих ринках екологічно чистих продуктів; (3) визначення перспективності інвестицій у розробку нових екодружніх продуктів і послуг; (4) зростання фінансування на зелені дослідження; (5) визначення

в якості цільового ринку саме зеленого. Відповідно, стратегічний зелений маркетинг консолідує у собі вплив ринкових дій на екологічні процеси і клімат (зелена логістика, екодизайн, екоупаковка), а також вплив екологічних факторів на кон'юнктуру ринку (зелена реклама, екомаркування). Відтак реалізація стратегії зеленого маркетингу включає: (1) перегляд місії компанії у бік її "озеленення та кліматизації"; (2) визначення цільового ринку; (3) визначення способів досягнення результатів.

Екологічний маркетинг формує запит на ESG-інвестування (аббревіатура від англ. environment, social, governance), яке відрізняє від суто комерційного те, що воно враховує інші чинники, крім оцінки короткострокових фінансових результатів і комерційних ризиків, і містить оцінку ризиків довгострокових екологічних, соціальних та управлінських проблем [2, с. 96].

Тактичний зелений маркетинг характеризують поступові і невпинні перетворення традиційного маркетингу на зелений маркетинг, що ставить перед маркетологами завдання сформулювати інноваційну тактику, яка відповідала б принципам сталості. Ціль комплексу зеленого маркетингу полягає в тому, щоб підвищувати впізнаваність бренду, зміцнювати довіру, підвищувати прозорість і при цьому мінімізувати негативний вплив на навколишнє

середовище. При цьому не ігноруються й традиційні цілі: збільшення обсягу продажів; зростання прибутку; збільшення частки ринку; формування бренду; посилення конкурентних позицій. Для досягнення цієї мети зелений маркетинг повинен охоплювати тактичні рішення, пов'язані з продуктом, ціною, місцем та ринковою експансією.

Ще наприкінці минулого століття, А. Менон і А. Менон [12] запровадили термін "екологічний підприємницький маркетинг", об'єднавши цілі соціальної ефективності та маркетинг і пов'язавши їх із екологічною аджендою. Стратегічні екологічні підприємницькі ініціативи солідаризують у собі соціальну відповідальність і бажання узгодити маркетингову діяльність з очікуваннями всіх стейкхолдерів. Екологічні підприємницькі маркетингові рішення є частиною довгострокових корпоративних рішень, спрямованих на сприяння сталому розвитку і зменшенню руйнівних наслідків економічної діяльності для клімату. Відтак екологічний підприємницький маркетинг намагається об'єднати екологічні цілі та інтереси зі стратегічним завданням досягнення конкурентної переваги на ринках.

Операційний зелений маркетинг вирішує ситуативні задачі у короткостроковій перспективі й ставить за мету щоденний приріст клієнтської бази з метою отримання доходу. Прикметно, що до операційних завдань зеленого маркетингу відноситься як елімінування недалекоглядних наслідків інноваторів (відсутність відповідної інфраструктури для зарядки електромобілів впливає на зменшення обсягів їхніх продажів), так і контроль за відповідністю продукту задекларованим зеленим цілям (т.зв. екологічні продукти можуть не забезпечувати користі для навколишнього середовища, хоча продукують більші витрати у процесі виробництва при меншій продуктивності, і є вищої вартості), а також доведення до споживачів інформації про екологічність продукту (незважаючи на те, що багато зелених продуктів набули широкого розповсюдження та користуються попитом, споживачі не ідентифікують їх як екологічні, купуючи із альтернативних міркувань).

При виборі стратегії зеленого маркетингу компанія може обирати між чотирма варіантами:

(1) Помірковано зелена компанія — компанія, яка намагається бути екологічно відповідальною, але заощадує на рекламі чи маркетингу своїх екологічних ініціатив. Компанія ставить за мету зниження витрат (в тому числі, шляхом впровадження циркулярних бізнес

моделей [13]), намагаючись створити конкурентну перевагу за критерієм витрат. Така компанія не порушує регламенти сталості для економічної діяльності, але не бачить перспектив у нарощенні сегменту еко-орієнтованих споживачів. Така компанія не просуває діяльність із охорони навколишнього середовища або не розвиває лінійки екологічно чистих продуктів через побоювання, що в нових ринкових нішах слід відповідати вищим стандартам, що створюватиме тиск на акціонерів.

(2) Захисна зелена компанія — зелена компанія, що використовує зелений маркетинг для запобігання кризам або захисту від конкуренції. Така компанія намагається створити відповідний імідж для отримання доступу до зелених фінансів, менеджмент якої усвідомлює, що сегменти зеленого ринку важливі та прибуткові. Екологічна діяльність хоча і сприймається як стала, але прагнення її просування носить спорадичний і тимчасовий характер, оскільки мета компанії полягає у поступовому пристосуванні до зеленої кліматичної адженди.

(3) Прихована зелена компанія — це компанія, яка інвестує у довгострокові проекти, що не завдають шкоди навколишньому середовищу, що потребує значних фінансових та нефінансових ресурсів, але у короткостроковому портфелі проектів зелена адженда не переважає. Компанія ідентифікує зелений маркетинг як можливість створювати інноваційні продукти та технології, що відповідають потребам клієнтів, які розглядаються як додаткова конкурентна перевага.

(4) Екстремально зелена компанія — компанія, яка інтегрує екологічну адженду у життєвий цикл продукції. Компанія використовує нові ринкові ніші через спеціалізовані роздрібні та збутові канали.

Згідно із підходом Дж. Гранта [14], який він символічно назвав "маніфестом зеленого маркетингу", виокремлюється щонайменше 18 видів зеленого маркетингу, які походять від трьох його основних типів:

(1) "Зелений" (green), коли йдеться про встановлення нових стандартів екологічної/кліматичної політики, що детермінують зміни у процесах/технологіях виробництва й відповідно якості продуктів;

(2) "Більш зелений" (greener), коли передбачається розподіл відповідальності між стейкхолдерами;

(3) "Найзеленіший" (greenest), що передбачає сприяння інноваціям, культивування нової культури споживання й нових споживчих зви-

чок і результується у розробці нових послуг і впровадженні нових конкурентних бізнес-моделей.

При цьому віднесення компанії до категорії "зелених", "більш зелених" чи "найзеленіших" може залежати від маркетингових цілей як сукупності очікуваних комерційних результатів, екологічних результатів і культурних результатів. Якщо компанія досягає комерційних результатів, її можна вважати "зеленою", якщо компанія досягає як комерційних, так і екологічних результатів, її можна класифікувати як "більш екологічну", і, нарешті, якщо компанія досягає всіх трьох результатів, тоді її можна віднести до категорії "найзеленіших".

Ж. Оттман, Е. Стеффорд і К. Хартман [15] встановили, що найуспішніші стратегії зеленого маркетингу відповідали принципам "3С" зеленого маркетингу (англ. Consumer value positioning, calibration of consumer knowledge, and credibility of product claim): (1) споживче позиціонування (передбачає розробку екологічних продуктів; націлене на відповідний сегмент споживачів; просуває та забезпечує бажану цінність екологічного продукту; призводить до ефекту масштабу шляхом збільшення привабливості товару; інтегрує споживачі цінності в екологічні продукти); (2) калібрування вподобань споживачів (створення освітніх Інтернет-ресурсів про екологічну складову споживчої цінності); (3) достовірність інформації про продукт (екомаркування; заохочення споживачів залишати коментарі на цифрових онлайн платформах).

Ціноутворення на зелені продукти зазвичай відрізняється від ціноутворення на традиційні альтернативні продукти, що пов'язано із більш високою вартістю сировини для виробництва зелених продуктів. Крім того, у вартість зелених продуктів входять витрати на пожертви на екологічно відповідальні ініціативи, до яких добується компанія. Відтак ціна на зелений продукт повинна покривати не тільки витрати на виробництво зеленого продукту, але й на його упаковку, логістику й подальше просування на ринку, що означає, що витрати на зелений продукт повинні покривати витрати на зелений маркетинг. "Зелена" логістика — це форма логістики, яка, крім економічної функціональності, розрахована на екологічні й соціальні ефекти діяльності, і описує всі спроби виміряти та мінімізувати екологічний вплив логістичної діяльності. Відтак зелена логістика включає в себе всі дії прямого і зворотного потоків продуктів, інформації та послуг між місцем походження товару та місцем його спо-

живання. Метою зеленої логістики є підвищення сталості компанії, що напряду впливатиме на вартість капіталу на ринку запозичень і відкриватиме доступ до зелених фінансів. Крім забезпечення ефективної логістики, зелена логістика ставить за мету підвищити показники ресурсовикористання, зменшити негативний вплив на навколишнє середовище шляхом впровадження передових технологій та обладнання. Кінцевою метою зеленої логістики є забезпечення сталого розвитку та циклічного використання ресурсів, адже на відміну від традиційної логістики, зелена логістика ґрунтується на ідеї сталого розвитку. Отже створення зеленої логістики має подвійні атрибути: соціальний атрибут і економічний атрибут. Спектр діяльності зеленої логістики охоплює весь життєвий цикл товару — від придбання сировини до виробничих процесів, споживання та утилізації. При побудові зеленої логістичної системи охорона навколишнього середовища повинна здійснюватися у процесі логістичного транспортування, щоб максимально знизити вплив на довкілля у процесі транспортування та розподілу продукції. З іншого боку, у процесі виробництва, продажу та переробки продукції також слід дотримуватися екологічного принципу (повинні бути прийняті нормативні акти, які сприяють впровадженню екологічно чистих технологій виробництва). Порівняно з традиційним управлінням ланцюгом поставок, зелене управління ланцюгом поставок передбачає розширення традиційного ланцюжка поставок, яке включає зниження витрат протягом життєвого циклу продукції, зменшення впливу на навколишнє середовище, повторне використання, переробку та повторне виробництво. Зелений маркетинг формує запит на одночасне покращення економічних та екологічних показників шляхом встановлення тісних відносин із постачальниками та клієнтами в усьому управлінні ланцюгом поставок.

ВИСНОВКИ

Останніми роками зелений маркетинг стає дедалі більш радикальним, адже ставить за мету покриття всіх екологічних витрат у процесі виробництва і споживання, а, по суті, намагається імперативізувати, аби існуючий образ життя споживачів не ставив під сумнів виживання наступних поколінь. В стратегічних документах зелений маркетинг приховується під термінами "орієнтація на майбутнє", "справедлива торгівля", "чесні відносини", "потреби, а не забаганки", "відповідальне споживання", "етичний конс'юмеризм", "соціально відповідаль-

ний". Стратегія екологічного маркетингу — це цілісний процес управління, який відповідає за формування, передбачення та стале задоволення попиту клієнтів. Зелений маркетинг створює середовище, сприятливе для впровадження інновацій, орієнтованих на довкілля із фокусом на внесок у розв'язання екологічних проблем, що передбачає виведення на ринок (більш) екологічних продуктів при одночасному формативанні споживчих вподобань. Зелений маркетинг формує запит на озеленення всього ланцюга поставок і проявляє себе, у тому числі, через зелені закупівлі, зелену логістику, зелене виробництво, зелену дистрибуцію. Зелений маркетинг включає управління зеленим ланцюгом поставок, контроль за життєвим циклом продуктів, життєвим циклом експлуатації продукту і заохочує впровадження екологічно відповідальних бізнес-моделей. Управління зеленим ланцюгом поставок може бути реалізовано як безпрограшна стратегія, що дозволяє отримати прибуток і частку ринку за рахунок мінімізації відходів і негативного впливу на навколишнє середовище, одночасно підвищуючи екологічну ефективність компаній, що впливає на її позиції у рейтингах сталості, які, в свою чергу, визначають вартість доступу до капіталу та впливають на лояльність інвесторів, що обтяжені ESG-критеріями сталості.

Література:

1. Reznikova N., Ivashchenko O., Rubtsova M. Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus of international economic security and sustainable development. *Економіка та держава*. 2020. № 7. С. 24—31.
2. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.
3. Kilbourne W. E. Green advertising: salvation or oxymoron? *Journal of Advertising*. 1995. Vol. 24 (2). P. 7—20.
4. Gazquez-Abad J. C., Jimenez-Guerrero J. F., Mondejar-Jimenez J. A., Cordente-Rodriguez M. How companies integrate environmental issues into their marketing strategies. *Environmental Engineering & Management Journal*. 2011. Vol. 10 (12). P. 1809—1820.
5. Keyvani S. M. A. A comparison of operational marketing and strategic marketing: an organizational perspective. *African Journal of Business Management*. 2011. Vol. 5(19). P. 7767—7769.
6. Zampese E. R. S., Moori R. G., Caldeira A. Green marketing as a mediator between supply chain management and organizational perfor-

mance. *Revista de Administracao Mackenzie*. 2016. Vol. 17 (3). P. 183—211.

7. Talebi P., Omid N. A. M., Lashgarara F. Designing a green marketing behavioural pattern focusing on poultry products. *Applied Ecology and Environmental Research*. 2018. Vol. 16 (5). P. 6047—6061.

8. Dynamic Development of the Global Organic Food Market and Opportunities for Ukraine / O. Bazaluk, O. Yatsenko, O. Zakhar-chuk, A. Ovcharenko, O. Khrystenko, V. Nitsenko. *Sustainability*. 2020. Vol. 12 (17). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/17/6963>

9. Dwivedi Y. I. Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions. *International Journal of Information Management*. 2021. Vol. 59. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0268401220308082?via%3Dihub>

10. Asante I., Jiang Y., Luo M. The Organic Marketing Nexus: The Effect of Unpaid Marketing Practices on Consumer Engagement. *Sustainability*. 2023. Vol. 15. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/1/148>

11. Kotler P., Keller K. L. *Marketing Management*, Global Edition. Boston: Pearson Education Limited, 2016. URL: https://www.academia.edu/43169301/Marketing_Management_Kotler

12. Menon A., Menon A. Enviropreneurial marketing strategy: the emergence of corporate environmentalism as market strategy. *Journal of Marketing*. 1997. Vol. 61 (1). P. 51—67.

13. Грод М.І., Чередниченко В.В. Циркулярні стратегії і циркулярні бізнес-моделі: цифровізація як ключовий чинник масштабування економіки замкнутого циклу. *Ефективна економіка*. 2023. № 2. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.61>

14. Grant J. *The green marketing manifesto*. Chichester, England: John Wiley & Sons, 2007. P. 48—87.

15. Ottman J., Stafford E. Hartman C. *Avoiding Green Marketing Myopia: Ways to Improve Consumer Appeal for Environmentally Preferable Products*. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*. 2006. Vol. 48 (5). P. 22—36.

References:

1. Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Rubtsova, M. (2020), "Global problems as a subject of interdisciplinary studies in the focus of international economic security and sustainable development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 7, pp. 24—31.

2. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), Minni polia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky: iak krainam ne vtratyty zdatnist' do rozvytku [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop], Ahrar Media Hrup, Kyiv, Ukraine.

3. Kilbourne, W. E. (1995), "Green advertising: salvation or oxymoron?", Journal of Advertising, vol. 24 (2), pp. 7—20.

4. Gazquez-Abad, J. C., Jimenez-Guerrero, J. F., Mondejar-Jimenez, J. A. and Cordente-Rodriguez M. (2011), "How companies integrate environmental issues into their marketing strategies", Environmental Engineering & Management Journal, vol. 10(12), pp. 1809—1820.

5. Keyvani, S. M. A. (2011), "A comparison of operational marketing and strategic marketing: an organizational perspective", African Journal of Business Management, vol. 5 (19), pp. 7767—7769.

6. Zampese, E. R. S., Moori, R. G. and Caldeira, A. (2016), "Green marketing as a mediator between supply chain management and organizational performance", Revista de Administracao Mackenzie, vol. 17 (3), pp. 183—211.

7. Talebi, P., Omid, N. A. M. and Lashgarrara, F. (2018), "Designing a green marketing behavioural pattern focusing on poultry products", Applied Ecology and Environmental Research, vol. 16 (5), pp. 6047—6061.

8. Bazaluk, O., Yatsenko, O., Zakharchuk, O., Ovcharenko, A., Khrystenko, O. and Nitsenko, V. (2020), "Dynamic Development of the Global Organic Food Market and Opportunities for Ukraine", Sustainability, vol. 12 (17), available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/17/6963> (Accessed 20 Aug 2023).

9. Dwivedi, Y. I. (2021), "Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions", International Journal of Information Management, vol. 59, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0268401220308082?via%3Dihub> (Accessed 20 Aug 2023)

10. Asante, I., Jiang, Y. and Luo, M. (2023), "The Organic Marketing Nexus: The Effect of Unpaid Marketing Practices on Consumer Engagement", Sustainability, vol. 15, available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/1/148> (Accessed 20 Aug 2023)

11. Kotler, P. and Keller, K. L. (2016), Marketing Management, Global Edition, Pearson Education Limited, Boston, US.

12. Menon, A. and Menon, A. (1997), "Entrepreneurial marketing strategy: the emergence of corporate environmentalism as market strategy", Journal of Marketing, vol. 61 (1), pp. 51—67.

13. Grod, M. and Cherednychenko, V. (2023), "Circular strategies and circular business models: digitalization as a key factor in scaling the circular economy", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 2, available at: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.61> (Accessed 20 Aug 2023)

14. Grant, J. (2007), The green marketing manifesto, John Wiley & Sons, Chichester, UK.

15. Ottman, J., Stafford, E. and Hartman, C. (2006), "Avoiding Green Marketing Myopia: Ways to Improve Consumer Appeal for Environmentally Preferable Products", Environment: Science and Policy for Sustainable Development, vol. 48 (5), pp. 22—36.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2023 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 332.2:332.3

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, професор кафедри геодезії та землеустрою, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1154-4797>

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою,

Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6779-1941>

Н. О. Капінос,

к. е. н., доцент, доцент кафедри геодезії та землеустрою,

Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9354-5311>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.17.12

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНКИ СТАНУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ І АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА НЬОГО ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО НОРМУВАННЯ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Sumy National Agrarian University

N. Kapinos,

PhD in Economics, Associate Professor, Sumy National Agrarian University

METHODOLOGICAL APPROACHES FOR ASSESSING LAND USE CONDITIONS AND ANTHROPOGENIC IMPACT ON IT FOR ECOLOGICAL REGULATION

Розроблено принципи екологічного нормування землекористування, які полягають в обґрунтуванні критеріїв та рівнів допустимого екологічного стану (якості) ґрунтів і антропогенного впливу на них, як єдиного, що сполучає всі компоненти природної ланки екосистеми землекористування. До основних критеріїв, що визначають рівень допустимих значень якості ґрунтів, а відповідно і екосистеми землекористування, віднесені такі: встановлення втрати біоорганічного потенціалу ґрунтів, що не перевищує певного рівня (втрата біоорганічного потенціалу ґрунтів не повинна перевищувати 30% його фонових значень); встановлення порогових значень різної стійкості ґрунтів до антропогенного впливу залежно від своїх природних властивостей (гумусованості, гранулометричного складу, кислотності та інших); врахування різноманітності видів цільового призначення та функціонального використання земель. Вивчення залежності "стан-вплив" спрямоване, перш за все, на знаходження точки незворотних змін якості екосистеми землекористування та земель і ґрунтів, зокрема, — "точки не повернення" екосистеми у вихідний стан, встановлення якої є ключовим критерієм при визначенні допустимої зміни їхньої екологічної якості та допустимого антропогенного впливу. Запропоновано методологічний процес з визначення допустимого екологічного стану землекористування та антропогенного навантаження на ґрунти конкретного землекористування складається з наступних етапів: 1) складання переліку та характеристика основних джерел антропогенного впливу на ґрунти землекористування та встановлення ареалів їх впливу; 2) вивчення та класифікація ґрунтів обстежуваного землекористування; 3) визначення частки участі антропогенних джерел у допустимому сумарному антропогенному навантаженні на ґрунти землекористування; 4) встановлення допустимих значень впливу на ґрунти конкретного землекористування для кожного джерела впливу.

Principles of ecological regulation of land use have been developed, which involve substantiating criteria and levels of permissible ecological state (quality) of soils and anthropogenic impact on them as a unified framework that connects all components of the natural link of land use ecosystems. The main criteria determining the level of permissible soil quality values and, consequently, the land use ecosystem, include the following: setting a limit on the loss of soil bioorganic potential that does not exceed a certain level (the loss of soil bioorganic potential should not exceed 30% of its background values); establishing threshold values for different soil resilience to anthropogenic impact based on their natural properties (humus content, particle size distribution, acidity, etc.); taking into account the diversity of land use types and functional land utilization. Based on the mentioned criteria and adopted in soil conservation practice a five-level ranking scale for assessing the ecological condition of land use and its impact on the ecosystem, a system of consolidated indicators "state-impact" has been developed for soils. This system is represented by unified relative numerical values. The study of the "state-impact" relationship is primarily aimed at identifying the point of irreversible changes in the quality of land use ecosystems and lands and soils, specifically the "point of no return" of the ecosystem to its original state. Establishing this point is a key criterion in determining the permissible change in their ecological quality and allowable anthropogenic impact. The proposed system serves as the basis for establishing ranges of permissible values for the ecological state of land use and its anthropogenic impact, taking into account the natural characteristics of soils and the types of intended land use and functional utilization. The definitions of the terms "ecological state" and "soil quality" have been clarified; as well as "anthropogenic impact" and "pressure on soils". The definition of "elementary land-ecological area" is provided. The proposed methodological process for determining the admissible ecological state of land use and anthropogenic load on soils for specific land use consists of the following stages: 1) compiling a list and characterizing the main sources of anthropogenic impact on the soils of land use and establishing the areas of their influence; 2) studying and classifying the soils of the surveyed land use; 3) determining the share of participation of anthropogenic sources in the admissible cumulative anthropogenic load on the soils of land use; 4) establishing permissible impact values on the soils of specific land use for each source of impact.

Ключові слова: екологічне нормування, оцінка стану землекористування, антропогенний вплив та навантаження на ґрунти, якість ґрунтів.

Key words: ecological regulation, assessment of land use status, anthropogenic impact and load on soils, soil quality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Земельні ресурси — ключова, сполучна ланка у ряді компонентів навколишнього середовища, що входять до природного комплексу екосистеми землекористування. Фундаментальними роботами А.М. Третьяка у сфері вивчення екологічних функцій земель закладено наукові основи екологічної оцінки, нормування та управління землекористуванням [1, 2].

У той самий час, застосування сучасних наукових розробок у землеохоронній практиці пов'язані з великими труднощами. Основною причиною служить складність інтерпретації результатів наукових досліджень у діючих нормативних і методичних документах. У результаті, на сьогодні в Україні розроблено тільки третину від потреби стандартів та екологічних нормативів у землеустрої і сфері сталого землекористування [3] і землеустрою зокрема [4]. Існують лише окремі науково-методичні підходи до регулювання екологічної якості ґрунтів, наведені в роботах вітчизняних [5] та зарубіжних дослідників [6, 7, 8, 9, 10, 11].

Науковий етап встановлення екологічних нормативів передбачає в основному пошук і

визначення основних закономірностей у відносинах між станом екосистеми землекористування та антропогенним впливом на нього (залежність "стан — вплив"). Відповідно, на підставі знайдених закономірностей повинні розроблятися критерії та показники норм якості землекористування, у тому числі земель і ґрунтів та антропогенного впливу з визначенням діапазону їх допустимих значень. Встановлені науковим шляхом закономірності можуть бути основою сучасного землеохоронного законодавства та системи управління земельними ресурсами і землекористуванням.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є оприлюднення методологічних підходів оцінки стану землекористування і антропогенного впливу на нього в процесі вироблення екологічних нормативів в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вивчення залежності "стан-вплив" спрямоване, перш за все, на знаходження точки незворотних змін якості екосистеми землекористу-

вання та земель і ґрунтів, зокрема, — "точки не повернення" екосистеми у вихідний стан, встановлення якої є ключовим критерієм при визначенні допустимої зміни їхньої екологічної якості та допустимого антропогенного впливу.

На підставі значного аналітичного матеріалу та практичних спостережень більшість учених, що працюють у сфері оцінки впливу на екосистему землекористування антропогенних факторів, сходяться на думці, що залежність "стан — вплив" носить нелінійний характер, і описується так званою "теорією катастроф". Катастрофами прийнято вважати стрибкоподібні зміни, що виникають у вигляді раптової відповіді системи на плавну зміну зовнішніх умов. Забруднений або схильний до фізичної деградації ґрунт до певного моменту, як цілісна природна система, в стані "опиратися" тому чи іншому впливу, тобто здатна до самовідновлення. Якщо ж межа стійкості, наприклад ґрунту, подолана, настає швидка і незворотна втрата нею своїх екологічних функцій.

Таке трактування екологічного нормування землекористування узгоджується з розглядом розмаїття екологічних функцій ґрунтів у їхньому внутрішньому та зовнішньому прояві, викладеному в роботах Г.В. Добровольського [12]. Оцінка, нормування та регулювання прояву внутрішніх екологічних функцій землекористування, як і ґрунтів, спрямована на управління факторами, що формують рівноважний стан внутрішнього біогеоценологічного світу землекористування, насамперед біоорганічного потенціалу земельних ресурсів. Оцінка, нормування і управління зовнішньої складової екологічних функцій землекористування спрямовано на регулювання взаємодії земель і ґрунтів з суміжними природними середовищами, тобто. трансляційну складову екологічного нормування.

Прикладом врахування такої поліфункціональності землекористування при створенні системи екологічного нормування може бути розробка відомих нормативів за вмістом гранично допустимих забруднюючих речовин у ґрунтах (ГДК), допустимого залишкового вмісту важких металів в ґрунті, класу небезпеки радіоактивного забруднення земель для навколишнього середовища та ін.

Стійкість різних земельних угідь та типів (підтипів) землекористування до антропогенного впливу та їх екологічне нормування

Для визначення стійкості різних земельних угідь та типів (підтипів) землекористування до антропогенного впливу охарактеризуємо різницю між ґрунтами і землями, як само-

стійними компонентами землекористування з погляду їх локалізації у просторі та екологічної оцінки. Для цього використаємо такі визначення:

— ґрунтовий компонент землекористування — це обмежений простором прояву процесів ґрунтоутворення, оцінюється та нормується з урахуванням природних властивостей ґрунтів, їх екологічного стану та виконуваних у природі екологічних функцій;

— земельний компонент землекористування — це укладений у фіксовані межі конкретної території унікальний природний комплекс, що складається з функціонально пов'язаних між собою природних об'єктів, який характеризується їх сукупним екологічним станом та проявом екологічних функцій.

Отже, землі розглядаються як самостійні компоненти навколишнього середовища, як неповторні за своєю природною якістю території з властивим тільки їм природним комплексом і ландшафтом, що включає цілком певний набір природних середовищ, у тому числі ґрунтів.

Відповідно характеристику ґрунтів різної типової приналежності, що розрізняються в основному за гранулометричним складом, вмістом органічної речовини і рівнем кислотності, що мають різну стійкість до антропогенного навантаження, можна використати для характеристики стійкості до антропогенного навантаження різних земельних угідь та типів (підтипів) землекористування. На відміну від однорідних компонентів природи (атмосферного повітря, водного середовища), що характеризуються приблизно однаковим рівнем допустимого забруднення в різних природних зонах, рівні допустимого забруднення для ґрунтів, а відповідно і для земельних угідь та типів (підтипів) землекористування цих зон, можуть відрізнятися за тими ж показниками в рази [13].

Забруднення та зміна фізико-хімічного стану, що мають місце практично в усіх регіонах України, обумовлюють необхідність враховувати здатність земель та ґрунтів до різної стійкості і здійснювати наукові дослідження та розробку відповідної нормативної і методичної документації щодо оцінки допустимого стану землекористування, земельних угідь та ґрунтів і рівня допустимого впливу на них.

Про різну екологічну стійкість земельних угідь та типів землекористування свідчать дослідження українських вчених [14, 15, 16, 17, 18].

Встановлення екологічної норми для земель різного цільового призначення

Сучасна практика землекористування в Україні не озброєна належною мірою єдиною нормативною і методичною базою, спрямованою на визначення екологічної норми якості земель різних категорій та видів цільового призначення. Екологічне нормування земель різного цільового призначення, на відміну від такого при врахуванні природної (типової) їхньої приналежності, ускладнюється мінімум двома обставинами. Перше — кожен вид господарського використання земель, змінює природні властивості ґрунтів а відповідно земель; друге — кожен вид використання має свої законодавчо встановлені правила поведінки із земельними ресурсами, що відображається на господарських, соціальних, екологічних та землепорядних нормах допустимої деградації та забруднення земель, які часто мають технократичний акцент.

Таким чином, у процесі встановлення норм для земель різних категорій розробники стикаються з вирішенням складного багатопланового завдання, яке динамічно розвивається управлінській практиці землекористування і часто вирішується без належного наукового обґрунтування. У підсумку, невизначеність, що склалася, не дозволяє точно розрахувати рівень відхилення стану землекористування від прийнятого за екологічну норму для конкретного виду використання земель, і відповідно, правильної оцінки доцільності їх господарського застосування та прийняття однозначного рішення про необхідність проведення, наприклад, рекультивационних робіт.

Вирішення цієї проблеми можливе лише при формуванні єдиного науково обґрунтованого уявлення про норму екологічної якості земель різного цільового призначення у процесі державного управління. При цьому починати доцільно із встановлення загальних меж значень показників допустимого "стану-впливу" для земель усіх категорій.

Аналіз сучасних наукових праць показує, що таке консолідоване виділення загальних меж є досить можливим. Так, основними природно-ресурсними законами країни підтверджується науково обґрунтований пріоритет забезпечення сприятливого середовища та пріоритет використання сільськогосподарських земель і збереження земель природоохоронного значення, як найважливіших компонентів навколишнього середовища при всіх видах господарської діяльності.

Як наслідок, зазначений пріоритет передбачає наявність єдиних для всіх типів (під-

типів) землекористування норм екологічної якості земель, що враховують конкретні природні умови та характер виробничого використання. Таким чином, загальним є те, що всі типи (підтипи) землекористування повинні здійснюватися на землях із ґрунтами, що зберігають свої природні властивості, тобто з "екологічно здоровими ґрунтами". При цьому має бути визначено нижню межу допустимого стану (якості) цих ґрунтів та рівень допустимого антропогенного впливу на них. Відмінності ж як ґрунтів так і впливів на них для всіх типів (підтипів) землекористування можуть бути тільки при русі від встановленої нижньої межі якості та впливу в сторону поліпшення їх природного стану, тобто у бік фонових значень.

Як основний критерій щодо визначення нижньої межі якості ґрунтів і впливу на них може служити здатність ґрунту зберігати стійкість при антропогенному навантаженні, що викликається тим чи іншим типом (підтипом) землекористування, тобто здатність відновлення своїх основних природно-ресурсних властивостей.

Зазначений принцип декларується у ст. 3 закону України "Про охорону земель" [46], де в ранг одного з основних принципів включено "пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва".

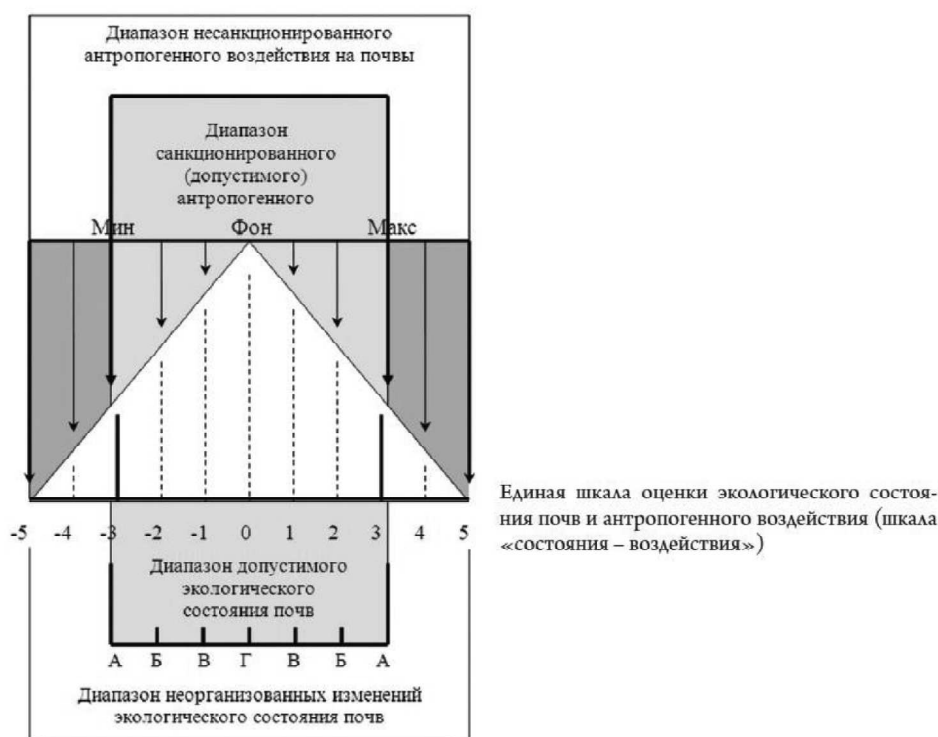
За здатністю до відтворення (зворотності) визначають гранично допустиму норму порушення якості ґрунтів та земель. Ця норма є єдиною допустимою межею, що обумовлює стійкість ґрунтів у процесі антропогенного навантаження при всіх видах господарського використання земель. Така норма визначена шляхом тривалих наукових спостережень і передбачає, що поріг стійкості ґрунтових систем для всіх типів господарського використання земель, у тому числі і для промислових зон, не допускає втрати, на думку авторів, більше 30% біоорганічного потенціалу ґрунтів та негативного впливу на суміжні компоненти навколишнього середовища [19].

Таким чином, у найзагальнішому вигляді, можна визначити єдині межі норми для ґрунтів усіх категорій земель. У встановлених загальних межах, можуть бути виділені індивідуальні межі екологічної норми "стану-впливу" для ґрунтів кожної з категорій земель з урахуванням специфіки їх господарського використання. Назвемо їх "базовими екологічними нор-

Таблиця 1. Допустимі значення екологічного стану ґрунтів земель різного господарського призначення ("базові екологічні норми для ґрунтів різних категорій земель")

Стан	Природні об'єкти		Природно-антропогенні об'єкти				
	Категорії земель:						
	ПЗФ та ін. природ. призна-чення	с. г. призна-чення	житлової та громадської забудови	лісгосподарського призначення	промисловості та ін.	водного фонду	оздоровчого рекреаційного призначення
Хімічний	Фон	ГДК		Не допускається перехід забруднюючих речовин у суміжні природні середовища			
Фізичний	Фон	Здатність ґрунтових екосистем до самовідновлення (втрата не більше 30% біоорганічного потенціалу ґрунтів*)					
Біологічний	Фон						

* Біоорганічний потенціал ґрунтів — сума живої та гумусованої органічної речовини ґрунтів.

Умовні позначення діапазонів допустимих значень "стан-вплив" в умовах санкціонованого та несанкціонованого антропогенного впливу: А — землі промисловості; Б — землі лісового фонду; В — землі сільськогосподарського призначення та житлової та громадської забудови; Г — землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення.

Рис. 1. Схема єдиної оцінки екологічного стану ґрунтів та антропогенного впливу

мами для ґрунтів різних категорій земель" (табл. 1).

Приведені значення екологічної норми вважатимуться початковими чи базовими, потребують подальшого уточнення при докладному розгляді різних варіантів землекористування межах конкретної категорії земель.

Для ґрунтів заповідних територій базовими є значення показників, близькі до фонових величин. Допустимі рівні забруднення для ґрунтів земель сільськогосподарського призначення та житлової та громадської забудови не повинні виходити за рамки медичних нормативів ГДК, оскільки це пов'язано з якістю одержуваних продуктів харчування та прямого контакту

людини із забрудненими ґрунтами у місцях її проживання. У свою чергу для ґрунтів земель лісгосподарського призначення, водного фонду, промисловості та оздоровчого, і рекреаційного призначення, ключовим обмежувачим фактором є недопущення переходу забруднюючих речовин у суміжні природні середовища. Відповідно і якість, і впливи характеризуються кожної з виділених категорій земель, які різняться видом використання, певним допустимим діапазоном значень, в основі якого лежить відповідна базова екологічна норма (рис. 1).

Таким чином, і та, і інша концентрація відповідає здоровому ґрунту і перебуває в рамках єдиного для всіх видів господарського використання земель допустимого екологічного діапазону "стан-вплив", але в той же час знаходиться в межах індивідуальних меж допустимих значень ґрунтів земель конкретного господарського призначення.

Єдина система показників оцінки та екологічного нормування стану ґрунтів та антропогенного впливу на них

Взаємопов'язаний ряд показників у системі "стан-вплив" досить умовно може бути поділений на дві групи показників: стани та показники впливу на ґрунти. При цьому сполучною ланкою між цими групами служить уявлення

Таблиця 2. Оцінка та ранжування значень екологічного стану ґрунтів і екосистеми землекористування та антропогенного впливу

Ознаки	Єдина кількісна шкала ранжування стану довкілля та антропогенного впливу				
	+, - 1	+, - 2	+, - 3	+, - 4	+, - 5
Якісні ознаки стану екосистеми землекористування (ЕЗ)	Відсутність ознак: - пригнічення природних та антропогенних біоценозів; - порушень стану здоров'я через вплив ЕЗ; - порушень природних сфер та їх функціональної рівноваги	Помітне пригнічення природних біоценозів, використання земель без обмежень. Середовище ЕЗ загалом задовільне існування людини. Ознаки порушень окремих природних сфер зворотного характеру	Природні біоценози сильно пригнічені, виробництво харчової продукції неефективне через низьку якість та знижену родючість ґрунтів. ЕЗ не справляється з антропогенними навантаженнями	Неможливість тривалого існування штучних насаджень, протипоказаність використання земель для виробництва продовольчої продукції. Незворотні порушення ЕЗ унеможливають самовідновлення земель	Біопродуктивність земель нульова. Прямий контакт людини з середовищем небезпечний для здоров'я та існування людини. Природні сфери незворотно порушені і не можуть виконувати свої функції у ЕЗ
	Задовільна екологічна ситуація			Надзвичайна екологічна ситуація	Екологічне лихо

про єдині показники, що характеризують з одного боку стан ґрунтів, з іншого — антропогенний вплив на ґрунти. Назвемо цей єдиний показник "стан-вплив".

Зазначений показник дає уявлення, як про сучасний стан ґрунтів, так і про вплив на ґрунт, відображений у величинах відхилень його стану від фонових значень, і що складається з накопиченого (депонованого) та актуального (постійно діючого) впливу. Сучасний стан ґрунтів адекватно склався від впливу (депонованого і актуального) і може бути представлений у вигляді єдиних показників "стан-вплив" на єдиній оцінній шкалі ранжирування (рис. 1, табл. 2).

Ранжування та екологічне нормування значень показників стану ґрунтів та впливу на ґрунти і використання їх для екосистеми землекористування.

Показники стану та впливу можуть бути представлені як абсолютними, так і відносними величинами. Відносні та абсолютні величини у свою чергу вибудовані у вигляді рядів ранжирування в міру втрати якості екосередовища землекористування та наростання антропогенного впливу. У землі — та природоохоронній практиці найбільш поширені і нормативно використовуються дві шкали ранжирування значень показників стану та впливу — трирівнева та п'ятирівнева [20]. Видається доцільним поєднати їх у рамках єдиної п'ятирівневої шкали і далі користуватися переважно нею як найбільш відомою та застосовною в реальних умовах землекористування.

У табл. 2.2 показано, що шкала має два полюси "+" і "-". Виходитимемо з припущення, що шкода ґрунту (землям) може бути завдано як надмірним збільшенням, так і зменшенням значень того чи іншого показника його специфічних властивостей. Згідно з п'ятирівневою шкалою ранжирування, перший і другий рівні можуть бути віднесені до періоду поступового, слабо вираженого накопичення негативної ознаки. Це відповідає щодо стабільного стану довкілля. Третій рівень відповідає нестійкому стану природної системи (втрата близько 30% якості екосистеми землекористування), четвертий і п'ятий — катастрофічного і важкого рівня (стрімка і незворотна втрата якості землекористування).

Таким чином, за стан екосистеми землекористування та рівень впливу на неї, близькі до допустимого рівня (екологічної норми), можна прийняти проміжок від першого до початкових значень третього рівня в рамках встановленої системи ранжування.

Уявлення про поняття: екологічна якість та стан екосистеми землекористування; антропогенний вплив та навантаження на екосистему землекористування; елементарний земельно-екологічний ареал

Відповідно до ст. 1 закону України "Про охорону земель" поняття "ґрунт" розглядається як природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості —

родючості. Відповідно "стан" екосистеми землекористування та його компонентів і "якість екосистеми землекористування", що характеризуються фізичними, хімічними, біологічними та іншими показниками та (або) їх сукупністю", можна розглядати через "стан" та "якість" ґрунтів.

Що стосується тлумачення термінів антропогенний "вплив" і "навантаження", ґрунтознавцями, землепорядниками та екологами особливо важливо визначитися з можливим застосуванням їх у землеохоронній практиці, оскільки йдеться про прив'язку впливу та навантаження до певної території, поділеної на земельні ділянки (землекористування). Виходячи з цього трактування понять "вплив" та "навантаження" видається нам в такий спосіб. Поняття "вплив" передбачає фіксацію факту впливу на екосистему землекористування та ґрунтовий покрив конкретного джерела в межах зони його впливу. У свою чергу, під зоною екологічного впливу джерела можна розуміти територію, де відзначається зміна якості екосистеми землекористування під впливом цього джерела. Масштаби зони екологічного впливу джерела залежать від його потужності і можуть бути за розміром як менше однієї, так і більше кількох земельних ділянок.

Важливо також визначитися з різницею між регульованим (санкціонованим) впливом, встановленим розрахунковим шляхом, наприклад, гранично допустимі обсяги викидів (ГДВ) та скидів (ГДС), адже, згідно статті 1 закону України "Про охорону земель" "гранично допустима концентрація забруднюючих речовин — це максимально допустима кількість забруднюючих речовин у ґрунтах, яка не зумовлює негативних екологічних наслідків для їх родючості, загального стану довкілля, якості сільськогосподарської продукції та здоров'я людини"; [21]. У першому випадку, за визначенням, у процесі функціонування джерела антропогенного впливу адміністративним шляхом контролюється і регулюється забезпечення сприятливого середовища екосистеми землекористування, у другому — джерело діє безконтрольно і стан середовища в зоні його впливу може так само безконтрольно змінитися (рис. 1).

Поняття "навантаження" передбачає фіксацію факту одиничного чи сукупного впливу джерел на екосистему землекористування або на його компоненти в межах конкретних територій, при цьому площа та конфігурація цієї території можуть бути визначені, виходячи з практичної необхідності, зокрема, представлені межами землекористування.

Елементарний земельно-екологічний ареал (ЕЗЕА) — ареал, що виділяється при оцінці якості екосистеми землекористування та антропогенного навантаження і являє собою ділянку, в межах зони антропогенного впливу на екологічне середовище одного або кількох джерел, який за своїми природними умовами володіє однаковими в межах кордонів цього ареалу показниками екологічної якості та стійкості до антропогенного навантаження, а також рівномірним рівнем антропогенного навантаження на всій його площі. При цьому єдиним відносним цифровим символом (показник "стан-вплив") може бути позначено якість ґрунтів ЕЗЕА та вплив на них.

Показники екологічного стану (якості) ґрунтів як база для екосистеми землекористування

Показники екологічного стану ґрунтів як компонента середовища екосистеми землекористування діляться на фізичні, хімічні та біологічні, адже нормативи якісного стану ґрунтів визначають рівень забруднення, оптимальний вміст поживних речовин, фізико-хімічні властивості тощо. (ст. 32 закону України "Про охорону земель"). У свою чергу вони можуть бути поділені на специфічні, характерні для ґрунту показники фізичного, хімічного та біологічного стану (рівень вмісту мікроелементів, щільність додавання, чисельність та видовий склад аборигенної мікрофлори та ін.), та неспецифічні, показники не характерних для даного ґрунту властивостей (наявність пестицидів і властивості для цього ґрунту мікрофлори, включення відходів тощо.). При цьому фоновий рівень для специфічних показників характеризується конкретними значеннями, які змінюються в залежності від їх приналежності до того чи іншого типу ґрунтів, а для неспецифічних показників у всіх випадках приймається рівнем нулю.

Випадки зі специфічними показниками покажемо на прикладі вмісту міді у ґрунті. Концентрація міді в ґрунті являє собою одночасно і показник якості і показник впливу. При перевищенні фонових значень міді розглядається, як важкий метал, що забруднює ґрунт, при значеннях нижче фону міді — недостатній ґрунті мікроелемент. Відповідно в тому, і в іншому випадку можна встановити допустимий максимум і допустимий мінімум концентрації міді у ґрунті. Наприклад, на підставі існуючих нормативних і літературних даних, можна встановити, що фоновий вміст міді в дерново-підзолистому суглинному ґрунті становить 30 мг/кг,

максимально допустимий — 132 мг/кг; мінімально допустиме — 8 мг/кг.

За аналогією, можна уявити специфічний показник фізичного стану ґрунтів та впливу на них. Наприклад, якщо за фоновий рівень щільності додавання приймається значення 1,0—1,2 г/см³. За мінімальний рівень приймається значення 0,9 г/см³, тому що в занадто пухкому ґрунті рослинам складно укорінюватися. Максимальному рівню відповідають значення 1,4—1,5 г/см³, у яких починаються процеси переущільнення і створюється несприятливий водно-повітряний режим зростання зелених насаджень. Аналогічні градації можна встановити й у біологічних показників.

Для неспецифічних показників перевищення нульових значень також являє собою інформацію про якість ґрунтів та вплив на них. Допустимий вміст у ґрунті пестицидів, важких металів та інших, не характерних для ґрунту, речовин регулюється екологічними та медичними нормативами якості ґрунтів.

Показники антропогенного впливу на ґрунти як база для екосистеми землекористування

Для характеристики антропогенного впливу на ґрунт і визначення його допустимих рівнів доцільно використовувати широкий перелік відомих нині показників. До найбільш інформативним з існуючих показників впливу, з точки зору застосування їх для оцінки та регламентації впливу, можуть бути віднесені показники "навантаження" на земельну ділянку як землекористування та показники "впливу" конкретного антропогенного джерела.

При цьому якщо для характеристики допустимого навантаження достатньо інформації про властивості існуючих типів ґрунтів та їх функціональне використання, незалежно від того, в межах якої земельної ділянки вони знаходяться, то для характеристики допустимого впливу підприємства необхідно враховувати положення джерела впливу щодо конкретної земельної ділянки. Відповідно допустимий вплив джерела (викиди, скиди тощо) необхідно розраховувати для кожної земельної ділянки окремо.

Таким чином, антропогенний вплив на екосистему землекористування може бути охарактеризовано двома взаємопов'язаними блоками показників "навантаження на ґрунт" та "джерел впливу". Перший блок показників "навантаження на ґрунт" дає уявлення про реакцію екосистеми землекористування на антропогенний вплив у рамках конкретної території, тобто є деяким відбитком накопиченого (депонованого) та актуального (сучасного) впливу на

екосистему землекористування у межах цієї території, представлений значеннями показників стану ґрунтів, відмінними від нульових або фонових значень.

Ці показники можна віднести до показників "стану-впливу" на екосистему землекористування. Відповідно вони одночасно несуть у собі відомості і про стан екосистеми землекористування, і про рівень антропогенного навантаження на нього на обраній території.

Другий блок інформації характеризує безпосередньо "джерела впливу", в результаті діяльності яких формується певний рівень навантаження на екосистему землекористування шляхом передачі антропогенного впливу джерела через суміжні з земельною ділянкою середовища, що вивчається (атмосферне повітря, водні середовища та ін) або безпосередньо в результаті прямого контакту з ґрунтовим покривом досліджуваної території.

Формування бази даних експертно-аналітичних оцінок діапазону допустимих значень екологічного стану екосистем землекористування та антропогенного впливу на нього

Як зазначалося вище, спираючись на прийняті за основу критерії визначення допустимих значень екологічного стану ґрунту та антропогенного впливу на нього, встановлюються єдині відносні показники та значення оцінки екологічного стану екосистеми землекористування. При цьому процедура визначення допустимих значень цих показників ґрунтується, насамперед, на наукових спостереженнях, а також на відомостях з існуючих нормативних та методичних документів, із залученням експертної оцінки науковців та фахівців практиків. Так, зокрема, на цих принципах побудовано систему показників за методикою світового банку для оцінки екологічної стійкості земельних угідь і антропогенного впливу на них та із зазначенням діапазону для земель різного функціонального використання [22]. Більш докладні і науково обґрунтовані відомості про вказаний діапазон допустимих значень можуть бути отримані в результаті аналітичних досліджень, заснованих на критеріях встановлення екологічної норми стану ґрунтів відповідних земельних угідь. На рис. 2 дано приклад переведення абсолютних величин показників екологічного стану та антропогенного впливу у відносні в рамках п'ятирівневої шкали ранжирування з виділенням діапазонів, відповідних та невідповідних допустимим значенням "стан — вплив" (на прикладі вмісту у ґрунті міді: 8 мг/кг — вміст міді що відображає мінімальний рівень потреби рослин у мікроелементному харчуванні;

Рис. 2. Переведення абсолютних величин показників екологічного стану землекористування та антропогенного впливу на нього у відносні в рамках п'ятирівневої шкали

27 мг/кг — фоновий вміст міді біля міста Москви; 132 мг/кг — ГДК для суглинистих ґрунтів з $pH > 5,5$).

Порядок проведення робіт з визначення допустимого екологічного стану ґрунтів, загального антропогенного впливу та антропогенного навантаження на конкретне землекористування

При визначенні допустимого екологічного стану землекористування та антропогенного впливу на нього, іншими словами, екологічного нормування ґрунтів, встановлюється взаємопов'язаний порядок дій, що складається з визначення значень: допустимого екологічного стану (якості) ґрунтів; допустимого загального антропогенного впливу на ґрунти; і допустимих часток величин участі кожного антропогенного джерела за всіма відомими факторами впливу в рамках навантаження на конкретне землекористування.

Загальна антропогенна дія на ґрунт ґрунтується з суми депонованого (нагромадженого) у ґрунті впливу та актуального, що має місце зараз (сучасного) впливу. Те саме можна сказати і про допустиму загальну антропогенну дію, яка має дві складові впливу — допустиме депоноване і допустиме актуальне. І та, і інша складові можуть бути піддані певному регулюванню. Перша — шляхом поліпшення ґрунтів та доведення їх стану до допустимих екологічних характеристик, друга — шляхом контролю діяльності джерел впливу та регулювання обсягів викидів, скидів, рівнів ущільнення землі тощо.

Методологічний процес з визначення допустимого екологічного стану землекористування та антропогенного навантаження на ґрунти

конкретного землекористування складаються з наступних етапів:

1) складання переліку та характеристика основних джерел антропогенного впливу на ґрунти землекористування та встановлення ареалів їх впливу;

2) вивчення та класифікація ґрунтів обстежуваного землекористування;

3) визначення частки участі антропогенних джерел у допустимому сумарному антропогенному навантаженні на ґрунти землекористування;

4) встановлення допустимих значень впливу на ґрунти конкретного землекористування для кожного джерела впливу.

Для характеристики антропогенного впливу на досліджуваній території складається перелік типів та джерел можливого впливу. Для різних джерел впливу встановлюються зразкові ареали та рівні впливу. Проводиться диференціація антропогенних джерел за рівнем їх впливу на ґрунти в межах досліджуваного землекористування.

Вивчення та класифікація ґрунтів обстежуваного землекористування включає: встановлення діапазону допустимих рівнів "стану-впливу" для виявлених на земельній ділянці типів ґрунтів та земель різного цільового призначення або функціонального використання; оцінку реального екологічного стану ґрунтів землекористування та загального (сумарного) антропогенного навантаження; зіставлення реального екологічного стану ґрунтів та навантаження на них досліджуваного землекористування з показниками єдиної оцінної шкали "стан-вплив". Ґрунтуючись на прикладі (рис. 2) пропонуються такі варіанти зіставлення отриманих в результаті обстеження ґрунтів результатів із встановленими допустимими значеннями екологічного стану ґрунтів та антропогенного впливу на них.

Таким чином, пропонується спрощена схема оцінки екологічного стану та антропогенного впливу на ґрунти, заснована на поділі всього поля ранжованої оцінки "стану-впливу" на два діапазони (рис. 2), а саме: діапазон допустимих значень "стану-впливу" від їх мінімальних до максимальних рівнів та діапазон значень показників "стану-впливу", що не відповідають

прийнятому допустимому рівню. Розглянутий варіант зручний для рекогносцировочних етапів обстеження, водночас у ряді випадків може бути цілком достатнім й у основного, остаточного обстеження території землекористування.

Проблеми регулювання антропогенного впливу на ґрунти

Проблема ефективного управління екологічним станом землекористування пов'язана, перш за все, з вирішенням питань моніторингу, контролю та розробкою адекватних методів регулювання рівнів антропогенного впливу на землекористування. При обстеженні та моніторингу ґрунтів землекористування, як правило, отримують сумарну, узагальнену картину якості ґрунтів, у той час як у процесі обстеження та моніторингу джерел антропогенного впливу контролюються лише джерела санкціонованого впливу на ґрунт без аналізу та врахування несанкціонованих факторів впливу. За такого підходу не забезпечується деклароване у землеохоронному регулюванні підтримки балансу у системі "стан — вплив" і неможливо у належному обсязі регулювати якість ґрунтів шляхом існуючих прийомів регламентації. Так, ґрунт, як природний об'єкт, "не розрізняє", існує регламентація впливу на нього чи ні, він однозначно реагує на будь-який вплив зміною своєї якості.

Крім неврахованих (несанкціонованих) фактів впливу існує ще одна проблема в гармонізації екологічного регулювання в системі "стан-вплив". Так, необхідне наукове та нормативно-методичне встановлення характеру забруднення та деградації ґрунтів через суміжні з ґрунтом природні середовища: атмосферне повітря, вода та ін. Справа в тому, що норми ГДВ та ГДС орієнтовані, перш за все, на регулювання якості атмосферного повітря і води, але не самого ґрунту; відповідно, потрібна спеціальна система розрахунку впливу на ґрунт через атмосферне повітря та водні середовища тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розроблено принципи екологічного нормування землекористування, які полягають в обґрунтуванні критеріїв та рівнів допустимого екологічного стану (якості) ґрунтів і антропогенного впливу на них, як єдиного, що сполучає всі компоненти природної ланки екосистеми землекористування. До основних критеріїв, що визначають рівень допустимих значень якості ґрунтів, а відповідно і екосистеми зем-

лекористування, віднесені такі: встановлення втрати біоорганічного потенціалу ґрунтів, що не перевищує певного рівня (втрата біоорганічного потенціалу ґрунтів не повинна перевищувати 30% його фонових значень); встановлення порогових значень різної стійкості ґрунтів до антропогенного впливу залежно від своїх природних властивостей (гумусованості, гранулометричного складу, кислотності та інших); врахування різноманітності видів цільового призначення та функціонального використання земель.

Спираючись на зазначені критерії та прийняту в землеохоронній практиці п'ятирівневу шкалу ранжування екологічного стану землекористування та впливу на екосистему землекористування, для ґрунтів розроблена система консолідованих показників "стану-впливу", представлених єдиними відносними цифровими значеннями. Запропонована система служить основою для встановлення діапазонів допустимих значень екологічного стану землекористування та антропогенного впливу на нього з урахуванням природних особливостей ґрунтів та видів цільового призначення і функціонального використання земель. Уточнено визначення понять: екологічний стан та якість ґрунтів; антропогенний вплив та навантаження на ґрунти. Дано визначення "елементарного земельно-екологічного ареалу".

Запропоновано метододогічний процес визначення допустимого екологічного стану землекористування та антропогенного навантаження на ґрунти землекористування.

Література:

1. Третьяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування: Монографія / А.М. Третьяк. — Херсон: Гринь Д.С., 2012. — 440 с.
2. Третьяк А.М. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики: монографія / А.М. Третьяк, В.М. Третьяк, Р.М. Курильців, Т.М. Прядка, Н.А. Третьяк; [за заг. ред. А.М. Третьяка]. — Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. — 227 с.
3. Третьяк А.М. Стандартизація та нормування у сфері екології землекористування: навч. посіб. / А.М. Третьяк, В.М. Другак / — Херсон ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. — 206 с.: Бібліогр. С. 192—195.
4. Стандартизація та нормування у землеустрої: навч. посіб. / Третьяк А.М., Другак В.М., Колганова І.Г. — К.: "Агроосвіта", 2013. — 224 с.

5. Надточій П.П. Екологія ґрунту: монографія / П.П. Надточій, Т.М. Мислива, Ф.В. Вольвач. — Житомир: Рута, 2010. — 473 с.

6. Angulo E. The Tomlinson pollution load index applied to heavy metal "Mussel-Watah" data: a useful index to assess coastal pollution // *Sci. Tot. Environ.* 1996. V. 187. — P. 19—56.

7. Crommentuijn T., Polder M.D., van de Plassche E.J. Maximum Permissible Concentration and Negligible Concentration for metals, taking background concentrations into account. RIVM report 601501001. — Bilthoven, The Netherlands: RIVM, 1997.

8. Dumanski J., Pieri C. Application of the pressure-state-response framework for the land quality indicators programme // *Land Quality Indicators and Their Use in Sustainable Agriculture and Rural Development*, 1998. — P. 35—57.

9. Heemsbergen D., Warne M., McLaughlin M., Kookana R. The Australian methodology to derive ecological investigation levels in contaminated soils // *CSIRO Land and Water Science Report*, 2009. 43/09.

10. Schomaker M. Development of environmental indicators in UNEP // *Land Quality Indicators and Their Use in Sustainable Agriculture and Rural Development*, 1998. — P. 25—35.

11. Temmerman L.O., Hoenig M., Scokart P.O. Determination of "normal" levels and upper limit values of trace elements in soils // *Z. Pflanzenernähr und Bodenkunde*, 1984. Bd. 147. H. 6. — P. 687—694.

12. Wesselink L.G., Notenboom J., Tiktak A. The consequences of the European Soil Framework Directive for Dutch policy. MNP report 500094003, 2006. — 31 p.

13. Добровольский Г.В., Никитин Е.Д. Экологические функции почв. — М.: Изд. Моск. ун-та, 1986. — 137 с.

14. Добровольский Г.В., Никитин Е.Д. Функции почв в биосфере и экосистемах. — М.: Наука, 1990. — 259 с.

15. Порядок здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування земель постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. N 681. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2004-%D0%BF/print>.

16. Третяк А.М., Шквир М.І., Третяк Р.А. Методичні рекомендації оцінки екологічної стабільності агроландшафтів та сільськогосподарського землекористування. К.: Інститут землеустрою УААН, 2001. 15 с.

17. Третяк А.М., Третяк Н.А., Кірова М.О.

Методичні рекомендації оцінки екологічної небезпеки міського землекористування для життєдіяльності населення: метод. реком. Київ, 2018. 38 с.

18. Tretiak A., Tretiak N., Skliar Y., Lobunko Y., Melnichuk A. Ecological safety of rural areas: ecological and economic assessment of land use efficiency. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2020. Vol. 20. Issue 4. P. 539—550.

19. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О, Третяк Н. А. Оцінка ефективності управлінських дій щодо формування збалансованого землекористування. *Агросвіт*. № 4. 2022. С. 3—9.

20. Купінець Л.Є. Екологічна безпека аграрного землекористування: теорія і механізми забезпечення: монографія / Л.Є. Купінець, О.В. Жавнерчик; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. — Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2016. — 316 с.

21. Балюк С.А., Медведєв В.В., Кучер А.В., Соловей В.Б., Левін А.Я., Колмаз Ю.Т. Управління органічним вуглецем ґрунту в контексті продовольчої безпеки й змін клімату. *Вісник аграрної науки*. № 9. 2017. С. 11—18.

22. Временная методика определения предотвращенного экологического ущерба. — М.: Госкомэкология России, 1999.. Електронний ресурс; <https://meganorm.ru/Data2/1/4294849/4294849569.htm>

23. Закон України "Про охорону земель". Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>

24. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О, Третяк Н. А. Оцінка ефективності управлінських дій щодо формування збалансованого землекористування. *Агросвіт*. № 4. 2022. С. 3—9.

References:

1. Tretiak, A.M. (2012), *Ekolohiia zemlekorystuvannia: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ta administruvannia* [Ecology of Land Use: Theoretical and Methodological Foundations of Formation and Administration], Hrin D.S., Kherson, Ukraine.

2. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Kuryltsev, R.M., Pryadka, T.M. and Tretiak, N.A. (2021), *Upravlinnia zemel'nykh resursamy ta zemlekorystuvanniam: bazovi zasady teorii, instytutsiolizatsii, praktyky* [Management of Land Resources and Land Use: Fundamental Principles of Theory, Institutionalization, Practice], Bilotserkiv-druk, Bila Tserkva, Ukraine.

3. Tretiak, A.M. and Drugak, V.M. (2013), Standartyzatsiia ta normuvannia u sferi ekolohii zemlekorystuvannia [Standardization and Regulation in the Field of Land Use Ecology], OLDI-PLUS, Kherson, Ukraine.

4. Tretiak, A.M., Drugak, V.M. and Kolganova, I.G. (2013), Standartyzatsiia ta normuvannia u zemleustroi [Standardization and Regulation in Land Organization], Agroosvita, Kyiv, Ukraine.

5. Nadtochii, P.P., Myslyva, T.M., Volvach, F.V. (2010), Ekolohiia gruntu [Soil Ecology], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.

6. Angulo, E. (1996). The Tomlinson Pollution Load Index Applied to Heavy Metal "Mussel-Water" Data: A Useful Index to Assess Coastal Pollution. Science of the Total Environment, vol. 187, pp. 19—56.

7. Crommentuijn, T., Polder, M.D. and van de Plassche, E.J. (1997), Maximum Permissible Concentration and Negligible Concentration for Metals, Taking Background Concentrations into Account. RIVM Report 601501001, RIVM, Bilthoven, The Netherlands.

8. Dumanski, J., & Pieri, C. (1998), "Application of the Pressure-State-Response Framework for the Land Quality Indicators Programme", Land Quality Indicators and Their Use in Sustainable Agriculture and Rural Development, pp. 35—57.

9. Heemsbergen, D., Warne, M., McLaughlin, M., Kookana, R. (2009), The Australian Methodology to Derive Ecological Investigation Levels in Contaminated Soils, CSIRO Land and Water Science Report, Canberra, Australia.

10. Schomaker, M. (1998), "Development of Environmental Indicators in UNEP", Land Quality Indicators and Their Use in Sustainable Agriculture and Rural Development, pp. 25—35.

11. Temmerman, L.O., Hoenig, M., & Skokart, P.O. (1984), "Determination of "Normal" Levels and Upper Limit Values of Trace Elements", Boden, vol. 147 (6), pp. 687—694.

12. Wesselink, L.G., Notenboom, J. and Tiktak, A. (2006), The Consequences of the European Soil Framework Directive for Dutch Policy, MNP Report.

13. Dobrovolsky, G.V. and Nikitin, E.D. (1986), Jekologicheskie funkciï pochv [Ecological Functions of Soils], Izd. Mosk. un-ta., Moscow,.

14. Dobrovolsky, G.V., & Nikitin, E.D. (1990), Funkciï pochv v biosfere i jekosistemah [Functions of Soils in the Biosphere and Ecosystems], Nauka, Moscow.

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2004), Resolution "Procedure for Implementing Natural-Agricultural, Ecological-Economic, Anti-Erosion, and Other Types of Land Zoning", available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2004-%D0%BF/print> (Accessed 05 Aug 2023).

16. Tretiak, A.M., Shkvir, M.I. and Tretiak, R.A. (2001), Metodychni rekomendatsii otsinky ekolohichnoi stabil'nosti ahrolandshaftiv ta sil'skohospodars'koho zemlekorystuvannia [Methodological Recommendations for Assessing the Ecological Stability of Agrolandscapes and Agricultural Land Use], Institute of Land Management of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

17. Tretiak, A.M., Tretiak, N.A., Kirova, M.O. (2018), Metodychni rekomendatsii otsinky ekolohichnoi nebezpeky mis'koho zemlekorystuvannia dlia zhyttiediial'nosti naselennia [Methodological Recommendations for Assessing the Ecological Hazard of Urban Land Use for Human Activities], Kyiv, Ukraine.

18. Tretiak, A., Tretiak, N., Skliar, Y., Lobunko, Y. and Melnichuk, A. (2020), "Ecological safety of rural areas: ecological and economic assessment of land use efficiency", Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development, Vol, 20. Issue 4, pp. 539—550.

19. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Pradka, T.M. and Kapinos, N.O., Tretiak, N.A. (2022), "Assessment of the Effectiveness of Management Actions for Forming Balanced Land Use", Agrosvit, vol. 4, pp. 3—9.

20. Kupinets, L.Ye. and Zhavnerchuk, O.V. (2016), Ekolohichna bezpeka ahrarynoho zemlekorystuvannia: teoriia i mekhanizmy zabezpechennia [Ecological Safety of Agricultural Land Use: Theory and Mechanisms of Ensuring], IPRID NANU, Odesa, Ukraine.

21. Balyuk, S.A., Medvedev, V.V., Kucher, A.V., Solovei, V.B., Levin, A.Ya. and Kolmaz, Yu.T. (2017), "Management of Soil Organic Carbon in the Context of Food Security and Climate Change", Visnyk Ahrarynoi Nauky, vol. 9, pp. 11—18.

22. Goskomekologiya Rossii (1999), "Temporary Method for Determining Prevented Environmental Damage", available at: <https://megainorm.ru/Data2/1/4294849/4294849569.htm> (Accessed 05 Aug 2023).

23. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Land Protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (Accessed 05 Aug 2023).

24. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Pradka, T.M., Kapinos, N.O. and Tretiak, N.A. (2022), "Assessment of the Effectiveness of Management Actions for Forming Balanced Land Use", Agrosvit, vol. 4, pp. 3—9.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2023 р.

УДК 378.016-057.875:[332.3+528]

О. В. Лазарева,

д. е. н., професор, професор кафедри управління земельними ресурсами,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1050-7118>

А. Ю. Мась,

Почесний землепорядник України, старший викладач кафедри управління
земельними ресурсами, Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1140-28-17>

К. Ю. Борисевич,

директор, Товариство з обмеженою відповідальністю

"Український експертний центр по вимірюванню та оцінці"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6246-0668>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.17.24

ОСОБЛИВОСТІ КОМАНДНОЇ РОБОТИ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ФАХІВЦІВ ЗЕМЛЕВПОРЯДНОГО ПРОФІЛЮ

O. Lazareva,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management
the Landed Resources, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

A. Mas,

Honorary land surveyor of Ukraine, Senior lecturer of the Department of Management
the Landed Resources, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

K. Borysevych,

Director, Limited Liability Company "Ukrainian Expert Center for Measurement and Evaluation", Mykolayiv, Ukraine

FEATURES OF TEAMWORK DURING STUDENT EDUCATION INVOLVING LAND PROFILE SPECIALISTS

Метою статті є вивчення особливостей командної роботи із залученням фахівців землепорядного профілю для студентів спеціальності 193 "Геодезія та землеустрій".

Розкриті принципи командної роботи, такі як узгодженість цілей учасників команди, взаємодоповнюваність рішень та конструктивних пропозицій учасників команди, взаємна відповідальність у процесі виконання практико-орієнтованих робіт, інтенсивне співробітництво із суміжними галузями та групами фахівців.

В процесі дослідження встановлено особливості командної роботи із залученням фахівців землепорядного виробництва, такі як спільна робота студентів і практикуючих землепорядників, безпосереднє спілкування зі стейкхолдерами під час проходження практик, здобуття практичних навичок під час польових геодезичних, а також землепорядних робіт, зустрічі із проектними групами спеціальності та стейкхолдерами, проведення гостьових лекцій із геодезистами-практиками, зустрічі студентів із закордонними практиками, застосування практики проведення бінарних лекцій, впровадження в практику таких веб-інструментів, як ClassDojo, Календар Google, Microsoft Teams, розміщення навчальних матеріалів на Google-сайти, Google Classroom.

The purpose of the article is to study the peculiarities of teamwork with the involvement of specialists in the land management profile for students of specialty 193 "Geodesy and Land Management".

The principles of teamwork are disclosed, such as the consistency of the goals of the team members, the complementarity of decisions and constructive proposals of the team members, mutual responsibility in the process of performance of practice-oriented work, intensive cooperation with related industries and groups of specialists.

In the research process, the peculiarities of teamwork with the involvement of land management production specialists were established, such as the joint work of students and practicing land managers, which will make it possible to quickly master the necessary skills in the field, direct communication with stakeholders during internships, which will contribute to the formation of professional skills, acquisition of practical skills during field surveying and land management work will allow for faster adaptation to the future profession, meetings with project groups of specialties and stakeholders, which will contribute to the professional training of specialists, guest lectures with practicing surveyors, meetings of students with foreign practices, which will contribute to the acquisition of professional skills and competencies, meetings with practicing geodetic engineers and land management engineers, which will contribute to consolidation of professional competences, application of the practice of holding binary lectures, during which professional competences and program learning outcomes are better understood, implementation of such web tools as ClassDojo, Google Calendar, Microsoft Teams, placement of educational materials on Google sites, Google Classroom.

Implementation of the proposed approaches to teamwork in combination with the involvement of practitioners will contribute to the implementation of science and technology achievements in land management production, while ensuring the achievement of its highest productivity and increasing the profitability of project and land management organizations.

Ключові слова: командна робота, стейкхолдери, землепорядний профіль, практично-орієнтоване навчання, інженери-землепорядники, бінарні лекції, компетентності, результати навчання.

Key words: teamwork, stakeholders, land management profile, practical training, land management engineers, binary lectures, competencies, learning outcomes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У світлі сучасних негативних тенденцій, що нині мають місце, потребують необхідності впровадження стратегічних змін у тих галузях виробництва, де наразі це є прийнятним. До того ж в умовах сьогодення можливості для впровадження у практику командної роботи є надзвичайно широкими, особливо враховуючи змішаний формат навчання. Крім того, командний підхід орієнтований на модернізацію освітніх програм, за якими навчаються майбутні потенційні фахівці-практики, із більш поглибленим застосуванням практичних компонент у навчанні. За умови спільної емерджентної дії цілеспрямованих груп фахівців, що працюють за заздалегідь встановленими правилами, а також націлені на отримання певного позитивного результату, забезпечуватиметься виконання певних перспективних практико-орієнтованих задач.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика вивчення питань командної роботи достатньо широко розкрита у наукових працях. Так, Мединська С.І. [1, с. 223—228] дослідила особливості командної роботи зі студентами через модель командного духу із застосуванням цільової моделі у тимчасових групах для виконання завдань та віртуальної мо-

делі в умовах онлайн навчання. Усата О.Ю. [2, с. 142] розкрила етапи командної роботи студентів, вказала, що під час досліджень різного виду доцільним є об'єднання у проблемні групи. Масліч С.В. [3, с. 61] вказала основні принципи освітнього процесу під час організації навчання, а також розкрила перспективи командної роботи між учасниками освітнього процесу. Андрієвська В.М. та Коротецька М.Ю. [4, с. 5] розкрили особливості поєднання очного та дистанційного навчання в сучасних умовах. Сатір Ю.В. [5] описав особливості використання технологій командної роботи, вказав, що вона направлена на засвоєння вже існуючих загальних та формування фахових компетентностей.

Що стосується вивчення особливостей командної роботи для фахівців спеціальності 193 "Геодезія та землеустрій", то наразі відсутні системні дослідження, які б розкривали її пріоритети, а також переваги, враховуючи вплив стейкхолдерів на організацію освітнього процесу. Зустрічаються лише фрагментарні дослідження [6, с. 17—18]. Так, наголошується на використанні інноваційних технологій під час навчання здобувачів вищої освіти освітньої програми "Геодезія і землеустрій", що мають базуватися на активізації діяльності здобувачів та підвищенні ефективності якості освітнього процесу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Відповідно, метою цього дослідження є вивчення особливостей командної роботи із залу-

ченням фахівців землепорядного профілю для студентів спеціальності 193 "Геодезія та землеустроїв".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Враховуючи те, що командна робота передбачає передусім діяльність певної групи людей, що має бути зосереджена на втіленні в життя конкретних практико-орієнтованих задач, вона повинна бути підпорядкована таким певним принципам як:

- узгодженість цілей учасників команди, що сприятиме отриманню позитивного результату за умови злагодженості інтересів та сконструйованості рішень;

- взаємодоповнюваність рішень та конструктивних пропозицій учасників команди, що є обізнаними у землепорядній галузі, а також націлені на виконання певного продуктивного результату;

- взаємна відповідальність у процесі виконання практико-орієнтованих робіт, що свідчить про чіткий командний розподіл обов'язків на основі професійної компетенції кожного з учасників;

- інтенсивне співробітництво із суміжними чи то галузями, чи то групами фахівців, що сприятиме на основі врахування досвіду фахівців досягти позитивного ефекту у заздалегідь сконструйованій справі.

Ці принципи можуть взаємодоповнюватись залежно від конкретної ситуації, що матиме місце у практичній діяльності фахівців землепорядного профілю, а також враховуватись студентами-майбутніми землепорядниками та геодезистами під час навчання на обраній спеціальності.

Далі. Спробуємо в рамках дослідження обґрунтувати на засадах практико-орієнтованого підходу основні ключові особливості, що мають місце і процесі підготовки фахівців-землепорядників.

Передусім практично-орієнтоване або ж проектне навчання має передбачати командну роботу студентів, а також їх роботу над проектами, які безпосередньо пов'язані з реальними розробками, що потрібні фахівцям землепорядного виробництва.

Під час проходження практик, як і виробничої, так і передкваліфікаційної, крім закріплення набутих знань та вмінь на практиці, важливим є безпосереднє спілкування зі стейкхолдерами, що дозволить набути навички безпосереднього виконання робіт у сфері технічних

випробувань та досліджень, діяльності у сфері інжинірингу тощо.

На практиці студенти мають змогу набути практичних навичок, що дозволяє адаптувати їх до майбутньої професійної діяльності за фахом. Крім того, студенти отримують практичні навички під час вишукувальних робіт для проектування об'єктів землепорядного призначення, здійснюють обробку та оформлення матеріалів виконаних польових геодезичних робіт, виконують прив'язку до опорної геодезичної мережі, формують XML-файли тощо.

Важливим є і зустрічі проектною групою спеціальності та стейкхолдерів, які вже мають досвід роботи з випускниками, оскільки для удосконалення якості професійної підготовки фахівців нині потрібні принципово нові підходи до формування компетентного персоналу та врахування інтересів усіх зацікавлених сторін.

До того цінним є те, що потенційні стейкхолдери спеціальності 193 "Геодезія та землеустроїв" наголошують на необхідності поєднання теоретичних знань з практичними навичками, вносять пропозиції проведення гостьових лекцій із провідними геодезистами-практиками тощо [7].

Заслужують на увагу і постійні зустрічі студентів в тому числі із закордонними практиками [8, 9], що дають змогу сприяти отриманню професійних навичок та компетенцій майбутніми фахівцями спеціальності.

Цікавим є і зустрічі в онлайн-форматі із практикуючими інженерами-геодезистами та інженерами землепорядниками [10, 11], які також сприяють закріпленню фахових компетенцій студентів спеціальності 193 "Геодезія та землеустроїв", знайомлять майбутніх випускників з особливостями професії, сприяють розвитку вміння застосовувати набуті теоретичні знання у практичній професійній діяльності.

Цікавим є практика започаткування підходу проведення бінарних лекцій [12], які дають змогу, заслухавши матеріал, що викладається декількома лекторами, глибше зрозуміти фахові компетентності та програмні результати навчання. Крім того, форма викладу матеріалу декількома лекторами сприяє не лише веденню дискусії, а й дозволяє залучати до обговорення матеріалу аудиторію, є основою для неформального обговорення питань, дозволяє поєднувати теоретичну подачу матеріалу із рекомендаціями науковців-практиків.

Зазначимо, що командна робота в рамках практично-орієнтованого навчання можлива і за умови впровадження в практику різноманітних веб-інструментів, таких як ClassDojo, Календар Google, Microsoft Teams тощо.

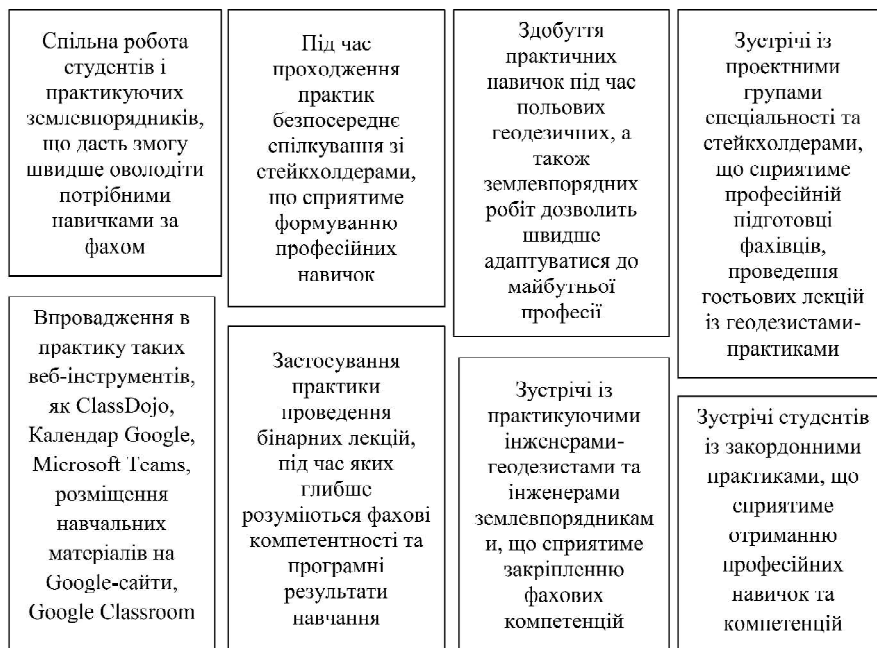

Рис. 1. Особливості командної роботи під час навчання студентів-землепорядників

Джерело: сформовано авторами.

Хоча, як засвідчує практика, спілкування між учасниками освітнього процесу під час дистанційного навчання зазвичай відбувається через Viber, Skype, Zoom, Google Meet, електронну пошту, телефонний зв'язок, а основними ресурсами для розміщення навчальних матеріалів є Google-сайти, блоги, Google Classroom.

Командна робота фахівців землепорядників має застосовуватись і під час проведення оцінки, обліку та аналізу використання земель задля отримання точної та достовірної інформації, щоб мати змогу вчасно враховувати поточні зміни, що відбуваються у землекористуванні, та на основі цього конструювати подальші практико-орієнтовані рішення.

Висвітлені вище конструктивні особливості застосування командної роботи під час навчання наочно представлені на рис. 1.

Запровадження у практику запропонованих підходів до ведення командної роботи в поєднанні із залученням фахівців-практиків сприятиме запровадженню у землепорядне виробництво досягнень науки і техніки, забезпечуючи при цьому досягнення її найвищої продуктивності та підвищення рентабельності проектних та землепорядних організацій.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження показало, що командна робота має бути сфокусована на зап-

ровадженні у практику таких принципів як узгодженість цілей учасників команди, взаємодоповнюваність рішень та конструктивних пропозицій учасників команди, взаємна відповідальність у процесі виконання практико-орієнтованих робіт, інтенсивне співробітництво з суміжними галузями та групами фахівців.

Визначено, що основними особливостями командної роботи із залученням фахівців землепорядного профілю для студентів спеціальності 193 "Геодезія та землеустрій" під час навчання є спільна робота студентів і практикуючих землепорядників, безпосереднє спілкування зі стейкхолдерами, здобуття практичних навичок виконання польових геодезичних та землепорядних робіт, регулярні зустрічі із проектними групами спеціальності та стейкхолдерами, зустрічі студентів із закордонними практиками, зустрічі із практикуючими інженерами-геодезистами та інженерами-землепорядниками, проведення бінарних лекцій, впровадження в практику різноманітних веб-інструментів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні питань, пов'язаних просторовим розвитком територій у поствоєнний період.

Література:

1. Мединська С.І. Командна робота як основний фактор розвитку глобальних навичок при формуванні іншомовної компетентності у майбутніх фахівців готельно-ресторанної спра-

ви, туристичного бізнесу та міжнародних відносин. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія "Педагогіка і психологія". Педагогічні науки. 2020. № 2 (20). С. 223—228. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/27.pdf> (дата звернення: 21.08.2023).

2. Усата О.Ю. Онлайн-інструменти для організації науково-дослідної роботи студентів. С. 140—145. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716338/1/31.pdf> (дата звернення 21.08.2023).

3. Масліч С.В. Особливості організації освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти в умовах дистанційного навчання. Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій: матеріали IV Всеукраїнського науково-методичного семінару (5 листопада 2020 р.). Глухівський НПУ ім. О. Довженка. Глухів, 2020. С. 61—63. URL: http://tpgnpu.ho.ua/images/my_images/doc_pdf/vidavnistvo/tezi_seminar_2020.pdf (дата звернення 21.08.2023).

4. Андрієвська В.М., Коротецька М.Ю. Особливості впровадження змішаного навчання в освітній процес основної школи. Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя: зб. наук. пр. редкол.: Л.І.Білоусова та ін. Х., 2020. Вип.19. С. 4—8. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_Informatiki/naukova_19_2020.pdf (дата звернення 21.08.2023).

5. Сагір Ю.В. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів шляхом впровадження технології командної роботи в освітній процес. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-materiali-aktivizaciya-navchalno-piznavalno-diyalnosti-studentiv-shlyahom-vprovadzhennya-tehnologi-komandno-roboti-v-osvitniy-proces-87457.html> (дата звернення 21.08.2023).

6. Оніпко В., Шевчук С., Чувпило В. Застосування особистісно зорієнтованої технології у процесі підготовки майбутніх фахівців спеціальності Геодезія та землеустрій. Матеріали 54-ї науково-методичної конференції викладачів і аспірантів "Вища освіта в контексті глобальних викликів". м. Полтава: ПДАУ, 2023. С. 17—18. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca30ce9b-527a-4490-903e-42d6d148176c/content> (дата звернення 21.08.2023).

7. Чергова зустріч зі стейкхолдерами: обговорення освітньо-професійних програм спеціальності 193 "Геодезія та землеустрій". URL: <https://chmnu.edu.ua/zustrich-zi-stejkholderami-kafedri-upravlinnya-zemelnimi-resursami-fakultetu-ekonomichnih-nauk-chnu-im-petra-mogili-obgovorennya-osvitno-profesijnih-program/> (дата звернення 21.08.2023).

fakultetu-ekonomichnih-nauk-chnu-im-petra-mogili-obgovorennya-osvitno-profesijnih-program/ (дата звернення 21.08.2023).

8. Докторка Габілітована, докторка Броцлавського економічного університету Анетта Зелінська провела лекцію-дискусію для студентів-геодезистів ЧНУ імені Петра Могили. URL: <https://chmnu.edu.ua/doktorka-gabilitovana-doktorka-vrotslavskogo-ekonomichnogo-universitetu-anetta-zelinska-provela-lektsiyu-diskusiyu-dlya-studentiv-geodezistiv-chnu-imeni-petra-mogili/> (дата звернення 21.08.2023).

9. Студенти спеціальності 193 "Геодезія та землеустрій" долучилися до семінару для здобувачів вищої освіти університетів України, в яких здійснюється підготовка землевпорядників і геодезистів. URL: <https://chmnu.edu.ua/studenti-spetsialnosti-193-geodeziya-ta-zemleustrij-doluchilisya-do-seminaru-dlya-zdobuvachiv-vishchoi-osviti-universitetiv-ukrayini-v-yakih-zdiysnyuetsya-pidgotovka-zemlevporyadnikov-i-geodezistiv/> (дата звернення 21.08.2023).

10. Викладачі кафедри управління земельними ресурсами та студенти спеціальності 193 "Геодезія та землеустрій" доєдналися до вебінару "державна реєстрація речових прав на нерухоме майно під час дії воєнного стану". URL: <https://chmnu.edu.ua/vikladachi-kafedri-upravlinnya-zemelnimi-resursami-ta-studenti-spetsialnosti-193-geodeziya-ta-zemleustrij-doyednalisya-do-vebinaru-derzhavna-reyestratsiya-rechovih-prav-na-neruhome-majno-pid-chas-diyi/> (дата звернення 21.08.2023).

11. Зустріч студентів з інженером-геодезистом Іваном Єрещенком URL: <https://chmnu.edu.ua/zustrich-studentiv-z-inzhenerom-geodezistom-ivanom-yereshhenkom/> (дата звернення 21.08.2023).

12. Відбулася бінарна лекція від ЧНУ імені Петра Могили та "Львівської політехніки" для студентів-геодезистів URL: <https://chmnu.edu.ua/vidbulasya-binarna-lektsiya-vid-chnu-imeni-petra-mogili-ta-lvivskoyi-politehniky-dlya-studentiv-geodezistiv/> (дата звернення 21.08.2023).

References:

1. Medinska, S.I. (2020), "Teamwork as the main factor in the development of global skills in the formation of foreign language competence in future specialists in the hotel and restaurant business, tourism business and international relations", Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical sciences, vol. 2 (20), pp. 223—228, available at: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/27.pdf> (Accessed 21 August 2023).

2. Usata, O.Yu. (2023), "Online tools for organizing students' research work", pp. 140-145, available at: <https://lib.iitta.gov.ua/716338/1/31.pdf> (Accessed 21 August 2023).

3. Maslich, S.V. (2020), "Peculiarities of the organization of the educational process in institutions of professional (vocational and technical) education in the conditions of distance learning", *Pidhotovka majstra vyrobnychoho navchannia, vykladacha profesijnoho navchannia do vprovadzhennia v osviti protses innovatsijnykh tekhnolohij: materialy IV Vseukrains'koho naukovo-metodychnoho seminaru* [Preparation of the master of industrial training, teacher of vocational training for the introduction of innovative technologies into the educational process: materials of the 4th All-Ukrainian scientific and methodical seminar], Glukhiv National University named after O. Dovzhenka, Glukhiv. Ukraine, November 5, pp. 61—63, available at: http://tpgnpu.ho.ua/images/my_images/doc_pdf/vidavnictvo/tezi_seminar_2020.pdf (Accessed 21 August 2023).

4. Andrievska, V.M., Korotecka, M.O. (2020), "Peculiarities of the implementation of blended learning in the educational process of the primary school", *Scientific and research work of students as a factor in improving the professional training of the future teacher*, vol. 19, Pp. 4—8, available at: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_Informatiki/naukova_19_2020.pdf (Accessed 21 August 2023).

5. Sagir, U.V. (2019), "Activation of educational and cognitive activities of students by introducing teamwork technology into the educational process", available at: <https://naurok.com.ua/metodichni-materiali-aktivizaciya-navchalno-piznavalno-diyalnosti-studentiv-shlyahom-vprovadzhennia-tehnologi-komandno-roboti-v-osvitniy-proces-87457.html> (Accessed 21 August 2023).

6. Onipko, V., Shevchuk, S. and Chuvpilo, V. (2023), "The application of personally oriented technology in the process of training future specialists in Geodesy and Land Management", *Materialy 54-i naukovo-metodychnoi konferentsii vykladachiv i aspirantiv "Vyscha osvita v konteksti hlobal'nykh vyklykiv"* [Materials of the 54th scientific and methodical conference of teachers and graduate students "Higher education in the context of global challenges"], PDAU, Poltava. Ukraine, pp. 17—18, available at: <https://dSPACE.pdau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca30ce9b-527a-4490-903e-42d6d148176c/content> (Accessed 21 August 2023).

7. Petro Mohyla Black Sea National University (2022), "Another meeting with stakeholders: discus-

sion of educational and professional programs of specialty 193 "Geodesy and Land Management", available at: <https://chmnu.edu.ua/zustrich-z-istejkhoderami-kafedri-upravlinnya-zemelnimi-resursami-fakultetu-ekonomichnih-nauk-chnu-im-petra-mogili-obgovorennia-osvitno-profesijnih-program/> (Accessed 21 August 2023).

8. Petro Mohyla Black Sea National University (2022), "The qualified doctor, the doctor of the Wrocław University of Economics, Anetta Zelinska, held a lecture-discussion for surveying students of the Petr Mohyla National University of Economics", available at: <https://chmnu.edu.ua/doktorka-gabilitovana-doktorka-vrotslavskogo-ekonomichnogo-universitetu-anetta-zelinska-provela-lektsiyu-diskusiyu-dlya-studentiv-geodezistiv-chnu-imeni-petra-mogili/> (Accessed 21 August 2023).

9. Petro Mohyla Black Sea National University (2023), "Students of specialty 193 "Geodesy and Land Management" participated in a seminar for students of higher education at universities of Ukraine, which train land surveyors and surveyors", available at: <https://chmnu.edu.ua/studenti-spetsialnosti-193-geodeziya-ta-zemleustrij-doluchilisya-do-seminaru-dlya-zdobuvachiv-vishhoi-osviti-universitetiv-ukrayini-v-yakih-zdiysnyuetsya-pidgotovka-zemlevporyadnikov-i-geodezistiv/> (Accessed 21 August 2023).

10. Petro Mohyla Black Sea National University (2023), "Teachers of the department of land resources management and students of specialty 193 "Geodesy and land management" joined the webinar "State registration of property rights to immovable property during martial law", available at: <https://chmnu.edu.ua/vikladachikafedri-upravlinnya-zemelnimi-resursami-ta-studenti-spetsialnosti-193-geodeziya-ta-zemleustrij-doyednalisya-do-vebinaru-derzhavna-reyestratsiya-rechovih-prav-na-neruhome-majno-pidchas-diyi/> (Accessed 21 August 2023).

11. Petro Mohyla Black Sea National University (2023), "Meeting of students with geodetic engineer Ivan Yereshchenko", available at: <https://chmnu.edu.ua/zustrich-studentiv-z-inzhenerom-geodezistom-ivanom-yereshhenkom/> (Accessed 21 August 2023).

12. Petro Mohyla Black Sea National University (2023), "A binary lecture was held by Petr Mohyla ChNNU and Lviv Polytechnic for surveying students", available at: <https://chmnu.edu.ua/vidbulasya-binarna-lektsiya-vid-chnu-imeni-petra-mogili-ta-lvivskoyi-politehnikidlya-studentiv-geodezistiv/> (Accessed 21 August 2023).

Стаття надійшла до редакції 21.08.2023 р.

УДК 336

Н. Б. Демчишак,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6852-7405>

Р. Р. Юрків,

доктор філософії (фінанси, банківська справа та страхування), доцент кафедри
економіки та публічного управління, Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9016-6634>

В. М. Демид,

магістрант, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2326-9665>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.17.30

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

N. Demchyshak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,
Money circulation and Credit, Ivan Franko National University of Lviv

R. Yurkiv,

Ph D (Finance, Banking and Insurance), Associate Professor of the Department
of Economics and Public Administration, Ivan Franko National University of Lviv

V. Demyd,

Master's Student of the Department of Finance, Money circulation and Credit, Ivan Franko National University of Lviv

FOREIGN EXPERIENCE IN STIMULATING INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP: IMPLEMENTATION IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF UKRAINE AND STRENGTHENING OF NATIONAL SECURITY

У статті розглянуто іноземний досвід стимулювання інноваційного підприємництва в контексті цифровізації національної економіки. Розглянуто сутність інноваційної діяльності та фактори, що впливають на функціонування і трансформацію інноваційного середовища. З'ясовано потенційні напрями та інструменти впливу держави на розвиток інноваційної діяльності підприємств. Досліджено нормативно-правову базу, що регулює інноваційну діяльність суб'єктів господарювання в Україні. Досліджено принципи застосування стимулюючих адміністративних механізмів для підприємств у різних країнах. Проаналізовано статистичні показники інноваційної діяльності підприємств України та країн світу. Систематизовано та узагальнено ключові аспекти іноземного досвіду стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності підприємств. Запропоновано пріоритетні напрями адаптації зарубіжного досвіду в Україні в умовах воєнного та стану та для післявоєнного відновлення і зміцнення національної безпеки.

The article examines the foreign experience of stimulating innovative entrepreneurship in the conditions of digitalization of the national economy. It discusses the importance of innovation and emerging technologies in the modern world, particularly in the context of economic growth and national competitiveness. The key aspects of innovative activities are highlighted, including the definition of innovation, their role in digital transformation, and the necessity of creating effective tools to stimulate innovation activity. It is determined that in order to increase investment in the innovative potential of enterprises, it is necessary to stimulate investments in the creation of innovation infrastructure and the promotion of startup culture. Managed and unmanaged factors influencing innovative activities of enterprises are identified. Furthermore, attention is drawn to the importance of innovation policy and its role in shaping a favorable investment climate. A series of measures are proposed to promote the development of innovative potential. An overview of Ukrainian legislation regulating innovative activities is provided, and the main principles of

state innovation policy are outlined. The importance of adapting foreign experience to stimulate investment in innovation is justified, taking into account global trends and Ukraine's integration ambitions. The peculiarities of the innovation environment in Ukraine are explored in comparison with countries with developed economies. Emphasis is placed on the importance of using foreign experience, particularly from Central and Eastern European countries and highly developed states, in the context of integration into the European Union, digital transformation, and national security. Positive practices from Estonia, the Czech Republic, Slovenia, Croatia, Lithuania, Poland, Germany, Austria, Switzerland, Turkey, the United States, Japan, Australia, Ireland, South Korea, Singapore, and India are considered. The possibility of applying the experiences of other countries in Ukraine for the development of the innovative sector of the economy and strengthening national security is investigated.

Ключові слова: інновації, інвестиції, цифровізація, національна безпека, інноваційне підприємництво.

Key words: innovations, investments, digitalization, national security, innovative entrepreneurship.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В сучасних динамічних умовах розвитку економіки, широкого розповсюдження цифрових технологій, актуалізується проблема стимулювання інноваційного розвитку підприємництва з використанням досвіду інших країн. Особливо важливе значення має імплементація кращих іноземних здобутків в умовах цифровізації економіки України та війни з росією задля майбутньої післявоєнної відбудови, зміцнення національної безпеки, вирішення нестандартних комплексних завдань формування моделі інноваційного розвитку та цифрового суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі дослідження іноземного досвіду стимулювання інноваційного підприємництва приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як: С. Демчук, В. Костецький, М. Крупка, І. Примаченко, І. Хома, Н. Ценклер, В. Шаповал, Т. Шедякова, V. Dinu, N. Istudor, K. Kurpaayanidi, D. Manea, D. Paraschiv та ін. Проте, зважаючи на сучасні глобальні політичні та економічні тренди, зокрема воєнні дії в Україні, зростає необхідність аналізу конкретних пріоритетів використання іноземного досвіду стимулювання інноваційного підприємництва з огляду на складність геополітичної ситуації для Української держави, поточні і майбутні виклики для національної безпеки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація іноземного досвіду стимулювання інноваційної діяльності підприємств та визначення можливих напрямів його імплементації в Україні в умовах цифровізації економіки та зміцнення національної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інновації та новітні технології в сучасному світі не лише обумовлюють глобальні тренди і визначають стійкість та характер економічне зростання країн, але також слугують індикаторами рівня економічного добробуту. Знання та науково-технічний прогрес стають ключовими факторами цифрової трансформації та структурного переформатування економіки будь-якої країни, Україна при цьому теж не виняток. Формування дієвих інструментів стимулювання інноваційної активності і адаптація перевірених і вже успішних та дієвих механізмів пришвидшення інноваційного розвитку є невідкладним завданням для України, оскільки це гарантує не лише конкурентні переваги на світовому ринку, але й забезпечує національну безпеку, що важливо враховуючи нинішні виклики і загрози та воєнний стан.

Відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність", інновації — це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. В свою чергу, інноваційна діяльність — це діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [3].

Інноваційна діяльність належить до ризикових сфер, оскільки інноваційний процес охоплює значний обсяг робіт від виникнення ідеї щодо створення або удосконалення певного продукту чи процесу до її втілення. В ідеалі все завершується впровадженням результатів дос-

ліджень у виробництво та виходом на ринок готового продукту. У зв'язку з цим передбачити успішність завершення інноваційного циклу (вихід готового товару чи послуги на ринок) у кожному конкретному випадку складно, адже де-факто часто усе завершується ще на етапі розробки, або ж просто патентування. Тому держави з розвинутою ринковою економікою традиційно застосовують певні механізми стимулювання інвестицій у створення і розвиток інноваційного продукту, різниця лише у підходах і збалансованості такого інструментарію. Водночас окремий аспект — мінімізація ризиків, якщо йдеться про податкові чи бюджетні інструменти, а також захист інтересів суб'єктів інноваційної діяльності.

Інновації є ключовим елементом розвитку сучасної цифрової економіки, а нововведення у фінансовій галузі, спричинені активним розвитком інформаційних технологій, — вагомим фактором, що призводить до створення нових продуктів та послуг, здатних задовольнити вимоги клієнтів та всіх інших стейкхолдерів [6]. В умовах цифрової економіки коло стейкхолдерів зрозуміло дещо трансформується і розширюється залежно від галузі.

Безумовно задля збільшення обсягу інвестиційних вкладень у зростання інноваційного потенціалу суб'єктів господарювання необхідне і відповідне стимулювання інвестування в формування інноваційної інфраструктури, а також використання сучасних інструментів пропагування стартап-культури і самобутньої національної стартап-екосистеми, серед яких бізнес-інкубатори та акселератори. Причому стимулювання має здійснюватися як на початкових стадіях інноваційного циклу, що характеризуються низькою інноваційною активністю (етап узагальнення та генерації необхідних знань, створення інновацій), так і на стадіях, коли потрібне залучення інтелектуального капіталу в виробничий процес, оформлення охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності тощо.

Серед усієї сукупності факторів, що впливають на формування інноваційно сприятливого середовища, виокремлюють ті, які є керованими, тобто залежать від підприємства-інноватора, та некеровані, до впливу яких підприємство повинно пристосовувати свою діяльність. До керованих факторів впливу на інноваційну діяльність суб'єкта господарювання зачисляють: дефіцит власних коштів, недостатність інформації про нові технології, відсутність можливостей до кооперації з іншими виробниками і науковими організаціями, недостатню

кількість кваліфікованого персоналу. До некерованих належать: недостатня фінансова підтримка з боку держави, високий рівень витрат на інновації та ризики, недосконалість законодавчої бази, значний термін окупності інновацій, низький рівень платоспроможного попиту на продукцію тощо [5]. Одна із ключових проблем — це сприйняття на ринку певної новинки, її затребуваність власне з позицій потенційних клієнтів.

Підприємницька екосистема перебуває під впливом цифрової трансформації, що вимагає нових підходів до державної політики підтримки інноваційних підприємств [14]. Водночас інноваційна політика країни формує і передбачає той інструментарій, який може бути застосований для досягнення поставлених цілей як на загальнодержавному рівні, так і на рівні муніципалітетів. При цьому, зважаючи на сформовані територіальні громади за підсумками адміністративної реформи справді, на наш погляд, є певний потенціал для реалізації окремих елементів інноваційної політики і на рівні місцевого самоврядування, хоча звичайно йдеться про фінансово спроможні громади. Інноваційна політика на національному рівні корелює із макроекономічною в частині створення сприятливого інвестиційного клімату для реалізації інноваційних проектів, а також запровадження спеціальних стимулів інноваційних технологічних змін.

Якщо не розмежовувати, а в цілому розглядати державну інноваційну політику не залежно від рівня, на якому здійснюються відповідні заходи, то з-поміж останніх окремі дослідники виділяють [4; 9]:

- пряме державне фінансування інноваційних інвестицій, зокрема в розвиток сучасної інфраструктури;

- застосування системи пільг щодо податку на прибуток при умові його використання на інвестування в інновації;

- запровадження статистичного обліку щодо обсягів та результатів використання інвестиційно-інноваційних податкових пільг;

- введення системи податкового кредитування приросту обсягів витрат підприємств на дослідження та розробки;

- запровадження системи стимулювання кооперації науки і виробництва в інноваційному процесі;

- забезпечення умов щодо формування конкурентоздатного національного товаровиробника інноваційних продуктів;

- відстоювання прав та інтересів інноваторів на зовнішніх ринках.

Законодавство України у сфері інноваційної діяльності базується на Конституції України і складається із законів України "Про інвестиційну діяльність", "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про наукову і науково-технічну експертизу", "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків", "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні", "Про інноваційну діяльність" та інших нормативно-правових актів [4]. При цьому очевидно, що окремі норми уже потребують оновлення, а також гармонізації із європейським законодавством, що відбувається, вважаємо, доволі повільно.

На наш погляд, основними принципами державної інноваційної політики, які мали би враховуватись в тім числі при вивченні пріоритетів впровадження іноземного досвід, зважаючи також на цифровізаційні процеси і виклики для національної безпеки країни, є:

- орієнтація на інноваційний вектор розвитку, зокрема на реальну, а не лише задекларовану імплементацію моделі інноваційного розвитку;
- визначеність державних пріоритетів інноваційного розвитку, тобто конкретних галузево-секторальних орієнтирів, в тім числі зважаючи на цифровізаційні процеси;
- завершення формування нормативно-правової бази, гармонізованої із стандартами ЄС;
- створення умов для формування і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу, не лише того, що залишився у спадок із радянських часів, але й принципово нових можливостей в оборонній промисловості, цифровій індустрії тощо, які розвиваються під час війни;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, бізнесу як тріади, що є запорукою успішного функціонування національної інноваційної системи;
- ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;
- налагодження кооперації в межах міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на зовнішніх ринках, що буде актуально у випадку активізації інвестування після перемоги над росією і поступовим відновленням інфраструктури української економіки;
- фінансово-інвестиційна підтримка, а саме дієві інструменти кредитної, бюджетної і податкової політики у сфері інновацій;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури, наукових парків, технопарків, бізнес-інкубаторів, акселераторів для стартапів;

— інституційно-правове закріплення механізмів підтримки молодих компаній (стартапів), втім без спотворення конкуренції на відповідних ринках товарів і послуг як завдання максимум, а як мінімум — пропагування стартап-культури, започаткування конкурсних програм і проєктів фінансування технологічних стартапів (як приклад успішні спеціальні програми спів фінансування, які пропонуються адміністрацією і обласною радою Львівщини).

При цьому зауважимо, що відповідно до законодавства, державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом [3]:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності;
- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інвестиційно-інноваційних програм;
- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;
- захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;
- фінансової підтримки виконання інноваційних проєктів;
- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують інноваційні проєкти;
- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;
- підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури, зокрема інкубаційно-акселераційних ресурсів.

У контексті зазначеного вище, враховуючи глобальні орієнтири трансформації економік країн світу та інтеграційні амбіції України зростає роль адаптації відповідного іноземного досвіду стимулювання інвестицій в інновації. З метою подальшого розвитку інновацій як пріоритетної галузі національної економіки доцільно реалізовувати економічну політику щодо нарощення національних конкурентних переваг за основними напрямками формування нового технологічного укладу та концентрації фінансових, інформаційних та інтелектуальних ресурсів [13]. Водночас важливим є розуміння того, що у вітчизняних реаліях має місце чітка орієнтація на національну безпеку, вочевидь після війни зміцнення останньої буде в пріоритеті в усіх сферах життєдіяльності країни.

Досліджуючи інноваційно активні підприємства, нескладно виявити, що бізнес-середовище України дещо відрізняється від провідних країн. У сфері інновацій переважають великі підприємства за показниками рентабельності, обсягами виробництва, доходами тощо, що

Таблиця 1. Структура підприємств, що займались інноваційною діяльністю у країнах ЄС (залежно від кількості працюючих), станом на 2020 р., у %

Країни ЄС	Кількість працюючих на підприємстві		
	10-49	50-249	250 і більше
ЄС	72	22,1	5,9
Німеччина	66,9	26	7,1
Бельгія	72,6	21	6,4
Болгарія	58,9	30,8	20,3
Польща	55,8	32,6	15,6
Угорщина	69,6	23,9	6,5
Естонія	66,7	27,8	5,5
Литва	71,8	23,1	5,1

Джерело: сформовано на основі [11; 15].

суперечить трендам в країнах з розвинутою економікою — саме малий бізнес є основою інноваційних змін. Зауважимо, що належний рівень інноваційності досягається на основі використання відповідного потенціалу й інвестицій у різні види інновацій в країні. Так в Україні найвища частка як технологічно, так і нетехнологічно інноваційних підприємств у 2021 р. була серед великих підприємств (34,3%), з-поміж середніх — 39,6, з-поміж малих — 26,1 %. Водночас у країнах ЄС ситуація дещо відрізняється [7]. Згідно з даними Єврокомісії у 2021 р. у ЄС більшість (70%) інноваційних підприємств мали менше 10 працівників, тоді як тільки 2% інноваційних підприємств мали понад 250 працівників [16]. Крім того, згідно з даними Європейської статистичної служби Eurostat, кількість інноваційно активних підприємств у ЄС структурно розподілялась наступним чином (табл. 1).

Відповідно до наведених статистичних даних, більшість інноваційних підприємств в ЄС є малими. Найбільша частка на суб'єкти малого бізнесу припадає у розвинених країнах (Німеччина, Бельгія), проте в деяких постсоціалістичних країнах (Болгарія, Польща) аналізований показник є нижчим. Водночас в Естонії та Литві, що впродовж останніх двох десятиліть впроваджують інновації на основі інвестування в передові технології, роль малих підприємств майже така ж як у країн з розвинутою економікою. Тобто для розвитку інноваційної діяльності в Україні важливі інвестиції

саме у малий бізнес. Проте середнє та велике підприємництво також матимуть вагоме значення, оскільки їхня участь необхідна для якісного структурного переформатування української економіки [11]. Водночас це матиме значення для забезпечення національної безпеки, особливо в умовах цифрової трансформації. Структурне переформатування національної економіки, на наш погляд, поступово відбуватиметься після перемоги у війні з росією і початком післявоєнної відбудови. Водночас воно залежатиме від стратегічної візії цих процесів з боку потенційних інвесторів з різних країн. Звичайно першочергово донорів цікавитимуть інвестиційно привабливі і конкурентоспроможні галузі і сектори. Також у цьому контексті урахування іноземного досвіду стимулювання інноваційного підприємництва повинно здійснюватись на основі чітких принципів (гарантування національної безпеки зокрема), а також українське бюджетно-податкове законодавство повинно бути адаптованим до традиційного для країн Європи інструментарію стимулювання інноваційної активності.

Так у країнах з розвинутою ринковою економікою часто запроваджують стимулюючі адміністративні механізми в інноваційну діяльність на таких загальних принципах: 1) детально розроблений динамічний та гнучкий, адекватний змінам, що відбуваються в економіці, понятійний апарат та диференціація видів інноваційної діяльності залежно від галузі, у яку вона інтегрована; 2) законодавчо закріплена державна інноваційна політика та правовий механізм її забезпечення; 3) підстави застосування заходів державної підтримки інновацій є формальними і не залежать від волі чиновників, проте мають бути передбачені певні застереження чи запобіжники [5].

При використанні іноземного досвіду варто обґрунтовувати потребу в тих чи інших його елементах, не допускаючи "копіювання" та нерационального застосування. Важливим принципом використання іноземного досвіду є геополітична близькість, схожість структури економіки України з країнами, які можуть становити науково-прикладний інтерес з позиції вивчення орієнтирів відповідного досвіду стимулювання інноваційної активності ділових одиниць. Слід враховувати досвід країн, що страждали від воєнних дій та мали досвід у післявоєнній відбудові економіки, що доволі складно, адже масштаби агресії росії складно співставити з певними історичними аналогами. Врахування цих аспектів дасть можливість досягти максимального ефекту від впровадження за-

ходів. Найбільш близьким Україні може стати інноваційний шлях розвитку економік країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), яким довелося практично повністю переорієнтувати свою економіку. При цьому досвід високорозвинених держав необхідно брати до уваги в умовах процесу інтеграції у ЄС, а також стрімкої діджиталізації, яка водночас несе і значні ризики.

Частка інноваційних підприємств у країнах ЦСЄ наведена на рис. 1.

З рис. 1 бачимо, що найбільша частка підприємств, які були інноваційно активні, в Естонії, Чехії та Словенії, Хорватії та Литві. Такі показники стали можливими завдяки розробці та впровадженню національних програм стимулювання інноваційної діяльності. Мета таких програм полягає у підвищенні конкурентоспроможності промислової продукції та сфери послуг і доведення її до рівня розвинених країн [10]. Також дотримуючись раніше наведених принципів, розглянемо перспективи використання здобутків країн ЦСЄ у цілях стимулювання інноваційної активності, прискорення цифровізації економіки, які водночас сприяли би зміцненню національної безпеки. До таких елементів досвіду відносять [1; 11]:

— Естонія: стратегічна взаємодія між науковим та промисловим секторами економіки з апробацією інноваційних технологій; інвестування на основі чіткої програмно-цільової орієнтації на певні галузі чи сфери; створення спеціальної Служби з питань іноземних інвестицій;

— Чехія: створення ефективних спеціалізованих інституцій щодо сприяння залученню інвестицій та оптимального використання потенційних фінансових можливостей;

— Словенія: акцент на партнерстві державного і приватного секторів економіки; сприяння розвитку інфраструктури; співпраця із зовнішніми інвесторами з використанням механізму консорціумів і транснаціональних компаній;

— Литва: досягнення політичної стабільності, консолідація гілок влади, формування стабільної і передбачуваної правової бази;

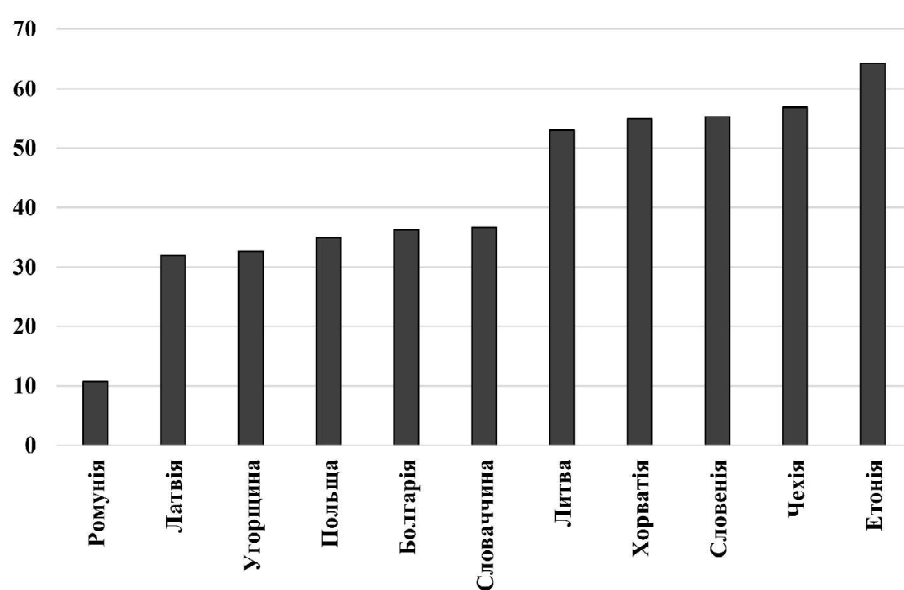

Рис. 1. Частка інноваційних підприємств у країнах Центральної та Східної Європи у загальній структурі підприємств, %

Джерело: сформовано на основі [12].

— Польща: підтримка високого рівня фінансової безпеки у процесі використання зовнішніх фінансових ресурсів та їх залучення в окремі сектори економіки; чітка регламентація пільг і преференцій на законодавчому рівні; розвинена система місцевого оподаткування з активним використанням коштів місцевих бюджетів у інвестиційних цілях; сприяння розбудові інноваційних стартапів і розвитку існуючих інкубаторів;

Також у розвитку інноваційної сфери економіки Україна варто враховувати досвід розвинених країн Європи та інших країн світу, особливо тих, які стикалися із труднощами післявоєнного відновлення [10; 11]:

— Німеччина: формування політики сприяння інвестуванню в інновації на основі розвитку людських ресурсів, наукової та інноваційної сфер; використання системи інвестиційних пільг;

— Австрія та Швейцарія: утворення спеціалізованих інституцій щодо стимулювання інноваційної діяльності, які довели свою практичну придатність та ефективність у роботі (Австрійська бізнес-агенція та Швейцарська організація сприяння інвестиціям);

— Туреччина: ефективна зона політики, що передбачає, зокрема, створення вільних економічних зон з метою сприяння розвитку пріоритетних галузей і виробництв; утворення комітету з питань поліпшення інвестиційного клімату;

— США: підтримка перспективних технологій, надання матеріальної підтримки приватного сектору промисловості, який здійснює науково-дослідні та дослідно-конструкторські

роботи (НДДКР); пільгове кредитування та створення сприятливого середовища для впровадження інновацій;

— Японія: побудова системи субсидування та венчурних інвестицій підприємств інноваційних галузей економіки;

— Австралія: реалізація ефективної регіональної інвестиційної політики з метою вирішення проблем відставання окремих територій на основі врахування їх конкурентних переваг;

— Ірландія: підтримка стабільного рівня макроекономічного становища, державних фінансів та помірної рівня інфляції; просування, захист і підвищення конкурентоспроможності національних підприємств, інвестиції в НДДКР, заохочення інновацій і підприємництва;

— Республіка Корея: функціонування окремого правового інституту — Офісу інвестиційного омбудсмена, завданням якого є реагування на звернення інвесторів стосовно порушення їхніх прав у процесі організації і здійснення інвестиційної діяльності;

— Сінгапур: формування концепції економічного розвитку з визначенням пріоритетів останнього на базі створення максимально сприятливих умов для інвестування і оптимального використання наявних фінансових можливостей, внутрішніх і зовнішніх резервів, наукового потенціалу країни і регіонів;

— Індія: створення технологічних парків з різними пільговими режимами, що спеціалізуються на інформаційних технологіях.

Враховуючи результати узагальнення й систематизації досвіду окремих країн світу, на наш погляд, пріоритетними напрямками його адаптації в Україні з метою підвищення активності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств в умовах цифровізації економіки та потреби зміцнення національної безпеки є:

— інвестування з використанням програмно-цільових орієнтирів на окремі пріоритетні галузі і сектори, зокрема ті, що активно діджиталізуються і які становитимуть цінність з огляду на післявоєнну відбудову. Це забезпечить ефективне функціонування й розвиток економіки в умовах воєнного стану в Україні та післявоєнного відновлення, крім того, потенційно оптимізує стратегічну взаємодію між державою, освітньо-науковим і бізнес-сектором;

— підтримка достатнього рівня фінансово-економічної безпеки у процесі залучення та використання зовнішніх фінансових ресурсів донорів, у тім числі тих, які інвестуватимуть уже після перемоги у війні. Інтенсифікація використання коштів місцевих бюджетів, де-фак-

то територіальних громад у інвестиційно-інноваційних цілях;

— реальна імплементація моделі інноваційного розвитку з використанням дієвих елементів нової ефективної інноваційної інфраструктури — технопарків, наукових та промислових парків;

— впровадження стратегій економічного розвитку, які б корелювали із візією соціально-економічного відновлення країни (можливо ймовірного "плану Маршалла" для України), з визначенням пріоритетів на базі створення максимально сприятливих умов (не спотворюючи конкуренції), використання податкових преференцій, зрівноваження регіональних дисбалансів, які потенційно закладені через різний рівень промислового розвитку регіонів, різну фінансову спроможність територіальних громад;

— вивчення потреб й нових способів надання різних послуг в умовах цифровізації економіки України, а відтак стимулювання цифровізації різних галузей і секторів, вдосконалення цифрової інфраструктури, партнерства держави і бізнесу, створення ефективних спеціалізованих інституцій для сприяння залученню інвестицій та оптимального використання різних можливостей залучення коштів, в тім числі в частині маркетингового інструментарію;

— запровадження програм конкурсного фінансування стартап-проектів студентів, молодих винахідників, інших представників громадського та бізнес-сектору, які креативні, володіють знаннями, мають певний досвід, втім відчувають брак фінансування. У цьому контексті йдеться, на наш погляд, про необхідність розвитку самобутньої стартап-екосистеми України як цілі інвестування і підтримки інноваційного підприємництва.

ВИСНОВКИ

Отже, для успішного розвитку та цифровізації економіки України, а також забезпечення національної безпеки потрібні не лише технологічні та фінансові інструменти, але й державна підтримка і створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, орієнтованого на високі технології і інноваційні рішення. Успішність впровадження в Україні виокремлених пріоритетних напрямів адаптації іноземного досвіду залежить від збалансованості підходів та прогнозування можливих результатів у довгостроковій перспективі. Водночас варто враховувати умови війни з росією, необхідно працювати над розробленням обґрунтованої системи оцінки ризиків, з ураху-

ванням проблем гарантування економічної безпеки України сьогодні і після перемоги.

Цифровізація, ризики, зумовлені війною, загрози відбудови країни є тими факторами, які мають бути спрогнозовані, оцінені і враховані у процесі формування стратегічних документів для післявоєнного відновлення країни на інноваційних засадах. Водночас важливо за будь-яких умов гарантувати національну безпеку в умовах комунікації із потенційними інвесторами, країнами-донорами та іншими зацікавленими сторонами. Комплексність рішень на рівні держави, концептуальне розуміння пріоритетів врахування іноземного досвіду підтримки інноваційної активності, превентивне бачення напрямів відповідної співпраці із різними країнами і міжнародними інституціями дасть змогу покращити позиції України у процесі такої кооперації, зберігли суб'єктність і конкурентоспроможність.

Література:

1. Демчишак Н.Б., Хильченко М.О. Стартап-екосистема: інституційні та фінансові аспекти стимулювання розвитку в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 13—14. С. 5—13. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2021/3.pdf (Дата звернення: 15 травня 2023).
2. Демчук С.В. Державне регулювання ринку інновацій як інструмент стимулювання інноваційної діяльності підприємств. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 42. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1629/1566> (Дата звернення: 26 травня 2023).
3. Закон України "Про інноваційну діяльність" від 04.07.2002 № 40-IV (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Дата звернення: 28 травня 2023).
4. Квасніцька О.М. Теоретичні та законодавчі засади стимулювання інноваційної діяльності підприємства. Вісник студентського наукового товариства "Ватра" Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Вінниця: Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2020. Вип. 89. С. 245—253. URL: http://www.vtei.com.ua/doc/2020/23042020konf/9_89.pdf#page=245 (Дата звернення: 8 червня 2023).
5. Костецький В., Примаченко І. Сучасні аспекти пошуку стимулів до інноваційної діяльності суб'єктів господарювання. Світ фінансів. 2020. Вип. 2 (63). С. 126—139. URL: <https://doi.org/10.35774/sf2020.02.126> (Дата звернення: 9 липня 2023).
6. Крупка М.І., Демчишак Н.Б., Щуревич О.І. Розвиток фінтех-екосистеми в Україні: співпраця між стейкхолдерами в умовах цифрового суспільства. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка". 2023. Вип. 28 (56). С. 86—96. URL: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2023-28\(56\)-86-95](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2023-28(56)-86-95) (Дата звернення: 30 травня 2023).
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Дата звернення: 5 липня 2023).
8. Хома І.Б. Стимулювання інноваційної діяльності підприємств у системі контролю забезпечення економічної захищеності. XXII International scientific and practical conference "Multidisciplinary academic research, innovation and results". 2022. June 07—10. С. 181—186. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Svitlana-Bohatu/publication/362569053> (Дата звернення: 2 липня 2023).
9. Ценклер Н.І. Податкове стимулювання інноваційної діяльності: обліковий вимір. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2019. Вип. 3 (44). С. 70—74. URL: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/195583> (Дата звернення: 23 червня 2023).
10. Шедякова Т.Є., Шаповал В.І. Особливості розвитку інноваційного підприємництва: міжнародний досвід. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2019. Вип. 36. С. 36—40. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2019-36-6> (Дата звернення: 8 липня 2023).
11. Юрків Р.Р. Адаптація іноземного досвіду формування і використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 10. С. 96—102. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2021/16.pdf (Дата звернення: 10 липня 2023).
12. European Statistical Office. Enterprises, employed persons and turnover by type of enterprise, NACE Rev. 2 activity and size class. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/INN_CIS12_BAS_custom_3803737/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=-272c95ef-3daa-457c-b28e-400b9eb3b09f (Дата звернення: 10 липня 2023).
13. Kurpayanidi K. Stimulation of foreign economic activities of entrepreneurship of the basis of innovative development. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. 2021 № 01 (93). P. 8—13. URL: https://api.scienceseweb.uz/storage/publication_files/93/1843/62278b41d7e93 (Дата звернення: 15 липня 2023).
14. Manea D., Istudor N., Dinu V., Paraschiv D. Circular economy and innovative entrepreneur-

ship prerequisites for social progress. Journal of Business Economics and Management. 2021. 22(5). P. 1342—1359. URL: <https://journals.vilniustech.lt/index.php/JBEM/article/view/15547/10764> (Дата звернення: 15 липня 2023).

15. Official website of Eurostat. URL: https://commission.europa.eu/index_en (Дата звернення: 6 липня 2023).

16. Official website of the European Commission. URL: <https://commission.europa.eu/> (Дата звернення: 25 червня 2023).

References:

1. Demchyshak, N.B. and Khyl'chenko, M.O. (2021), "Startup ecosystem: institutional and financial aspects of promoting development in Ukraine", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 13—14, pp. 5—13, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2021/3.pdf (Accessed 15 May 2023).

2. Demchuk, S.V. (2022), "State regulation of the innovation market in Ukraine as a tool for stimulating the innovative activities of enterprises", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 42, available at: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1629/1566> (Accessed 26 May 2023).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On Innovative Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 28 May 2023).

4. Kvasnits'ka, O.M. (2020), "Theoretical and legislative principles of stimulating the innovative activity of the enterprise", *Visnyk studentskoho naukovo-ho tovarystva "Vatra" Vinnytskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu KNTEU*, vol. 89. pp. 245—253, available at: http://www.vtei.com.ua/doc/2020/23042020konf/9_89.pdf#page=245 (Accessed 8 2023).

5. Kostets'kyj, V. and Prymachenko, I. (2020), "Modern aspects of searching incentives to innovative activity of business entities", *Svit finansiv*, vol. 2, pp. 126—139, available at: <https://doi.org/10.35774/sf2020.02.126> (Accessed 9 July 2023).

6. Krupka, M.I., Demchyshak, N.B. and Schurevych, O.I. (2023), "Development of fintech ecosystem in Ukraine: collaboration between stakeholders in digital society", *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia*, vol. 28, pp. 86—96, available at: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2023-28\(56\)-86-95](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2023-28(56)-86-95) (Accessed 30 May 2023).

7. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 5 July 2023).

8. Khoma, I.B. (2022), "Stimulation of innovative activities of enterprises in the control system of ensuring economic security", XXII International scientific and practical conference "Multidisciplinary academic research, innovation and results, vol. 07—10, pp. 181—186, available at: <https://www.researchgate.net/profile/Svitlana-Bohatu/publication/362569053> (Accessed 2 July 2023).

9. Tsenkler, N.I. (2019), "Tax stimulation of innovative activity: accounting dimension. Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis", vol. 3, pp. 70—74, available at: <http://pbo.ztu.edu.ua/article/view/195583> (Accessed 23 June 2023).

10. Shediakova, T.Ye. and Shapoval, V.I. (2019), "Development of innovative entrepreneurship features: international experience", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 36, pp. 36—40, available at: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2019-36-6> (Accessed 8 July 2023).

11. Yurkiv, R.R. (2021), "Adaptation of foreign experience of formation and use of investment activity financial potential of small enterprises", *Investysii: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 96—102, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2021/16.pdf (Accessed 10 July 2023).

12. European Statistical Office (2023), "Enterprises, employed persons and turnover by type of enterprise, NACE Rev. 2 activity and size class", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/INN_CIS12_BAS__custom_-3803737/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=272c95ef-3daa-457c-b28e-400b9eb3b09f (Accessed 10 July 2023).

13. Kurpayanidi, K. (2021), "Stimulation of foreign economic activities of entrepreneurship of the basis of innovative development", *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, vol 01, pp. 8—13. available at: https://api.science-web.uz/storage/publication_files/93/1843/62278b41d7e93 (Accessed 15 July 2023).

14. Manea, D., Istudor, N., Dinu, V. and Paraschiv, D. (2021), "Circular economy and innovative entrepreneurship prerequisites for social progress", *Journal of Business Economics and Management*, vol. 22, pp. 1342—1359. available at: <https://journals.vilniustech.lt/index.php/JBEM/article/view/15547/10764> (Accessed).

15. Official website of Eurostat (2023), available at: https://commission.europa.eu/index_en (Accessed 15 July 2023).

16. Official website of the European Commission (2023), available at: <https://commission.europa.eu/> (Accessed 25 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 14.08.2023 р.

УДК 33.108

Д. Г. Фурман,
к. е. н., виконуюча обов'язки директора, Відокремлений структурний підрозділ
"Кам'янець-Подільський фаховий коледж харчової промисловості
Національного університету харчових технологій"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7305-5833>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.17.39

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

D. Furman,
PhD in Economics, Acting Director, Separate Structural Subdivision
"Kamyanets-Podilsky Professional College of Food Industry of the National University of Food Technologies"

SCIENTIFIC AND PRACTICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF A SYSTEM OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PERSONNEL OF ENTERPRISES

Мета. Метою статті є узагальнення та удосконалення науково-практичних підходів до формування системи професійного розвитку персоналу підприємств.

Методика дослідження: При написанні статті було використано сукупність загальнонаукових та специфічних методів економічних досліджень, зокрема, методи теоретичних узагальнень: абстрактно-логічний метод (при обґрунтуванні проблематики процесів і системи професійного розвитку персоналу та її складових), методи логічного аналізу, порівняння (при узагальненні тлумачення поняття "професійний розвиток"); метод наукового синтезу (при обґрунтуванні комплексного підходу до професійного розвитку персоналу підприємств харчової промисловості в системі стратегічного управління персоналом за компетенціями); метод графічного відображення одержаних результатів досліджень.

Результати дослідження. Професійний розвиток персоналу підприємства набуває своєї найвищої ефективності за системного підходу та являє собою систему, що містить перелік елементів, включаючи насамперед розробку стратегії управління персоналом, яка в свою чергу є частиною корпоративної стратегії підприємства. Прогнозування і планування потреби в персоналі у відповідності до певних кваліфікацій є наступними елементами системи взаємопов'язаних дій професійного розвитку персоналу. Професійне зростання та кар'єрний ріст сприяють посиленню матеріального і морального задоволення персоналу. Наступним елементом системи взаємопов'язаних дій професійного розвитку персоналу є організація процесу адаптації, навчання, тренінгів. Формування організаційної культури підприємства є одним із допоміжних елементів даної системи, хоча даний елемент необхідно впроваджувати ще в дитячих колективах, для того щоб в період виховання і становлення особистості це заклало основу і було невід'ємною складовою характеристики кожного співробітника підприємства.

Процес професійного розвитку персоналу як складна взаємопов'язана система включає три групи елементів. Первинна підготовка персоналу та його перепідготовка є передумовою ефективного використання та стимулом для самореалізації персоналу і підвищення кваліфікації. Ці елементи забезпечують професійне навчання персоналу, що завжди є актуальним завданням в умовах зростаючих потреб у висококваліфікованому персоналі та змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємств. Адаптація персоналу до нових умов праці, до нового керівництва чи колективу, а також оцінювання персоналу з метою виявлення слабких чи сильних його сторін і атестація співробітників (реалізація особистісного потенціалу) складають другу групу еле-

ментів. Службове та професійне просування в колективі, на підприємстві являє собою третю групу елементів процесу професійного розвитку персоналу. Дана група, як правило, притаманна молодшій частині персоналу підприємства.

Розвиток інноваційно активних підприємств в харчовій промисловості зумовлює постійну потребу в професійному розвитку персоналу, який передбачає: виявлення та використання прихованих можливостей працівників; застосування компетентнісного підходу до управління персоналом; широке розкриття потенціалу працівника; реалізацію всіх можливостей персоналу, і потенційних в тому числі; постійне удосконалення складу персоналу. Процес формування компетенцій підприємств та його персоналу має стратегічний характер, оскільки може бути реалізований тільки в довгостроковій перспективі із застосуванням стратегічних інструментів управління. Це пояснюється тим, що навіть залучення висококваліфікованих, досвідчених працівників потребує тривалого періоду їх адаптації, налагодження взаємозв'язків та взаємодії в колективі, засвоєння цінностей корпоративної культури підприємства. Формування компетенцій передбачає розробку на рівні підприємств харчової промисловості системи постійного навчання, удосконалення знань і навичок, інтелектуалізацію й осучаснення процесу виробництва на основі оригінальних ідей та новітніх технологій, налагодження відносин як всередині підприємства між окремими працівниками, так і із зовнішніми контрагентами та контактними аудиторіями. Отже, ефективне використання персоналу підприємства харчової промисловості неможливе без високого рівня кваліфікації, професіоналізму працівників, а також постійного їх розвитку. Професійний розвиток персоналу, на нашу думку, має здійснюватися у відповідності до місії, головної стратегії розвитку підприємства, застосовуваної стратегії управління персоналом, фінансових можливостей та пропозицій працівників.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в удосконаленні науково-практичних підходів до формування системи професійного розвитку персоналу підприємств з метою підвищення ефективності його використання як важливої передумови реалізації стратегії розвитку підприємств харчової промисловості.

Практична значущість результатів дослідження. Сформовані в результаті проведених досліджень науково-практичні підходи до формування системи професійного розвитку персоналу підприємств є визначальними для подальшого вирішення завдання забезпечення ефективного стратегічного управління персоналом підприємств харчової промисловості за компетенціями.

Goal. The purpose of the article is to generalize and improve scientific and practical approaches to the formation of a system of professional development of personnel of enterprises.

Research methods: The writing of the article used a set of general scientific and specific methods of economic research, in particular, methods of theoretical generalizations: abstract-logical method (in substantiation of problems the concept of "professional development"); method of scientific synthesis (in substantiating a comprehensive approach to the professional development of food industry personnel in the system of strategic personnel management by competencies); The method of graphical display of the obtained research results.

Research results. Professional development of the enterprise staff becomes the highest efficiency in the system approach and is a system that contains a list of elements, including the development of a personnel management strategy, which in turn is part of the corporate strategy of the enterprise. Prediction and planning of staffing needs in accordance with certain qualifications are the following elements of a system of interrelated actions of professional development of staff. Professional growth and career growth contribute to increased material and moral satisfaction of staff. Another element of the system of interconnected actions of professional development of staff is the organization of the process of adaptation, training, trainings. The formation of the organizational culture of the enterprise is one of the auxiliary elements of this system, although this element must be introduced in children's teams, so that during the period of education and formation of personality it laid the basis and is an integral part of the characteristics of each employee of the enterprise. The process of professional development of staff as a complex interrelated system includes three groups of elements. Primary training and retraining is a prerequisite for efficient use and an incentive for personnel self-realization and advanced training. These elements provide professional training of staff, which is always an urgent task in the conditions of growing needs for highly skilled personnel and changes in the external and internal environment of enterprises. Adaptation of staff to new working conditions, new management or team, as well as assessment of staff in order to identify weak or strengths of its parties and certification of employees (realization of personal potential) make up the second group of elements. Service and professional promotion in the team, at the enterprise is the third group of elements of the process of professional development of staff. This group is usually inherent in the younger part of the company staff. The development of innovative active enterprises in the food industry necessitates a constant need for professional development of staff, which involves: identification and use of hidden opportunities of employees; application of a competent approach to personnel management; wide disclosure of the employee's potential; realization of all staff opportunities, including potential; Continuous improvement of staff composition. The process of forming competencies of enterprises and its personnel is strategic, since it can only be implemented in the long run with the use of strategic management tools. This is due to the fact that even the involvement of highly qualified, experienced workers requires a long period of adaptation, establishing relationships and interaction in the team, mastering the values of corporate culture of the enterprise. The formation of competencies involves the development at the level of the food industry of the system of permanent training, improvement of knowledge and skills, intellectualization and modernization of the production process on the basis of original ideas and the latest technologies, establishment of relations between individual workers and external

counterparties and contact audiences within the enterprise. Therefore, the efficient use of food industry personnel is impossible without a high level of qualification, professionalism of employees, as well as their constant development. In our opinion, the professional development of staff should be carried out in accordance with the mission, the main strategy of enterprise development, the staff management, financial capabilities and proposals of employees.

The scientific novelty of the research results is to improve scientific and practical approaches to the formation of a system of professional development of enterprise personnel in order to improve the efficiency of its use as an important prerequisite for the implementation of the strategy of development of food industry.

The practical significance of the results of the study. The scientific and practical approaches formed as a result of the conducted research to form a system of professional development of enterprise personnel are decisive for further solving the problem of ensuring effective strategic management of the personnel of the enterprises of the food industry on competencies.

Ключові слова: персонал, управління, професійний розвиток, компетенція, навчання, стратегія.

Key words: staff, management, professional development, competence, training, strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема професійного розвитку персоналу в Україні останніми роками швидко набуває все більшої актуальності в умовах підвищення світових вимог до якості підготовки працівників на тлі прискореної інформатизації суспільства, глобальних інноваційних процесів, посилення інноваційного змісту праці. Нестача затребуваних професійних компетентностей порівняно з працівниками провідних фірм та корпорацій розвинених держав перешкоджають підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, української держави загалом. Накопичені недоліки в організації та якості професійного розвитку, зумовлені деформаціями у трудовому вихованні, освіті, оцінці та оплаті праці, перекосами у взаємодії ринків праці та освітніх послуг, слабкістю співробітництва соціальних партнерів (органів влади, закладів освіти, підприємств) в питаннях розвитку працівників, призводять до низької мобільності та слабкої соціалізації працівників, неготовності мотивувати себе до постійного професійного зростання, брати відповідальність за власну конкурентоспроможність, стан розвитку підприємства, регіону, країни [1, с. 10].

Трудові колективи підприємств харчової промисловості чітко усвідомлюють необхідність пройти ще значний шлях для перетворення харчової промисловості у сучасну галузь, що відповідає світовим стандартам, насичення продовольчого ринку високоякісними продуктами за помірними цінами. Персонал галузі зосереджує зусилля на підвищенні ефективності ви-

робництва шляхом оновлення матеріально-технічної бази підприємств, розширення застосування сучасного устаткування і прогресивних технологій, більш повного завантаження наявних виробничих потужностей, скорочення витрат, освоєння виробництва нових видів продукції. Все це стає можливим за умови формування і ефективного функціонування системи безперервного професійного розвитку персоналу.

Узагальнення та розвиток науково-практичних підходів до формування системи професійного розвитку персоналу підприємств залишається вкрай важливим напрямом дослідження науковців.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові і практичні положення формування системи професійного розвитку персоналу підприємств як важливої складової стратегічного управління персоналом сучасних підприємств закладені в роботах таких науковців, як В. Белік, А. Білоус, О. Вдовічена, О. Грішнова, С. Дудко, А. Зленко, С. Лучик, М. Лучик, Д. Мірошніченко, І. Мосійчук, М. Ніколайчук, А. Орлова, В. Рябенко, І. Седікова, М. Семикіна, О. Тимченко, О. Чернушкіна, А. Чикуркова та інших.

Разом з тим, враховуючи вагомий внесок провідних вітчизняних науковців у розвиток науково-практичних підходів до формування системи професійного розвитку персоналу підприємств, залишаються ще досі нерозкритими окремі питання. Зокрема, потребу-

ють подальших досліджень складові системи професійного розвитку персоналу підприємств, основні моделі і процеси професійного розвитку персоналу підприємств, засади розвитку професійної компетентності виробничого персоналу в умовах внутрішньо фірмового навчання працівників харчової промисловості. Усе це зумовило актуальність обраної теми дослідження, його мету і завдання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розвиток інформаційних технологій в усіх підприємствах України зумовлює потребу в постійному удосконаленні професійного розвитку персоналу підприємств. Стає цілком очевидною тісна залежність перспектив економічного зростання країни, підвищення конкурентоспроможності підприємств за умови ефективного розвитку системи безперервної професійної освіти і навчання, що включає внутрішньофірмову підготовку і постійний професійний розвиток персоналу.

Враховуючи актуальність і потребу у подальшому розкритті наукових і практичних положень даної проблематики, можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в узагальненні та удосконаленні науково-практичних підходів до формування системи професійного розвитку персоналу підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Складовою ефективного розвитку підприємств харчової промисловості є професійний розвиток їх персоналу. Під впливом різних зовнішніх та внутрішніх факторів проблемі професійного розвитку персоналу в періоди криз та військових подій не приділяють належної уваги, але досягти бажаних результатів на підприємстві можна за допомогою людей, які володіють необхідними знаннями, навичками та цілеспрямованістю. Навчання та освіта на підприємстві повинна бути постійна для забезпечення необхідного професійного розвитку, що стало актуальним в умовах реформ. Внутрішні фактори, що впливають на функціонування підприємств, нерозривно пов'язані з використанням і управлінням персоналом. Персонал відіграє найважливішу роль для підприємств. Талант, знання, професійна майстерність, винахідливість, уміння ризикувати, організаторські, виконавські здібності відіграють найважливішу роль у діяльності виробників [1].

Переваги підприємств харчової промисловості включають наступні фактори: швидка адаптація до місцевих умов господарювання; велика незалежність дій у прийнятті рішень; гнучкість дій виробників харчової промисловості; гнучкість і оперативність у прийнятті і виконанні рішень; велика можливість для індивідуума реалізувати свої ідеї, виявити свої здібності; відносно невисокі витрати, особливо на управління [2].

Робота з персоналом на підприємствах харчової промисловості повинна стати системною і комплексною при удосконаленні форм, методів і механізму кадрового менеджменту з урахуванням взаємозв'язків й інтеграції функцій управління трудовою діяльністю, кадрами та соціальним розвитком. Керівникам і кадровим службам підприємств харчової промисловості, виходячи з вітчизняного й зарубіжного досвіду управління персоналом, необхідно забезпечити стабільність зайнятості й службового становища працівників, розробити довгострокові програми, що виключають раптові масові звільнення, направити діяльність на створення й поліпшення організації робочих місць, удосконалити оплату й стимулювання роботи працівників на основі об'єктивної оцінки їхнього трудового внеску, розширити пільги й привілеї, створювати умови для систематичного підвищення кваліфікації [3].

Професійний розвиток персоналу описується багатьма науковцями, в результаті чого в економічній літературі є цілий ряд визначень даного поняття (табл. 1).

Професійний розвиток персоналу підприємства набуває своєї найвищої ефективності за системного підходу та являє собою систему, що містить перелік елементів, включаючи насамперед розробку стратегії управління персоналом, яка в свою чергу є частиною корпоративної стратегії підприємства. Прогнозування і планування потреби в персоналі у відповідності до певних кваліфікацій є наступними елементами системи взаємопов'язаних дій професійного розвитку персоналу. Професійне зростання та кар'єрний ріст сприяють посиленню матеріального і морального задоволення персоналу. Наступним елементом системи взаємопов'язаних дій професійного розвитку персоналу є організація процесу адаптації, навчання, тренінгів. Формування організаційної культури підприємства є одним із допоміжних елементів даної системи, хоча даний елемент необхідно впроваджувати ще в дитячих колективах, для того щоб в період виховання і становлення особистості це заклало основу і було невід'ємною

**Таблиця 1. Сутність поняття
"професійний розвиток персоналу"**

Автор (джерело)	Трактування поняття
С. Лучик, М. Лучик [4]	Це не лише професійний вибір і подальше навчання, а й тактика побудови кар'єри, вироблення професійної поведінки, наявність професійних досягнень, задоволення від процесу та результатів праці, зміну або стабільність робочого місця, професії
О. Чернушкіна [5]	Постійне професійне самовдосконалення, саморозвиток на основі оновлення професійних знань, вмінь, навичок, набуття нових компетентностей
О. Грішнова [6]	У вузькому розумінні - сукупність всіх організаційно-економічних заходів підприємства у сфері навчання персоналу, його перепідготовки і перекваліфікації; в широкому розумінні – професійну адаптацію, оцінку кандидатів на вакантні посади, поточне періодичне оцінювання персоналу, планування ділової кар'єри, службово-професійне просування
А. Зленко, Д. Мірошніченко [7], І. Мосійчук [8]	Набуття працівниками нових компетенцій, знань, умінь і навичок, які суб'єкт праці використовує чи буде використовувати у своїй професійній діяльності
М. Семікіна, С. Дудко, А. Орлова [8]	Професійний розвиток на рівні підприємства передбачає мотиваційне забезпечення зацікавленості персоналу у такому розвитку і при цьому спрямовує вектор такого розвитку у напрямі нарощування професійних компетентностей, прояву інноваційної активності, зростання конкурентоспроможності підприємства. Професійний розвиток на рівні працівника, передбачає безперервне підвищення професіоналізму через набуття затребуваних професійних компетентностей (знань, вмінь, досвіду), що включає поєднання саморозвитку з професійним навчанням на підприємстві, підвищення ролі самомотивації людини до повнішого використання трудового потенціалу в інтересах реалізації цілей підприємства в економічному зростанні та інноваційному розвитку.
І. Седікова [9]	Підвищення кваліфікації з метою випуску нової продукції, правильного використання, техобслуговування та ремонту засобів виробництва, підготовка та перепідготовка кадрів, навчання сучасним технологіям; здатність до комунікації, роботи в групі.
Авторське визначення	Сукупність взаємопов'язаних заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності персоналу шляхом набуття нових компетентностей, підвищення кваліфікації, перепідготовки з метою адаптації до нових умов діяльності, забезпечення саморозвитку та реалізації цілей діяльності підприємства

складовою характеристики кожного співробітника підприємства (рис. 1).

Процес професійного розвитку персоналу як складна взаємопов'язана система включає три групи елементів. Первинна підготовка персоналу та його перепідготовка є передумовою ефективного використання та стимулом для самореалізації персоналу і підвищення кваліфікації. Ці елементи забезпечують професійне навчання персоналу, що завжди є актуальним завданням в умовах зростаючих потреб у висококваліфікованому персоналі та змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємств. Адаптація персоналу до нових умов праці, до нового керівництва чи колективу, а також оцінювання персоналу з метою виявлення слабких чи сильних його сторін і атестація співробітників (реалізація особистісного потенціалу) складають другу групу елементів. Службове та професійне просування в колективі, на підприємстві являє собою третю групу

елементів процесу професійного розвитку персоналу. Дана група, як правило, притаманна молодшій частині персоналу підприємства.

Розвиток інноваційно активних підприємств в харчовій промисловості зумовлює постійну потребу в професійному розвитку персоналу, який передбачає: виявлення та використання прихованих можливостей працівників; застосування компетентнісного підходу до управління персоналом; широке розкриття потенціалу працівника; реалізація всіх можливостей персоналу, і потенційних в тому числі; постійне удосконалення складу персоналу.

Останнім часом все більшого значення набуває компетентнісний підхід до формування трудового потенціалу підприємства, який передбачає створення та розвиток компетенцій персоналу як сукупності навичок, знань, досвіду, ноу-хау і відносин, а також компетенцій підприємства, як здатності до формування унікальних комбінацій ресурсів. Процес форму-

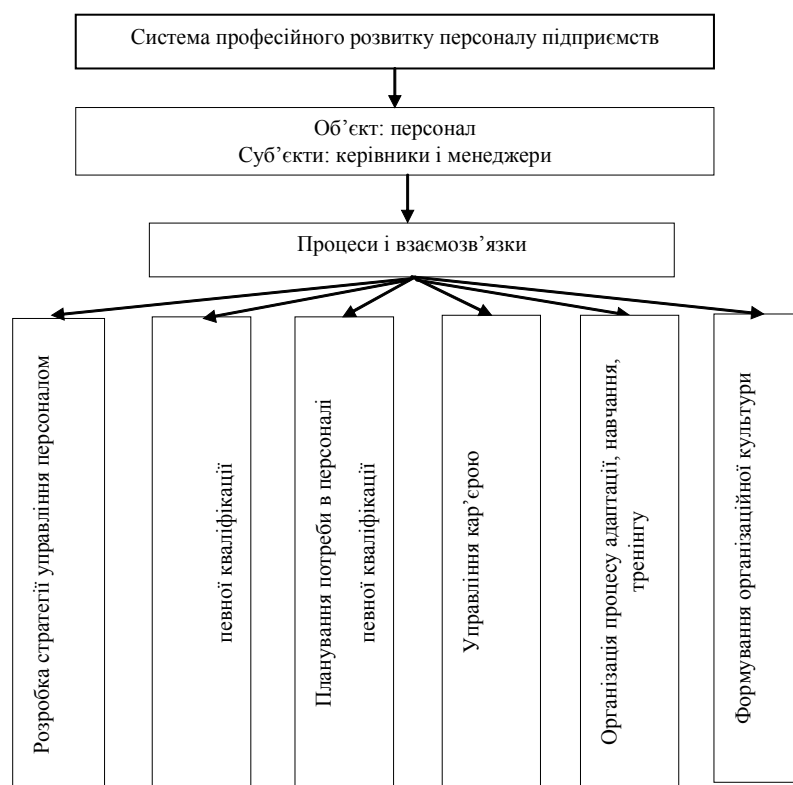

Рис. 1. Складові системи професійного розвитку персоналу підприємств

Джерело: складено за дослідженнями автора [1, 7, 8, 10].

вання компетенцій підприємств та його персоналу має стратегічний характер, оскільки може бути реалізований тільки в довгостроковій перспективі із застосуванням стратегічних інструментів управління. Це пояснюється тим, що навіть залучення висококваліфікованих, досвідчених працівників потребує тривалого періоду їх адаптації, налагодження взаємозв'язків та взаємодії в колективі, засвоєння цінностей корпоративної культури підприємства. Формування компетенцій передбачає розробку на рівні підприємств харчової промисловості системи постійного навчання, удосконалення знань і навичок, інтелектуалізацію й осучаснення процесу виробництва на основі оригінальних ідей та новітніх технологій, налагодження відносин як всередині підприємства між окремими працівниками, так і із зовнішніми контрагентами та контактними аудиторіями [10, с. 115].

Під компетенцією слід розуміти сукупність трьох факторів: знань, навичок і засобів спілкування в колективі, які можуть порівнюватися із розробленими нормативами, оцінюватися з позиції економічної ефективності та удосконалюватися в процесі навчання. Тобто, засоби спілкування виступають невід'ємною складовою компетенції працівника і являють собою вміння спілкуватися з людьми і працювати в групі [11].

Запропонуємо комплексний підхід до професійного розвитку персоналу підприємств харчової промисловості в системі стратегічного управління персоналом за компетенціями (рис. 2).

Кар'єрне зростання — це спосіб професійного розвитку персоналу та переміщення його за ієрархічною структурою організації. Задоволеність персоналу своєю роботою, як правило, підвищується, коли вони розуміють, що роботодавець зацікавлений у їхньому індивідуальному кар'єрному зростанні. Кар'єрний розвиток — механізм підвищення кваліфікації внаслідок вдосконалення професійних навичок та накопичення знань, що дозволяє досягати високого рівня професійної майстерності та підвищувати кар'єрну мобільність. Забезпечення кар'єрного розвитку має позитивний ефект на організацію загалом внаслідок підвищення корпоративного духу, задоволеності індивідуальною кар'єрою, підвищення мотивації, продуктивності та активності у рішенні організаційно значущих завдань [12].

Залучення до кар'єри (участь у кар'єрі) — це готовність працівника працювати для досягнення цілей організації. Високий рівень професійної участі означає, що співробітник поділяє цілі організації як власні; приймає відповідальність за свої дії; готовий докласти максимум зусиль

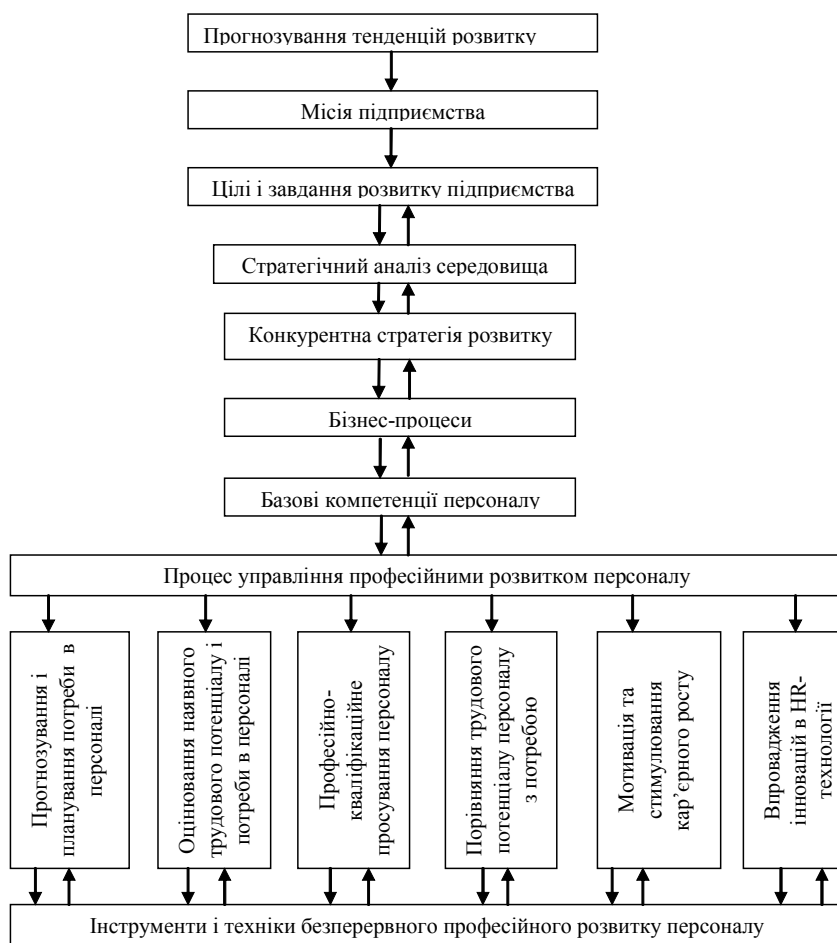

Рис. 2. Комплексний підхід до професійного розвитку персоналу підприємств харчової промисловості в системі стратегічного управління персоналом за компетенціями

Джерело: розроблено автором.

для їх виконання, зокрема за рахунок особистого часу і без додаткової оплати. Низький рівень — це відсутність інтересу працівника до цілей організації (працівник спрямовує великі зусилля і бажання за межі роботи і реалізує свої особисті цілі в кар'єрі, не входячи в них) [13].

Розвиток професійної компетентності виробничого персоналу при внутрішньофірмовому навчанні працівників харчової промисловості представляє собою системний керований процес розширення професійних знань персоналу в харчовій та супутніх сферах; інтенсифікації оперативних умінь з обслуговування, ремонтом, модернізацією та встановлення обладнання; актуалізації особистого відповідального ставлення робітників до забезпечення безаварійного та безперервного постачання споживачів продуктами харчування. Змістовними аспектами внутрішньофірмового навчання виробничого персоналу є: визначення і розвиток взаємопов'язаних компетенцій персоналу; проектування і реалізація методів, засобів і методик освоєння персоналом способів безаварій-

ної та безперебійної роботи; розвиток особистісної відповідальності персоналу; формування корпоративної культури; контроль розвитку професійних компетенцій персоналу; створення відповідної навчальної та програмно-методичної документації [14, с. 193].

Отже, професійний розвиток персоналу є важомою складовою стратегії управління персоналом, оскільки доведення фактичних компетенцій персоналу до необхідних через систему управління професійним розвитком, становить стратегічну мету управління персоналом підприємств.

Основні моделі професійного розвитку персоналу, що можуть застосовуватися на практиці підприємствами харчової промисловості, показані на рис. 3.

Важливим напрямом роботи підприємства є постійний аудит персоналу, що є основою моделі конкурентних переваг розвитку персоналу. Дана модель передбачає постійний контроль за працівниками, оцінка знань, навичок та здібностей персоналу, а також встановлення адекватності працівників на підприємстві.

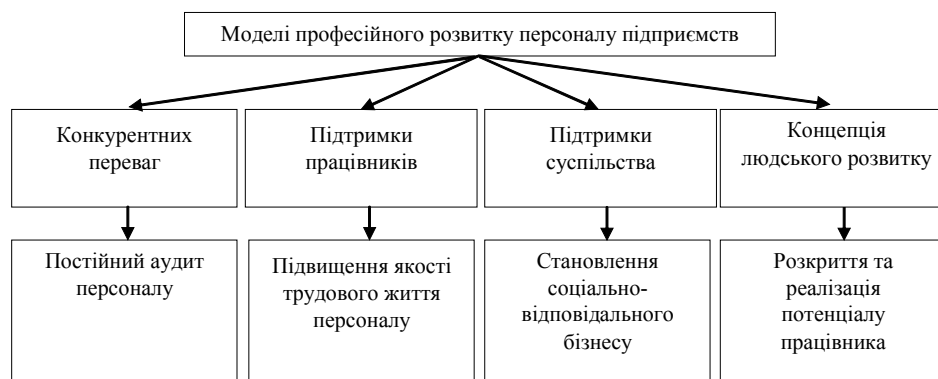

Рис. 3. Основні моделі професійного розвитку персоналу підприємств

Джерело: складено за дослідженнями автора [3, 6, 8, 11].

Ліквідація важкої праці, автоматизація та механізація всіх процесів, соціальна підтримка, покращення умов праці та відпочинку, тобто підвищення якості трудового життя персоналу складає наступну модель розвитку персоналу — модель підтримки працівників. Дана модель націлена на підвищення внутрішньої мотивації персоналу.

На підприємствах, де господарювання здійснюється із дотриманням етичних, правових, благодійних, природоохоронних, комерційних та громадських принципів, застосовується модель підтримки суспільства, яка мало поширена в теперішній час на українських підприємствах.

Концепція людського розвитку включає найкращі характеристики попередніх моделей і ґрунтується на багатогранному професійному розвитку працівників, що потребує фінансові, управлінські та організаційні вкладення.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна підвести підсумок, що підприємства харчової галузі на шляху досягнення своєї мети постійно здійснюють своє функціонування з метою підвищення ефективності і отримання приросту прибутку. Дана ситуація може бути реальною тільки при належній роботі з персоналом. Ефективне використання персоналу підприємства харчової промисловості неможливе без високого рівня кваліфікації, професіоналізму працівників, а також постійного їх розвитку. Професійний розвиток персоналу, на нашу думку, має здійснюватися у відповідності до місії, головної стратегії розвитку підприємства, застосованої стратегії управління персоналом, фінансових можливостей та пропозицій працівників.

Література:

1. Семікіна М.В., Дудко С.В., Орлова А.А. та ін. Професійний розвиток персоналу під-

приємств в системі мотиваційного менеджменту: колективна монографія. Кропивницький: КОД, 2021. 440 с.

2. Белік В.Д. Методичні підходи щодо реалізації процесу управління персоналом на підприємствах харчової промисловості. Ефективна економіка. 2014. № 7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3179> (дата звернення 09.08.2023). Назва з екрана.

3. Белік В.Д. Реінжиніринг управління персоналом на підприємствах харчової промисловості. Інноваційна економіка. 2014. Вип. 3 [52]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [file:///E:/Downloads/inek_2014_3_22%20\(1\).pdf](file:///E:/Downloads/inek_2014_3_22%20(1).pdf) (дата звернення 09.08.2023). Назва з екрана.

4. Лучик С.Д., Лучик М.В. Професійне самовизначення і професійний розвиток молоді. Вісник ЧТЕІ. Економічні науки. 2017. № III (67). С. 26.

5. Чернушкіна О.О. Мотиваційні засади професійного розвитку персоналу підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2017. № 6. Т. 2. С. 87.

6. Грішнова О.А. Людський розвиток. К.: КНЕУ. 2006. 308 с.

7. Зленко А.М., Мірошніченко Д.А. Професійний розвиток персоналу як передумова підвищення рівня продуктивності праці. Економічний вісник університету. 2015. Вип. № 24/1. С. 36.

8. Мосійчук І.В. Удосконалення системи управління розвитком персоналу в сучасних ринкових умовах. Економіка. Управління. Інновації. 2016. Вип. № 2(17). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/22482/1/eui_2016_2_20.pdf

9. Седікова І.О. Управління професійно-кваліфікаційним розвитком працівників на підприємствах виноробної галузі. Економіка харчової промисловості. 2017. Том 9, Вип. 4. С. 62—67.

10. Рябенко В.В., Тимченко О.І. Формування трудового потенціалу підприємств харчової

промисловості. Інфраструктура ринку. Вип. 69. 2022. С. 113—117.

11. Чикуркова А.Д. Система стратегічного управління персоналом суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. 456 с.

12. Ніколайчук М. В. Трактуювання людського капіталу в системі сучасних парадигмальних пріоритетів розвитку. Збірник наукових праць НУК. 2011. № 2. С. 150—155.

13. Вдовічена О., Гнатюк М., Вдовічен Д. Економіка та управління підприємствами за видами економічної діяльності. 2022. Вип. III (87). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2022/v3/6.pdf> (дата звернення 11.08.2023). Назва з екрана.

14. Білоус Л. Роль внутрішньофірмового навчання для досягнення стратегії розвитку професійних компетенцій виробничим персоналом підприємств харчової галузі. Економічний аналіз. 2020 рік. Том 30. № 1. Частина 2. С. 187—197.

References:

1. Semikina, M.V. Dudko, S.V. and Orlova, A.A. (2021), Profesijnyj rozvytok personalu pidpryemstv v systemi motyvatsijnogo menedzhmentu [Professional development of enterprise personnel in the system of motivational management], KOD, Kropyvnyts'kyj, Ukraine.

2. Bielik, V.D. (2014), "The methodical approaches to realization of managerial process by the personnel at the enterprises of the food-processing industry", Efektyvna ekonomika, vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3179> (Accessed 09.08.2023).

3. Bielik, V.D. (2014), "The reengineering of management by the personnel at the enterprises of the food-process ingindustry", Innovatsijna ekonomika, vol. 3.

4. Luchyk, S.D. and Luchyk, M.V. (2017), "Professional self-definition and professional development of the youth", Visnyk ChTEI. Ekonomichni nauky, vol. III (67), pp. 26.

5. Chernushkina, O.O. (2017), "Motivational fundamentals of professional development of the enterprise personnel", Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 6, no. 2, pp. 87.

6. Hrishnova, O.A. (2006), Liuds'kyj rozvytok [Human development], KNEU, Kyiv, Ukraine.

7. Zlenko, A.M. and Miroshnichenko, D.A. (2015), "Professional development of personnel as pre-condition of increase of level of the labour productivity", Ekonomichnyj visnyk universytetu, vol. 24/1, pp. 36.

8. Mosijchuk, I.V. (2016), "Improving themanagement of personnel development in current

market conditions", Upravlinnia. Innovatsii, vol. 2 (17), available at: http://eprints.zu.edu.ua/22482/1/eui_2016_2_20.pdf (Accessed 09.08.2023).

9. Sedikova, I.O. (2017), "Management of professional-qualification development of employees in winery industries", Ekonomika kharchovoi promyslovosti, vol. 9, no. 4, pp. 62—67.

10. Riabenko, V.V. and Tymchenko O.I. (2022), "Labor potential formation of food industry enterprises", Infrastruktura rynku, vol. 69, pp. 113—117.

11. Chykurkova, A.D. (2012), Systema stratehichnoho upravlinnia personalom sub'iektiv hospodariuvannia v ahrarnomu sektori ekonomiky [System of strategic personnel management of business entities in the agricultural sector of the economy], Vydavets' PP Zvolejko D.H., Kam'ianets'-Podil's'kyj, Ukraine.

12. Nikolajchuk, M.V. (2011), "Interpretation of human capital in the system of modern paradigmatic development priorities", Zbirnyk naukovykh prats' NUK, vol. 2, pp. 150—155.

13. Vdovichen, O. Hnatiuk, M. and Vdovichen, D. (2022), "Current trends of employee career management at the enterprise in crisis conditions", Ekonomika ta upravlinnia pidpryemstvamy za vydamy ekonomichnoi diial'nosti, vol. III (87), available at: <http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2022/v3/6.pdf> (Accessed 11.08.2023).

14. Bilous, L. (2020), "The role of intra-firm training to achieve a strategy for the development of professional competencies by production staff of food industry enterprises", Ekonomichnyj analiz, vol. 30. no. 1, iss 2, pp. 187—197.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 332.2:332.3

Л. А. Гунько,
к. е. н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9454-744X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.17.48

СТАН ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ В УКРАЇНІ

L. Hunko,
PhD in Economics, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

STATE OF INSTITUTIONAL ENSURING THE DEVELOPMENT OF LAND PLANNING IN UKRAINE

З'ясовано, що на незадовільний стан інституційного забезпечення землеустрою в Україні впливає не тільки недосконале законодавче забезпечення але і стан стандартизації у галузі. Так, оцінка існуючого інституційного забезпечення законодавчо-нормативними актами системи землеустрою складає 46% і є незадовільною. Так, стан інституційного забезпечення формування земельної політики у сфері землеустрою можна вважати як недостатньо задовільний, оскільки складає 58%. Стан інституційного забезпечення організації та регулювання землеустрою теж можна вважати як недостатньо задовільний, оскільки складає 46%. Значно гірша ситуація щодо проведення землеустрою на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні, яке можна вважати незадовільним, оскільки складає відповідно 40% та 38%. В той же час, інституційне середовище реалізації положень закону України "Про землеустрій" в частині розроблення державних і галузевих стандартів, норм і правил характеризується на рівні 7 відсотків, що вказує на практичну їх відсутність.

It is substantiated that land management as an institutional basis is designed to regulate the functioning of land use as a complex multifaceted system. On the one hand, land planning takes into account the effect of basic ecological laws, natural conditions, and also affects the state and development of certain land properties. On the other hand, it takes into account the effect of economic laws and natural conditions, land planning decisions at the same time affect the state of land use and protection as a means of production and the condition of production functioning. In addition, the actions of the main laws of the development of society, social living conditions of the population, and the impact of land planning measures on their change are taken into account.

It has been found that the state of unsatisfactory institutional provision of land planning in Ukraine is influenced not only by imperfect legislative provision, but also by the state of standardization in the industry. Thus, the assessment of the existing institutional support by legislative and regulatory acts of the land planning system is 46% and is unsatisfactory. Thus, the state of institutional support for the formation of land policy in the field of land planning is assessed by experts as insufficiently satisfactory and amounts to 58%. The state of institutional support for the organization and regulation of land organization is also assessed by experts as insufficiently satisfactory and amounts to 46%. The situation is much worse with regard to land organization at the national, regional and local levels, which is assessed as unsatisfactory and amounts to 40% and 38%, respectively.

At the same time, such components of the land organization system as the powers of local self-government bodies, the obligation of land organization, the organization and planning of land organization, norms and rules in the field of land management, soil, geobotanical and other surveys of land during the implementation of land organization, soil grading during the implementation of land organization, technical and technological support land management, provision of consulting services on land organization issues, land management schemes and technical and economic substantiation of the use and protection of land of administrative territorial units, territories of territorial communities, comprehensive plan of spatial development of the territory of a territorial community, general plan of a settlement, detailed plan of the territory, land organization projects regarding the

organization and establishing the boundaries of the territories of the nature reserve fund and other nature conservation purposes, recreational, recreational, historical and cultural, forestry purposes, water fund lands and water protection zones, restrictions on the use of lands and their regime-forming objects, taking into account public interests in the implementation of land organization, land organization projects regarding the regulation of the territory for urban planning needs and land organization projects regarding the regulation of the territory of settlements are evaluated as unsatisfactory. At the same time, the institutional environment for the implementation of the provisions of the Law of Ukraine "On Land Organization" in terms of the development of state and industry standards, norms and rules is characterized at the level of 7 percent, which indicates their practical absence.

Ключові слова: землевпорядкування, інституційне забезпечення, землекористування, стандартизація, проект землеустрою.

Key words: land planning, institutional provision, land use, standardization, land organization projects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У новій системі державного управління особливо землями сільськогосподарського призначення землеустрій має ставати однією з основних його інституційних засад. Для відновлення природно-ресурсного потенціалу земельних ресурсів необхідно у процесі землеустрою забезпечити її функціонування як природно-біологічної системи. У зв'язку з цим збільшується роль землеустрою у формуванні сталого землекористування, а його екологізація стає нагальною проблемою сучасного періоду. Інституціональний підхід зайняв вагоме місце у розвитку економічної науки. Напрацьована економістами інституціональна теорія є визнаною у світовому науковому середовищі і застосовується практикою. Початкові дослідження за інституціональними спрямуваннями є і в науковців-землевпорядників. Але до цього часу не було сформовано відповідні парадигми, що дозволяли би говорити про нову — інституціональну теорію землевпорядкування.

Вперше в Україні про базовість саме оновленого теоретичного обґрунтування реформування вітчизняної системи землевпорядкування заявлено у 2008 році в Концепції вдосконалення земельних відносин в Україні [1]. Ця Концепція передбачала завдання із наукового забезпечення щодо розробки нової, ефективної для національних потреб, теорії в галузі земельних відносин та землевпорядкування.

Адже було з'ясовано, що головною причиною слабкої результативності земельної реформи залишається відношення до економічних відносин власності на землю, системи землевпорядкування в цілому, та зокрема доземельних відносин, землеустрою і земельного кадастру як до виключно обмежено-стандартного, техніко-інформаційного процесу управління, а не як до більшого, впливового на економіку окремого явища, ефективність якого у першу чергу залежить від соціокультурних психотипів політиків, економістів та землевпорядників, рівня їх здатності до самоорганізації й впливу на виконання і формування "правил гри".

Про необхідність посилення інституціалізації системи землевпорядкування наголошують такі вчені як А.М. Третяк, В.М. Третяк і інші у працях "Тренд інституціональної теорії розвитку землеустрою та землевпорядкування", "Інституціалізація розвитку системи землеустрою та землевпорядкування", "Розвиток системи землевпорядкування на засадах новітньої інституціонально-поведінкової те" [2, 3]. Отже, дослідження проблем інституціонального забезпечення системи землевпорядкування є досить актуальним.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження проблем інституційного забезпечення розвитку землевпорядкування в Україні.

Таблиця 1. Оцінка існуючого інституціонального забезпечення системи землевпорядкування

№ п/п	Назва складових системи землевпорядкування	Оцінка в %*
1.	Земельна політика у сфері землевпорядкування щодо:	58
1.1.	Повноважень ВРУ	75
1.2.	Повноважень органів виконавчої влади	65
1.3.	Повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері землеустрою	55
1.4.	Повноважень органів місцевого самоврядування	35
2.	Організація і регулювання землеустрою щодо:	46
2.1.	Обов'язковість землеустрою	25
2.2.	Організація і планування землеустрою	30
2.3.	Норми і правила у сфері землеустрою	35
2.4.	Документація із землеустрою	45
2.5.	Регулювання діяльності замовників і розробників документації із землеустрою	50
2.6.	Права та обов'язки замовників і розробників документації із землеустрою	45
2.7.	Загальні вимоги до змісту документації із землеустрою	40
2.8.	Погодження і затвердження документації із землеустрою	55
2.9.	Порядок внесення змін до документації із землеустрою	50
2.10.	Державний фонд документації із землеустрою та оцінки земель	55
2.11.	Порядок користування Державним фондом документації із землеустрою та оцінки земель	45
2.12.	Інвентаризація земель при здійсненні землеустрою	65
2.13.	грунтові, геоботанічні та інші обстеження земель при здійсненні землеустрою	35
2.14.	Бонітування ґрунтів при здійсненні землеустрою	15
2.15.	Земельно-оціночні роботи при здійсненні землеустрою	50
2.16.	Природно-сільськогосподарське районування земель при здійсненні землеустрою	75
2.17.	Технічне та технологічне забезпечення землеустрою	35
2.18.	Надання консалтингових послуг з питань землеустрою	15
3.	Проведення землеустрою на загальнодержавному та регіональному рівнях	40
3.1.	Схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, територій територіальних громад	40
3.2.	Комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, генеральний план населеного пункту, детальний план території	15
3.3.	Проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць	60
3.4.	Проекти землеустрою щодо встановлення меж територій територіальних громад	55
3.5.	Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісогосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів	40
3.6.	Враховування громадських інтересів при здійсненні землеустрою	30
4.	Землеустрій на місцевому рівні	38
	Проекти землеустрою щодо приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій	45
	Проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок	50
	Проекти землеустрою щодо впорядкування території для містобудівних потреб	15
	Проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь	45
	Проекти землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів	15
	Робочі проекти землеустрою	55
В середньому		46

Примітка: * критерії оцінки: задовільний — від 71—100 %; недостатньо задовільний — від 41—70 %; незадовільний — від 11—40%; практично відсутній — від 0 до 10%.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Землевпорядкування як інституційна основа за своїм задумом покликана регулювати функціонування землекористування як складної багатогранної системи. З одного боку, землевпорядкування враховує дію основних екологічних законів, природних умов, а також впливає на стан і розвиток окремих властивостей землі. З іншого боку, воно враховує дію економічних законів та природних умов, землевпорядні рішення при цьому впливають на стан використання і

охорони землі як засібу виробництва та умову функціонування виробництва. Крім того, враховуються дії основних законів розвитку суспільства, соціальні умови життя населення, вплив землевпорядних заходів на їхню зміну.

Землевпорядкування — це механізм екологізації та капіталізації землекористування, оскільки за його допомогою можна забезпечити вирішення наступних завдань:

— формування та вдосконалення екологічно і економічно стійкої системи землеволодіння та землекористування;

Рис. 1. Логічно-змістовна схема ключових завдань стандартизації у сфері землепорядкування та землекористування

— забезпечення інформаційної спадкоємності та достовірності прийнятих — землепорядних рішень за рахунок стабільності та етапності розробки і освоєння землепорядних заходів;

— вибір та обґрунтування пріоритетних напрямків у формуванні та покращенні антропогенних ландшафтів, а також у природоохоронному облаштуванні їх території;

— збереження природних ландшафтів, відновлення та підвищення родючості ґрунтів — шляхом консервації деградованих та рекультивації порушених земель, землеустрою малопродуктивних угідь, захисту земель від негативних процесів;

— забезпечення відповідності антропогенних навантажень на землепорядковані території — структурі і характеристикам ландшафтів, їх екологічної стійкості до зовнішніх впливів. Інтенсивність землекористування має бути збалансованою з інтенсивністю відновлювальних природних процесів.

В цьому зв'язку, проведена оцінка існуючого інституціонального забезпечення системи управління земельними ресурсами та землекористування за методикою Світового банку [4]

(табл. 1).

Як показує аналіз даних табл. 1 існуюче інституційне забезпечення системи землепорядкування є незадовільним і складає 46%. Так, стан інституціонального забезпечення формування земельної політики у сфері землепорядкування можна оцінити як недостатньо задовільний, оскільки складає 58%. Стан інституціонального забезпечення організації та регулювання землеустрою теж можна оцінити як недостатньо задовільний і складає 46%. Значно гірша ситуація щодо проведення землеустрою на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні, яке можна оцінити як незадовільне і складає відповідно 40% та 38%.

Разом з тим, такі складові системи землепорядкування як повноваження органів місцевого самоврядування, обов'язковість землеустрою, організація і планування землеустрою, норми і правила у сфері землеустрою, ґрунтові, геоботанічні та інші обстеження земель при здійсненні землеустрою, бонітування ґрунтів при здійсненні землеустрою, технічне та технологічне забезпечення землеустрою, надання консалтингових послуг з питань землеустрою, схеми землеустрою і техніко-економічні об-

грунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, територій територіальних громад, комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, генеральний план населеного пункту, детальний план території, проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісгосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів, врахування громадських інтересів при здійсненні землеустрою, проекти землеустрою щодо впорядкування території для містобудівних потреб та проекти землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів не можна вважати як задовільне.

У складних кризових умовах землегосподарування надзвичайної актуальності набуває проблематика зміни клімату, забезпечення продовольчої та екологічної безпеки країни, актуальним напрямом якої є організація використання та охорони земель і інших природних ресурсів, котрі повинні чітко відповідати вимогам безпеки життєдіяльності людей. Для задоволення вищенаведених потреб саме стандартизація виступає важливим інструментом управління сталим (збалансованим) землекористуванням і безпекою людей, послуг та виконуваних землепорядних робіт, які в взаємодії мають на меті впливати на процеси регулювання земельних відносин та раціоналізації землекористування, а також виступають важливою умовою його сталого розвитку. За умов науково-технічного прогресу стандартизація землепорядкування і землекористування виступає дійсно унікальною сферою екологізації землекористування [5]. Стандартизація генерує в собі наукові, технічні, господарські, економічні, юридичні, естетичні та політичні аспекти. В більшості розвинених країнах світу рівень покращення екологізації землекористування перебувають у тісному взаємозв'язку із широким застосуванням стандартизації.

Ключові аспекти стандартизації в Україні регулюються Законом України "Про стандартизацію" від 05.06.2014 р. № 1315, VII [6]. Мета стандартизації в Україні полягає у забезпеченні безпеки для життя і здоров'я людини, тварин, рослин, а також охорони навколишнього середовища, створення умов для раціонального використання земельних та інших природних ресурсів і відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню. Ключові завдання стан-

дартизації представлені в логічно-змістовній схемі (рис. 1).

За дослідженнями І.П. Студеняка, Ю.М. Ажнюк, І.М. Чучки "стандартизація — це важлива ланка в системі управління рівнем якості продукції — від наукових розробок до експлуатації та утилізації виробів: стандартизація поєднує науку, техніку і виробництво; сприяє забезпеченню єдиної технічної політики в різних галузях народного господарства [7]. Таким чином, стандартизація у сфері землепорядкування та землекористування є важливою складовою інституціоналізації системи землепорядкування.

Так, згідно статей 23 і 24 закону України "Про землеустрій" [8] нормативно-правові акти з питань здійснення землеустрою встановлюють порядок організації, норми і правила виконання робіт із землеустрою, їх склад і зміст. Нормативно-правові акти з питань здійснення землеустрою є обов'язковими до виконання всіма суб'єктами землеустрою. Норми і правила у сфері землеустрою встановлюють комплекс якісних та кількісних показників, параметрів, що регламентують розробку і реалізацію документації із землеустрою з урахуванням екологічних, економічних, соціальних, природно-кліматичних та інших умов.

Одночасно згідно статті 28 Закону України "Про охорону земель" [9] нормування в галузі охорони земель полягають у забезпеченні екологічної та санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом визначення вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів і допустимого антропогенного навантаження та господарського освоєння земель. До нормативних документів в галузі охорони земель належать:

- терміни, поняття класифікації;
- методи, методики і засоби визначення складу та властивостей земель;
- вимоги до збирання, обліку, обробки, збереження, аналізу інформації про якість земель, прогнозування зміни родючості ґрунтів;
- вимоги щодо раціонального використання та охорони земель;
- технічні умови щодо процесів та послуг у сфері охорони земель;
- метрологічні норми, правила, вимоги до організації робіт;
- інші нормативні документи із стандартизації у галузі охорони земель.

Змінами, внесеними згідно із Законом № 124-IX від 20.09.2019 р. термін стандартизації виключено із назви статей та їх змісту. Станом на 2022 р. ці статті звучать [9]: нормування в галузі охорони земель полягають у забезпеченні екологічної та санітарно-

Таблиця 2. Інституційний аналіз стандартизації у сфері землевпорядкування в Україні

№ п/п	Потреби в стандартах, нормах і правилах згідно положень законів	Наявність розроблених і затверджених стандартів, норм і правил
<i>Згідно закону України «Про землеустрій»</i>		
1	Правила розроблення нормативних документів, побудови, викладення, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів	СОУ ДКЗР 00032632-01:2009. Правила розроблення нормативних документів, побудови, викладення, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів
2	Землеустрій. Основні терміни та їх визначення	Відсутній
3	Землеустрій. Система стандартизації та нормування в землеустрої. Основні положення.	Відсутній
4	Землеустрій. Регулювання та управління у сфері землеустрою	Відсутній
5	Землеустрій. Організація і планування землеустрою	Відсутній
6	Землеустрій. Порядок встановлення та зміни меж об'єктів землеустрою	Відсутній
7	Землеустрій. Правила розроблення. Схеми землеустрою щодо обґрунтування використання та охорони земель адміністративних областей	Відсутній
8	Землеустрій. Правила розроблення. Схеми землеустрою щодо обґрунтування використання та охорони земель адміністративних районів	Відсутній
9	Землеустрій. Правила розроблення. Техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць	Відсутній
10	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць (крім населених пунктів)	Відсутній
12	Землеустрій. Проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж населених пунктів (крім великих міст)	Відсутній
13	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж великих міст	Відсутній
14	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду	Відсутній
15	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій іншого природоохоронного призначення	Відсутній
16	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій оздоровчого призначення	Відсутній
17	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій рекреаційного призначення	Відсутній
18	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій історико-культурного призначення	СОУ ДКЗР 00032632-004:2009. Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій історико-культурного призначення (<i>потребує оновлення</i>)
19	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій земель водного фонду	Відсутній
20	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій водоохоронних зон та прибережних смуг	СОУ ДКЗР 00032632-005:2009. Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо створення водоохоронних зон (<i>потребує оновлення</i>)
21	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів	Відсутній
22	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження проектів землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісогосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів;	Відсутній
23	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій	Відсутній
24	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження проектів землеустрою щодо приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій	Відсутній
25	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок (крім великих міст)	Відсутній
26	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок (крім великих міст)	Відсутній
27	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок у великих містах	Відсутній
28	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок у великих містах	Відсутній

Продовження таблиці 2.

№ п/п	Потреби в стандартах, нормах і правилах згідно положень законів	Наявність розроблених і затверджених стандартів, норм і правил
29	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо впорядкування території для містобудівних потреб	Відсутній
30	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження проектів землеустрою щодо впорядкування території для містобудівних потреб	Відсутній
31	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь	Відсутній
32	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь	Відсутній
33	Землеустрій. Правила розроблення. Проекти землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв)	Відсутній
34	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження проектів землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв)	Відсутній
35	Землеустрій. Правила розроблення. Технічна документація із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості)	Відсутній
36	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості)	Відсутній
37	Землеустрій. Правила розроблення. Технічна документація із землеустрою щодо встановлення меж частини земельної ділянки, на яку поширюються права суборенди, сервітуту	Відсутній
38	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж частини земельної ділянки, на яку поширюються права суборенди, сервітуту	Відсутній
39	Землеустрій. Правила розроблення. Технічна документація із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок	Відсутній
40	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження технічної документації із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок	Відсутній
41	Землеустрій. Правила розроблення. Технічна документація із землеустрою щодо інвентаризації земель	Відсутній
42	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель	Відсутній
43	Землеустрій. Правила розроблення. Технічна документація із землеустрою щодо резервування цінних для заповідання територій та об'єктів	Відсутній
44	Землеустрій. Землевпорядний процес. Ініціювання, погодження та затвердження технічної документації із землеустрою щодо резервування цінних для заповідання територій та об'єктів	Відсутній
45	Землеустрій. Землевпорядний процес. Оформлення та подача документації із землеустрою в електронній формі розробником до Державного фонду документації із землеустрою та оцінки земель	Відсутній

гігієнічної безпеки громадян шляхом визначення вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів і допустимого антропогенного навантаження та господарського освоєння земель. У галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів встановлюються такі нормативи:

- гранично допустимого забруднення ґрунтів;
- якісного стану ґрунтів;
- оптимального співвідношення земельних угідь;
- показників деградації земель та ґрунтів.

Таким чином, бачимо, що із Закону України "Про охорону земель" виключено питання стандартизації як вимоги щодо раціонального використання та охорони земель та вимоги до збирання, обліку, обробки, збереження, аналі-

зу інформації про якість земель, прогнозування зміни родючості ґрунтів.

Про ситуацію із станом стандартизації у сфері землевпорядкування, охорони земель та землекористування можна робити висновки, аналізуючи інформацію табл. 2 та 3.

Як показують дані табл. 2 і 3 з часу дії (2003 р.) законів України "Про землеустрій" та "Про охорону земель" стандартизація та нормування у сфері землеустрою і охорони земель по суті не здійснювалися. Відповідно функція державного управління земельними ресурсами і землекористуванням, яка полягає у прийнятті та забезпеченні використання суб'єктами земельних відносин вимог щодо якості земель, родючості ґрунтів і допустимого антропогенного навантаження та господарського освоєння земель, не реалізовувалась.

Таблиця 3. Інституційний аналіз стандартизації у сфері охорони земель в Україні

№ п/п	Потреби в стандартах, нормах і правилах згідно положень законів	Наявність розроблених і затверджених стандартів, норм і правил
<i>Згідно закону України «Про охорону земель»</i>		
1	Охорона земель. Основні терміни та їх визначення	Відсутній
2	Охорона земель. Сільськогосподарські ландшафти. Загальні вимоги	Відсутній
3	Охорона земель. Сільськогосподарські ландшафти. Оцінка процесів деградації	Відсутній
4	Охорона земель. Сільськогосподарські ландшафти. Оцінка процесів опустелювання	Відсутній
5	Охорона ґрунтів. Землі. Класифікація малопритатних угідь для землеробства.	Відсутній
6	Охорона ґрунтів. Рекультивація земель. Загальні вимоги до рекультивації земель та землювання	Відсутній
7	Охорона ґрунтів. Порядок використання техногенно-забруднених земель	Відсутній
8	Охорона ґрунтів. Порядок консервації земель.	Відсутній
9	Охорона ґрунтів. Визначення номенклатури еколого-генетичного статусу ґрунту за кількісними показниками його властивостей.	Відсутній
10	Охорона земель. Нормативи гранично допустимого забруднення ґрунтів.	Відсутній
11	Охорона земель. Нормативи якісного стану ґрунтів	Відсутній
12	Охорона земель. Нормативи оптимального співвідношення земельних угідь	Відсутній
13	Охорона земель. Нормативи показників деградації земель та ґрунтів	Відсутній
14	Охорона земель. Вимоги охорони земель при здійсненні господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення	Відсутній
15	Охорона земель. Основні вимоги до охорони родючості ґрунтів	Відсутній
16	Охорона земель. Вимоги охорони земель при здійсненні меліорації	Відсутній
17	Охорона земель. Вимоги охорони земель при застосуванні пестицидів і агрохімікатів	Відсутній
18	Охорона земель. Вимоги охорони земель при веденні лісового господарства	Відсутній
19	Охорона земель. Вимоги охорони земель при веденні водного господарства	Відсутній
20	Охорона земель. Особливості охорони земель водного фонду, наданих для рибогосподарських цілей	Відсутній
21	Охорона земель. Вимоги охорони земель при спорудженні та експлуатації лінійних інженерних споруд	Відсутній
22	Охорона земель. Вимоги охорони земель і ґрунтів від забруднення небезпечними речовинами	Відсутній
23	Охорона земель. Вимоги охорони земель і ґрунтів від забруднення відходами	Відсутній
24	Охорона земель. Вимоги охорони земель від ерозії та зсувів	Відсутній
25	Охорона земель. Вимоги охорони земель у процесі містобудівної діяльності	Відсутній
26	Охорона земель. Вимоги охорони земель при застосуванні нових технічних засобів і технологій	Відсутній
27	Охорона земель. Порядок охорони земель оздоровчого призначення	Відсутній
28	Охорона земель. Порядок охорони земель рекреаційного призначення	Відсутній
29	Охорона земель. Порядок охорони земель історико-культурного призначення	Відсутній
30	Охорона земель. Порядок охорони земель природно-заповідного призначення	Відсутній
31	Охорона земель. Порядок охорони земель іншого природоохоронного призначення	Відсутній
32	Охорона земель. Методи, методики і засоби визначення складу та властивостей земель	Відсутній
33	Охорона земель. Вимоги до збирання, обліку, обробки, збереження, аналізу інформації про якість земель	Відсутній
34	Охорона земель. Технічні умови щодо процесів та послуг у сфері охорони земель	Відсутній
35	Охорона земель. Нормативи раціонального використання та охорони земель і т.д.	Відсутній

ВИСНОВКИ

На стан незадовільного інституційного забезпечення землевпорядкування в Україні впливає недосконале законодавче забезпечення. Так, оцінка існуючого інституційного забезпечення законодавчо-нормативними актами системи землевпорядкування складає 46% і є незадовільною. Так, стан інституціонального забезпечення формування земельної політики у сфері землевпорядкування можна вважати як недостатньо задовільний, оскільки складає 58%. Стан інституціонального забезпечення організації та регулювання землеустрою можна вважати теж як недостатньо задовільний, оскільки складає 46%. Знач-

но гірша ситуація щодо проведення землеустрою на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні, яке можна вважати як незадовільне і складає відповідно 40% та 38%. В той же час, інституційне середовище реалізації положень закону України "Про землеустрій" в частині розроблення державних і галузевих стандартів, норм і правил характеризується на рівні 7 відсотків, що вказує на практичну їх відсутність.

Література:

1. Третяк А.М. Концепція вдосконалення земельних відносин в Україні// Землевпорядний вісник. — 2006. — № 3. — С. 27—30.

2. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О. Тренд інституціональної теорії розвитку землеустрою та землевпорядкування. // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — № 1. — 2021. — С. 12—18.

3. Третяк А. М., Третяк В. М., Прядка Т. М., Капінос Н. О. Інституціалізація розвитку системи землеустрою та землевпорядкування. Економіка та держава. № 4. 2021. С. 37—42.

4. USAID. United States Agency for International Development Project (USAID). Management evaluation module. Kyiv, Ukraine. 2012.

5. Гунько Л. А. Проблеми нормування вимог до якості документації із землеустрою в Україні / Л. А. Гунько, І. Г. Колганова // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. — 2018. — № 15. — С. 301—307.

6. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 18.03.2022).

7. Студеняк І.П. Ажнюк Ю.М., Чучка І.М. Основи стандартизації та сертифікації товарів і послуг. Опорний конспект. Київ: Кондор, 2007. 152 с., с. 52.

8. Закон України "Про землеустрій". Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>

9. Закон України "Про охорону земель". Електронний ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15/print1476586411943513>. (Дата звернення: 28.01.2021).

References:

1. Tretiak, A.M. (2006), "Concept of improvement of land relations in Ukraine", *Zemlevporiadnyj visnyk*, vol. 3, pp. 27—30.

2. Tretiak A. M., Tretiak V. M., Priadka T. M. and Kapinos N. O. (2021), "The institutional theory trend of land organization and land planning development", *Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel*, vol. 1, pp. 12—18.

3. Tretiak, A., Tretiak, V., Priadka, T. and Kapinos, N. (2021), "Institutionalization of land organization and land planning development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 37—42.

4. USAID (2012), Management evaluation module, United States Agency for International Development Project (USAID), Kyiv, Ukraine.

5. Hun'ko, L. A. and Kolhanova, I. H. (2018), "Problems of standardizing requirements for the quality of land management documentation in Ukraine", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 15, pp. 301—307.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine "On Standardization", available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

7. Studeniak, I.P. Azhniuk, Yu.M. and Chuchka, I.M. (2007), *Osnovy standartyzatsii ta serityfikatsii tovariv i posluh* [Basics of standardization and certification of goods and services], Kondor, Kyiv, Ukraine.

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Land Management", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (Accessed 25 Aug 2023).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Land Protection", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/962-15/print1476586411943513> (Accessed 25 Aug 2023).

Стаття надійшла до редакції 17.08.2023 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 339.9

О. О. Тимошук,
к. ю. н., докторант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-1000-9721>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.17.57

ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ У СЕРЕДЗЕМНОМОР'І

O. Timoshchuk,
PhD in Law, Doctoral student of the Department of Mathematics and Economics,
Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobysk

FORMATION OF TOURIST CLUSTERS IN THE MEDITERRANEAN

У статті досліджуються сутнісні характеристики, специфічні особливості та функції туристичних кластерів Середземномор'я як перспективних напрямів розвитку сучасної відпочинкової індустрії. Зазначено, що функціонування туристичних кластерів базується на основі визначних історико-культурних і природних місць території, котра формує основний туристичний потік, а інші ресурси Середземноморського регіону дозволяють залучати додаткові потоки відпочиваючих. Підтверджено, що ключовими факторами успіху туристичного кластера є наявність унікальної цінності Середземномор'я, формування його бренду на основі відповідності рівня сервісу та інфраструктури вимогам ключових туристичних потоків. Зазначено, що розвиток туристичного кластера, має перш за все враховувати структуру відпочиваючих, яких необхідно і можливо залучити в Середземноморський регіон. Підкреслено, що сутність туристичного кластера розкривається через його основні функції, а саме: по-перше, економічна функція туристичного кластеру дозволяє притягти до бюджету регіону іноземну валюту; по-друге, розвиток туристичного кластера сприяє розширенню рекреаційного потенціалу регіону та стимулює збереження трудових ресурсів; по-третє, діяльність туристичного кластера дозволяє подорожуючим отримати нову інформацію про регіон, що розвиває їхні інтелектуальні здібності. Підтверджено, що при формуванні туристичних кластерів відбувається найбільша віддача від рекреаційних ресурсів, зростає ефективність національних економік країн Середземноморського басейну.

The article examines the essential characteristics, specific features and functions of tourist clusters of the Mediterranean Sea as promising directions for the development of the modern leisure industry. It is noted that the functioning of tourist clusters is based, first of all, on the basis of significant historical, cultural and natural places of the territory, which forms the main tourist flow, and other resources of the Mediterranean region allow attracting additional flows of vacationers and increasing the duration of their stay. It is shown that a cluster in tourism is concentrated in a certain territory and represents an economic complex of enterprises and organizations, the participants of which are united in a single chain of creation of an integrated tourist product. It has been confirmed that the key success factors of the tourist cluster are the presence of the unique value of the Mediterranean, the formation of its brand based on the compliance of the level of service and infrastructure with the requirements of key tourist flows, the use of all available resources and the use of additional services to increase the time a tourist stays in the region. It is noted that the development of the tourist cluster should first of all take into account the type of tourist flows that it is necessary and possible to attract to the Mediterranean region. It is emphasized that the essence of the tourist cluster is revealed through its main functions, namely, firstly, the economic function of the tourist cluster allows to attract foreign currency to the budget of the region and increase tax revenues. Secondly, the development of the tourist cluster contributes to the expansion of the recreational potential of the region, which, in turn, stimulates the preservation of labor resources and thereby implements a social function. Thirdly, the activity of the tourist cluster allows you to combine recreation with tourists receiving new

information that develops intellectual abilities, thereby fulfilling a humanitarian function. It has been confirmed that the formation of tourist clusters produces the greatest returns from recreational resources, and the efficiency of national economies increases. countries of the Mediterranean basin.

Ключові слова: туризм, туристичний кластер, туристичні потоки, середземноморський регіон, функції туристичного кластера, синергетичний ефект.

Key words: tourism, tourist cluster, tourist flows, Mediterranean region, tourist cluster functions, synergistic effect.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Туристичні кластери — це достатньо перспективний напрямок розвитку сучасної відпочинкової індустрії, оскільки їх створення сприяє значній активізації розвитку країн Середземномор'я, таких привабливих для потоків туристів, які розвивають економіку регіону за рахунок витрачених коштів на території кластера, сприяє залученню інвестицій, завдяки яким відбувається розвиток інфраструктури, створює додаткові робочі місця та розширює можливості розвитку нових форм туристичного бізнесу. Туристські ресурси виступають ядром, навколо якого формуються туристичні кластери [6, с. 15], тому, що саме вони є тим спонукальним мотивом, який викликає у населення бажання до розширення туристичних поїздок, і тому саме їм належить провідна роль у формуванні туристичних кластерів. Набір привабливих природних туристичних ресурсів знижує витрати на створення кластерів, тоді як створення штучних атрактів вимагає залучення більших капіталовкладень. Туристичні ресурси володіють специфікацією, яку необхідно враховувати при аналізі кластера, оскільки вони домінують при визначенні особливостей кластера та є його складовими елементами. Саме унікальність туристичних ресурсів і місцеві традиції впливають на вибір профілю туристичного кластеру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням напрямків формування туристичних кластерів у Середземноморському регіоні займаються відомі зарубіжні науковці — К. Глипти [7], М. Гомес-Вега [8], С. Домі [6], Х. Дочай [6], А. Ерреро-Пріето [8], Е. Кадіу [6], Н. Калогерас [7], М. Крамер [10], В. Лопес В. [8], А. Мандіч [9], А. Петрич [9], С. Півчевич [9], М. Портер [10], Д. Скурас [7], І. Спіланіс [7], А. Терополларі [6].

Українські науковці також вивчають особливості кластеризації туристичних послуг країн

Середземноморського басейну — О. Альбещенко [1], С. Боровик, С. Бабушко [2], М. Бігус [3], В. Герасименко, Я. Гончаренко, І. Давиденко [5], С. Коляденко [4], Л. Матвийчук, О. Михайлюк [5], О. Назаренко, Н. Нечаєва, В. Павлоцький, С. Сидорук, А. Стеба, О. Шикіна, С. Ярьоменко та інші.

Оскільки туристичні кластери функціонують на певній географічно обмеженій території, а дії учасників зосереджені на створенні інтегрованого туристичного продукту, тому існує необхідність дослідити перспективи розширення їхніх масштабів та міжнародної конкурентоспроможності у Середземноморському регіоні

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз сутнісних характеристик, змістовної наповненості, специфічних особливостей та функцій туристичних кластерів Середземномор'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Феномен кластерів чи мережових форм ведення бізнесу досліджується лише в останні десятиліття у зв'язку з виходом робіт М. Портера, у яких кластеризація оцінюється як домінантна концепція регіонального розвитку. Концепція кластера є новий спосіб бачення національної економіки, регіональної та місцевої економіки, а також вказує на нові ролі компаній, урядів та інших організацій, які прагнуть підвищення конкурентоспроможності [10, с. 85]. Кластер — це група географічно сусідніх взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій певної сфери, що характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють одна одну. За умов глобалізації кластери є ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності не тільки на рівні підприємств, галузей, регіонів, але й держав загалом. До цього часу, за оцінкою експертів, кластеризацією охоплено близько 50% економік провідних країн світу, наприклад, в ЄС нара-

ховується вище 2 тис. кластерів, у яких зайнято 38% трудових ресурсів [12, с. 47].

Індустрія туризму Середземноморського регіону має ряд специфічних особливостей, що надають актуальність кластерному підходу в розвитку сфери відпочинку та подорожей: ширина та глибина міжкраїнових зв'язків, фрагментарна структура, переважаючі форми малого та середнього бізнесу, нематеріальний характер туристичного продукту. Закордонний досвід функціонування туристичних кластерів підтверджує, що вони базуються, першою чергою, на основі визначних історико-культурних і природних місць території, що формує основний туристичний потік, а інші ресурси регіону дозволяють залучати додаткових подорожуючих і збільшувати тривалість їх перебування [6, с. 40]. Специфікою туристичних макрорегіонів є роль держави в організації та функціонуванні туристичних кластерів. В економіці розвинутих країн туристичні послуги є одним із найважливіших інструментів зростання ВВП. Кластер у туризмі — це зосереджений на території туристичного пункту господарський комплекс підприємств та організацій, учасники якого об'єднані в єдиний ланцюг створення інтегрованого туристичного продукту; мають структуру управління та механізм координації та регулювання господарської діяльності; співпрацювати в спільних інтересах залучення туристів та підвищення міжнародної конкурентоспроможності відпочинкових напрямків [11, с. 3].

Цілком очевидно, що весь середземноморський регіон не може конкурувати з іншими напрямками. Вірніше, субрегіони у Середземномор'ї, що представляють кластери країн зі схожими характеристиками та пропозицією специфічних типових видів відпочинку (наприклад, Кіпр/Греція/Туреччина; Алжир/Марокко/Туніс; Єгипет/Ізраїль/Ліван) можуть конкурувати з іншими напрямками за межами Середземномор'я. В ідеалі, наприклад, на території Ізраїлю, Палестини, Сирії, Єгипту, Іраку повинен існувати міждержавний кластер, основною діяльністю якого була б організація паломницького, релігійного та пізнавального туризму. Потужні туристські регіональні кластери сформувалися на узбережжі Середземного, Адріатичного, Іонічного, Тірренського, Егейського, Лігурійського морів [7, с. 15].

Ключовими факторами успіху туристичного кластера, на думку фахівців, є наявність унікальної цінності макрорегіону, формування його бренду [4, с. 20] на основі відповідності рівня сервісу та інфраструктури вимогам ключових туристичних потоків, використання усіх

наявних ресурсів і надання додаткових послуг для збільшення часу перебування туриста у регіоні. Розвиток туристичного кластера має, перш за все, враховувати структуру відпочиваючих, яких необхідно і можливо залучити у Середземноморський регіон. Так, для внутрішнього туристичного сервісу пріоритет віддається ціні та розвитку транспортної системи; для ділового туризму навпаки, принциповим є сервіс-розміщення та рівень комфорту; для в'їзного туризму важливі сервіс, трансфер і ціна, наявність якірних туристичних елементів. За рахунок останніх необхідно привернути увагу до інших туристичних об'єктів і маршрутів; розвивати інші види туризму (сільський, активний, тощо). Зміщення акценту з культурно-пізнавального туризму на активний, дозволить залучити клієнтів з більш високим рівнем доходів [1, с. 18].

У світові туристичній індустрії виокремлюють різні географічні структурні схеми туристських кластерів. Так основокластерні організації туризму в Туреччині, Італії, Греції та інших країнах Середземномор'я мають різну структуру — "стрічковий", "зірковий" або "розсереджений" каркас, котрий багато в чому залежить від стану транспортної інфраструктури, специфіки туристських ресурсів, наявності в кластері рівнозначних міст (курортів), історичних та географічних умов розвитку регіону (країни). Існує кілька факторів, які сприяють формуванню міждержавних туристичних кластерів Середземноморського регіону [9, с. 7]:

- територіальна близькість туристських кластерів різних країн;
- відсутність адміністративних та візових бар'єрів;
- налагоджені міжнародні відносини між країнами;
- близьке мовне середовище, спільність історії розвитку;
- загальна транспортна інфраструктура, що об'єднує водні системи;
- належний стан фінансового, економічного, політичного, природного середовища та систем безпеки.

Водночас, додатково до представлених вище факторів діяльності туристичних кластерів, необхідно враховувати наступні показники: динаміку та структуру туристичного потоку; середню кількість днів перебування туриста на території; доходи, одержувані підприємствами туристичної сфери на одного туриста; кількість працівників, зайнятих у туристичній сфері, повторне відвідування кластера та поява нових атракцій у кластері. Важливо,

що аналіз туристичного кластера і розрахунок представлених вище показників повинні будуватися за певним алгоритмом [3, с. 50].

Оскільки кластер за визначенням — це група географічно взаємодіючих компаній та організацій, він повинен мати територіальну прив'язку. Отже, кластер має географічні кордони. Межі туристичного кластера можна визначити в результаті аналізу сукупності туристичних маршрутів. Географічний каркас туристичних кластерів країн Середземноморського регіону формують транспортні комунікації (дорожня мережа, річкові та морські комунікації), які поєднують між собою "опорні пункти" кластера в межах його кордонів. "Опорні пункти" — це населені пункти, що становлять інтерес для організації туристичної діяльності та мають необхідну для цього інфраструктуру, підприємства та об'єкти [8, с. 11].

Окрім "опорних пунктів", туристський кластер може мати "центри туристських потоків" — великі населені пункти, через які до кластера прибувають туристи з інших регіонів та країн. Як правило, такі центри є не тільки пунктами прибуття та вибуття туристів, відправною точкою всіх маршрутів, але й самі мають потужні туристичні ресурси. Основні характеристики кластера (структура, географічні межі, тип географічного каркасу) можуть бути використані в ході ідентифікації кластера та проведення аналізу його стану (виявлення конкурентних переваг та проблем, негативних факторів, що перешкоджають розвитку кластера; аналіз поточного становища кластера в порівнянні з попереднім періодом або з кластерами-конкурентами).

Можна сформулювати наступні принципи, необхідних функціонування туристичного кластера [2, с. 34]:

- необхідно забезпечити для усіх суб'єктів діяльності належний рівень взаєморозуміння та готовності до співпраці;

- принципи рівноправності та паритету між усіма учасниками процесу;

- конструктивний діалог, спрямований отримання конкретних результатів;

- принципи добровільності у плані вибору рівнів та форми спільної роботи;

- суб'єкти кластера якнайповніше інформують один одного в процесі спільної діяльності;

- кожен учасник процесу виконує всі взяті він зобов'язання, визначені укладеним договором.

Сутність туристичного кластера розкривається через його основні функції [5, с. 112].

По-перше, туристичний кластер дозволяє притягти до бюджету регіону іноземної валюти, збільшити податкові надходження. Кластер дозволяє підвищити продуктивність праці та впровадити інновації, розвинути місцеву інфраструктуру та збільшити кількість робочих місць. Діяльність туристичного кластеру створює стимул для збільшення масштабу діяльності підприємств, пов'язаних із виготовленням різного роду продукції, зокрема сувенірної. Туристичний кластер стимулює природоохоронну діяльність, а також сприяє збереженню історико-культурної спадщини.

По-друге, розвиток туристичного кластера сприяє розвитку рекреаційного потенціалу регіону, що, своєю чергою, стимулює збереження людського потенціалу та трудових ресурсів і реалізує таким чином соціальну функцію. Діяльність туристичного кластера можна назвати безпечною у плані екології, вона стимулює раціональне використання людського дозвілля, сприяє міжрегіональному співробітництву.

По-третє, діяльність туристичного кластера дозволяє поєднати відпочинок з отриманням туристами нової інформації, що збагачує їх життєві уявлення та розвиває інтелектуальні здібності. Це інформація про історію та культуру, традиції, побут інших народів. Туризм дозволяє певною мірою виховувати молоде покоління, передаючи представникам традиційні цінності, виконуючи при цьому гуманітарну функцію.

У середземноморському регіоні успішно функціонують розташувалися національні туристичні кластери [9, с. 16]:

- Іспанії (Коста-Брава, Коста-дель-Маресме, Коста-дель-Гарраф, Коста-Дорада, Коста-Бланка, Костадель-Соль, Коста-де-ла-Луз, Канарські острови, Балеарські острови);

- Франції (Блакитний берег — Ніцца, Канни, Ментона, Антіб, Грас, Сен-Тропе, Вільфранш-Сюр-Мер, Жуан-ле-Пен, Гольф-Жуан, Сен-Рафаель, Вільнев-Лобе);

- Італії (Лігурія, Палермо, Трапані, Наполі, Женова, Венеція, Форте де Марміл, Сорренто, Мінорі, Мессіна, Песаро і т.д.);

- Греції (Гліфада і Вульгмені, о. Корфу, о. Крит, Лутракі, о. Міконос, Паралія Катерині, о. Родос, п-в Халкідікі, о. Евія, п-в Пелопонес);

- Хорватії (Ровінь, Дубровник, Спліт, Істрія, Нікола, Опатія, Пореч, Кварнерські острови, о. Брач);

- Туреччини (Аланія, Анталія, Белек, Батман, Бодрум, Ван, Гюмюльдур, Газіантеп, Даламан, Діярбакир, Інджекум, Сіде, Ерзурум,

Ізмір, Кемер, Кушадаси, Малатья, Мармаріс, Трабзон, Фетхіс, Чешме);

— Єгипту (Хургада, Абурамад, Ель-Ерк-Ель-Сагір, Верк, Махмудат, Абу-Нухас, Онгош, Ум-Гаммар, Шабрур-ум-Гаммар, Карлос-Ріф, Гіфтун);

— Тунісу (Сус, Хаммамет, Монастир, Мах-дія, острів Джерба, Табарка, Порт Ель-Кантауї, Кайруан, Сканес, Габес, острови Сіді-Фредж, Шаргі та Гарбі).

Досвід країн Середземномор'я, підтверджує, що туристичні кластери підвищують ефективність економіки і таким чином впливають на добробут регіону. При формуванні кластерів відбувається найбільша віддача від рекреаційних ресурсів, якими володіє країна або регіон. У багатьох розвинених країнах туристичні кластери вже стали приватною формою бізнес-груп. Горизонтальна і вертикальна інтеграція підприємств і організацій різних галузей, що входять в кластер, дозволяє ефективно використовувати внутрішні ресурси, що має принципове значення для розвитку кластерів. При цьому на розвиток кластерів впливають процеси глобалізації та регіоналізації, що проходять у світовій економіці. Метою формування туристичного кластера є оптимізація такого явища як економічна стійкість регіону [7, с. 12]. Синергетичний ефект, створюваний кластеризацією, дозволяє з великим успіхом розвивати інфраструктуру, збільшувати ефективність діяльності суб'єктів, що входять до кластера. Кластеризація стимулює інноваційну діяльність, дозволяє розвивати нові напрями у туристичному бізнесі.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, процес кластероутворення у Середземноморському регіоні сприяє вирішенню цілого ряду проблем і завдань, зокрема, раціонально використовувати наявний природний потенціал регіону, розвивати внутрішній та в'їзний туризм, створити ефективний та конкурентоспроможний регіональний туристичний комплекс, продемонструвати історико-культурну спадщину регіону, сформувати систему державного регулювання туризму, підтримувати середнє та мале підприємництво, що функціонує у туристичній сфері. Окрім того, створення туристичного кластера дозволяє розробити єдину маркетингову стратегію щодо просування туристичного продукту, створити туристичний імідж регіону, залучити позабюджетні джерела, спрямовані на будівництво нових туристичних об'єктів та реконструкцію старих.

Водночас, забезпечується необхідна у розвиненому туристичному регіоні система підготовки та перепідготовки кадрів, формуються інвестиційні майданчики, діяльність яких спрямована на реалізацію механізмів розвитку малого та середнього бізнесу та приватного та державного партнерства.

Утворення туристичного кластера, який характеризується гнучкістю та адаптивністю до навколишнього середовища, дозволяє Середземноморським країнам послідовно поглиблювати спеціалізацію, зосередитися на нових та найбільш витончених видах діяльності. Така економіка швидко освоює унікальні, єдині у своєму роді виробничі компетенції та набуває унікальних порівняльних переваг, що підвищує інвестиційну привабливість. У результаті території, де з'являються кластери, стають більш привабливими для інвесторів, що допомагає їм інтегруватися у глобальні мережі та вписатися в ситуацію глобальної конкуренції.

Література:

1. Альбещенко О. С. Світовий досвід державного регулювання та управління розвитком туристично-готельного підприємництва на прикладі країн Європи та США. *Modern Economics*, № 38. (2023). С. 16—21.
2. Бабушко С.Р. Туризм і гостинність: досвід і сучасні реалії: колективна монографія. Київ: Вид-во ФОП Гуляєва В.М., 2021. — 244 с.
3. Бігус М. М. Кластеризація як перспектива розвитку міжнародного туризму та активізатор економіки в Україні. *Науковий вісник НАТУ України. Серія економічна*. — 2017. — Вип. 27 (2). С. 48—52.
4. Коляденко С. В. Формування іміджу регіону в умовах розвитку туристичних кластерів. *Економіка і організація управління*. № 3 (31). 2018. С. 16—23.
5. Концептуальні підходи до організації та діяльності туристичних кластерів: монографія / За заг. ред. І.В. Давиденко і О.Л. Михайлюк — К.: ФОП Гуляєва В.М., 2020. — 497 с.
6. Docaj, X., Domi, S., Teropollari, A., Kadiu, E. *Tourism Clusters, Characteristics, Principles and Developing Theory*. *European Journal of Marketing and Economics*. 2018. Volume 1, Issue 3, pp. 39—43.
7. Glyptou K., Kalogeras N., Skuras D., Spilanis I. *Clustering Sustainable Destinations: Empirical Evidence from Selected Mediterranean Countries*. *Sustainability*, 2022, № 14, pp. 1—21.
8. Gomez-Vega M., Herrero-Prieto L. Lopez V. *Clustering and country destination performance at a global scale: Determining factors*

of tourism competitiveness. *Tourism Economics*, 2021, pp. 1–21.

9. Pivcevic Smiljana & Petric Lidija & Mandic, Ante. 2020. "Sustainability of Tourism Development in the Mediterranean-Interregional Similarities and Differences," *Sustainability*, MDPI, 2020, vol. 12 (18), pp. 1–17.

10. Porter, Micheal E. and Kramer, Mark R. (2006). "Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility", *Harvard Business Review*, 2006, pp. 78–92.

11. UNWTO/ World Tourism Barometer, Madrid, Spain. 2023. 9 p.

12. World Travel & Tourism Council (2023). *Travel & Tourism Economic Impact*. London: World Travel & Tourism Council. 417 p.

References:

1. Albeshchenko, O. S. (2023), "World experience of state regulation and management of the development of tourism and hotel entrepreneurship on the example of European countries and the USA", *Modern Economics*, vol. 38, pp. 16–21.

2. Babushko S.R. (2021), *Turyzm i hostynnist: dosvid i suchasni realii* [Tourism and hospitality: experience and modern realities], FOP Gulyaev V.M., Kyiv, Ukraine.

3. Bigus, M. M. (2017), "Clustering as a prospect for the development of international tourism and an activator of the economy in Ukraine", *Scientific Bulletin of National Technical University of Ukraine. The series is economical*, vol. 27, pp. 48–52.

4. Kolyadenko, S. V. (2018), "Formation of the image of the region in the conditions of the development of tourist clusters", *Economics and management organization*, vol. 3, pp. 16–23.

5. Davydenko, I.V. and Mykhailiuk, O.L. (2020), *Kontseptualni pidkhody do orhanizatsii ta diialnosti turystychnykh klasteriv* [Conceptual approaches to the organization and activity of tourist clusters], FOP Gulyaev V.M., Kyiv, Ukraine.

6. Docaj, X. Domi, S. Teropollari, A. and Kadiu, E. (2018), "Tourism Clusters, Characteristics, Principles and Developing Theory", *European Journal of Marketing and Economics*, vol. 1, pp. 39–43.

7. Glyptou, K. Kalogeras, N. Skuras, D. and Spilanis, I. (2022), "Clustering Sustainable Destinations: Empirical Evidence from Selected Mediterranean Countries", *Sustainability*, vol. 14, pp. 1–21.

8. Gomez-Vega, M. Herrero-Prieto, L. and Lopez, V. (2021), "Clustering and country destination performance at a global scale: Determining

factors of tourism competitiveness", *Tourism Economics*, vol. 1, pp. 1–21.

9. Pivcevic, S. Petric, L. and Mandic, A. (2020), "Sustainability of Tourism Development in the Mediterranean-Interregional Similarities and Differences", *Sustainability*, MDPI, vol. 12, pp. 1–17.

10. Porter, M. and Kramer, M. (2006), "Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility", *Harvard Business Review*, pp. 78–92.

11. UNWTO. (2023), *World Tourism Barometer*, Madrid, Spain.

12. WTTC. (2023), *Travel & Tourism Economic Impact*, London, UK.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2023 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

УДК 338.43:339.562(477)

Н. А. Шевчук,

к. т. н., доцент, факультет менеджменту та маркетингу, кафедра економіки і підприємництва, Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0355-9793>

Д. Е. Корнєєв,

магістр групи УЕ-321мп, факультет менеджменту та маркетингу, кафедра економіки і підприємництва, Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6778-7579>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.17.63

АНАЛІЗ РИНКУ ЧАЮ В УКРАЇНІ

N. Shevchuk,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, National Technical University of Ukraine

"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

D. Korniev,

Master's student, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

TEA MARKET ANALYSIS IN UKRAINE

У статті проаналізовано показники імпорту та експорту чаю на українському ринку. Визначено основні країни-імпортери та експортери з їх обсягами протягом періоду 2019—2022 рр. Ідентифіковано зміни в темпі імпорту та експорту, зокрема у період початку повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації. Наведено перелік основних компаній та торгових марок, які представляють ринок чаю в Україні. Графічно представлено структуру пропозицій видів чаю торговельними мережами Auchan, MegaMarket та Novus та візуалізовано цінові категорії продукції. Визначено структуру пропозицій чаю за країною-виробником аналізованими торговельними мережами. Окреслено основні сучасні виклики для індустрії (демографічні зміни, ресурсні обмеження, зміни клімату, конкуренція за землю, наявність робочої сили та засобів механізації) та тенденції українського ринку чаю.

The article analyzes the indicators of import and export of tea on the Ukrainian market. The main importing and exporting countries and their volumes during the period 2019—2022 were identified. Changes in the rate of import and export were identified, in particular during the period of the beginning of the full-scale military invasion of the Russian Federation. According to the State Customs Service of Ukraine, the main importing countries over the past four years were Sri Lanka, China, the United Arab Emirates, Kenya, India and Vietnam. With the beginning of intense hostilities on February 24, 2022, some large operators of the Ukrainian tea market stopped working. Therefore, tea imports will decrease by more than 85% in 2022. The export of tea from Ukraine is much smaller than the import, since most of the products are consumed in the domestic market. The main exporting countries are Moldova, Belarus, Poland, Russia and the USA. A list of the main companies and brands representing the tea market in Ukraine is provided. The structure of offers of types of tea by Auchan, MegaMarket and Novus retail chains is graphically presented, and the price categories of products are visualized. According to hypermarket data, as of July 2023, on average, 53% of the product offers of retail chains are black tea, about 22% — green tea, 14% — herbal teas, 6% — fruit and berry teas, 4% — others. On average, a third of consumers choose loose tea, and the rest — in bags. The structure of tea offers by country-producer was determined by the analyzed trade networks. Among the main trends in the tea market are the following: pressure on agricultural land will inevitably increase, and tea will have to compete with other, more basic crops; in a world of limited resources and rapid population growth, tea may be increasingly displaced; the increasing popularity of tea in the domestic market of producing countries means that exports are likely to decline, so any supply shortfall will be exacerbated for countries that rely on imports to meet their own tea demand. However, the exit from the Ukrainian market of the products of the leaders in the past weakens the barriers to the entry of new players, and the factors of the predominance of demand for

the products of domestic producers and the growing popularity of tea products that do not contain imported raw materials can be used by product manufacturers to build a new strategy for increasing the efficiency of their activities, which is also a goal for further research.

Ключові слова: ринок чаю, експорт, імпорт, пропозиція, цінові категорії.
Key words: tea market, export, import, offer, price categories.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах економічної нестабільності питання визначення перешкод і можливостей для малих та середніх підприємств стає дуже важливим. Активна ринкова трансформація, яка прискорюється в Україні, змінює всю систему відносин між державою та бізнесом, між бізнесом та споживачами його продукції. В даний час економічні дослідження, аналіз ринку необхідні для узагальнення інформації для вибору найбільш ефективних управлінських рішень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Для аналізу ринку чаю в глобальному вимірі були використані дані Forum for the Future [12] та іноземних дослідників [13]. Дослідження вітчизняного ринку чаю проводилось на основі даних Державної митної служби України [3] та Державної служби статистики України. Окрім того, польове дослідження пропозицій та ціни продукції здійснювалось згідно з даними торговельних мереж Auchan [6], МегаМаркет [7] та Novus [8].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є вивчення та аналіз поточного стану ринку чаю в Україні, а також визначення основних тенденцій та перспектив його розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історія споживання настою із чайного листа зародилася на території древнього Китаю та Індії. Хоча рослина потребує специфічних природно-кліматичних умов, які є доступними лише в тропічному і субтропічному кліматі, що спричиняє географічне обмеження виробництва чаю, цей напій став одним із найпопулярніших та найуживаніших у світі завдяки своїм характеристикам: смаку, аромату, корисним властивостям. Як зазначає А. М. Водовозов, кожна зі складових частин чаю несуть користь

здоров'ю, наприклад, дубильні речовини, які складають 15—30% чаю, перешкоджають розвитку ракових клітин та знижують артеріальний тиск, а ефірні олії сприяють боротьбі з бактеріями та зупиняють запальні процеси [1, ст. 53]. Так чай знайшов своє місце і в культурі харчування українців, що підтверджується присутністю цього напою в споживчому кошику. Вважається, що для працездатного українця річна норма споживання чаю — 0,4 кг [2, ст. 195].

Ринок чаю в Україні є повністю імпортозалежним, що характеризується рядом негативних факторів: неврожаї чи пожежі в країнах-виробниках спричиняють скорочення світових запасів чаю, що в сукупності зі збільшенням попиту в країнах Близького та Середнього Сходу впливає на ціноутворення на світовому чайному ринку. Згідно з даними Державної митної служби України, основними країнами-імпортерами за останні чотири досліджувані роки були Шрі-Ланка, Китай, Об'єднані Арабські Емірати, Кенія, Індія та В'єтнам (рис. 1). До 2022 року обсяг імпорту чаю у грошовому вимірі (для аналізу було обрано позицію УКТ ЗЕД 0902 — чай, ароматизований чи неароматизований) з Шрі-Ланки сягав понад 20 млн дол. США, що становило близько 40% загальної вартості імпорту даної позиції, решта країн — від 4 до 8 млн дол. США, а В'єтнам — близько 3 млн дол. США.

Спалах пандемії COVID-19 у 2020 році сильно вплинув на український ринок чаю. Бажання захиститися від хвороб спонукало все більше споживачів переходити на здоровий спосіб життя та харчування, вживаючи продукцію українського ринку чаю. Це підтверджує статистика Державної митної служби України, згідно з якою відбулось зростання імпорту товару за період 2019/2020 рр. на 5,5% (табл. 1). Зокрема, очікується, що така тенденція споживання призведе до зростання популярності трав'яних і фруктових чаїв, а також збільшення продажів нішевих сортів, таких як матча та гречаний чай.

Однак багато прогнозів щодо розвитку українського ринку чаю у 2022 році значною мірою не виправдалися. Основна форс-мажор-

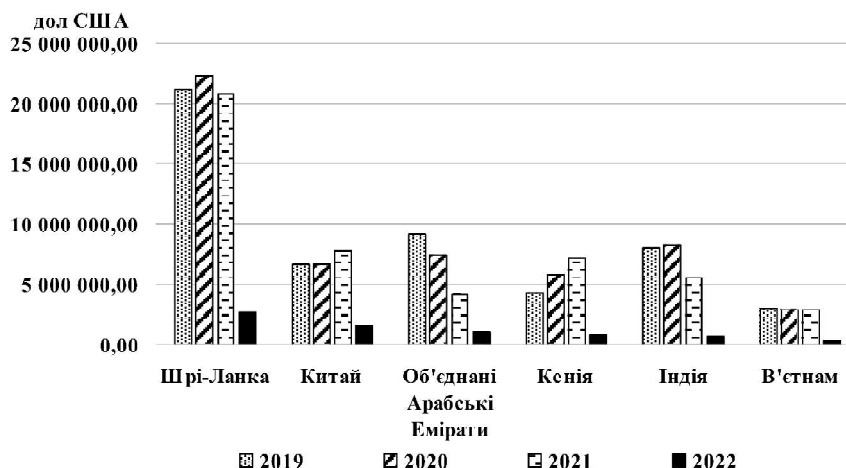

Рис. 1. Динаміка обсягу імпорту чаю основними країнами-імпортерами (2019–2022 рр.)

Джерело: побудовано автором на основі [3].

на ситуація — повномасштабне військове вторгнення Росії. З початком інтенсивних бойових дій 24 лютого 2022 року деякі великі оператори українського ринку чаю припинили роботу. Так, імпорт чаю у 2022 році скоротився на понад 85%. До прикладу, компанія "Ахмад Ті", яка мала частку ринку в 12,8%, була змушена зупинити свої заводи в Харківській області. Продукція бренду повернулася на полиці українських магазинів лише влітку цього року.

Наразі вітчизняний ринок чаю представлений такими компаніями та торговими марками, як АТ "Мономах" (бренди "LOVARE", "Три слона", "MONOMAX", "Чайні шедеври"), ТОВ "Компанія Май Україна" (бренд "Curtis"), ТОВ "Кордекс" (бренди "Akbar", "RITZ BARTON"), ТВК "Соломія" (бренди "Batik", "Askold", "Домашній чай"), ТОВ "ЕС ДЖІ ПРОДАКШН"

Таблиця 1. Товарооборот позиції УКТ ЗЕД 0902 (чай, ароматизований чи неароматизований) за період 2017–2022 рр.

Показники	Роки					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Імпорт, тис. дол. США	67 997, 27	57 939, 33	57 330, 73	60 489, 74	56 400, 74	8 212,96
Темп приросту імпорту, %	-	-14,8	-1,1	5,5	-6,8	-85,4
Експорт, тис. дол. США	5 072, 61	4 958, 86	4 963, 22	5 257, 16	6 107, 53	922, 36
Темп приросту експорту, %	-	-2,2	0,1	5,9	16,2	-84,9

Джерело: складено та розраховано автором на основі [3].

(бренди "Grace", "g'tea", "TET", "RealTaste"), ТОВ "Продовольча компанія Екопродукт" (бренди "Карпатський чай", "Бабусин чай", "Екопродукт") та інші. Більшість компаній починали свій шлях з імпорту фасованого чаю та його дистрибуції, але з часом вони, зокрема АТ "Мономах", переорієнтувались на імпорт нерозфасованої сировини, а її переробку та фасування здійснюють на власних виробничих потужностях і реалізують на ринку під особи-

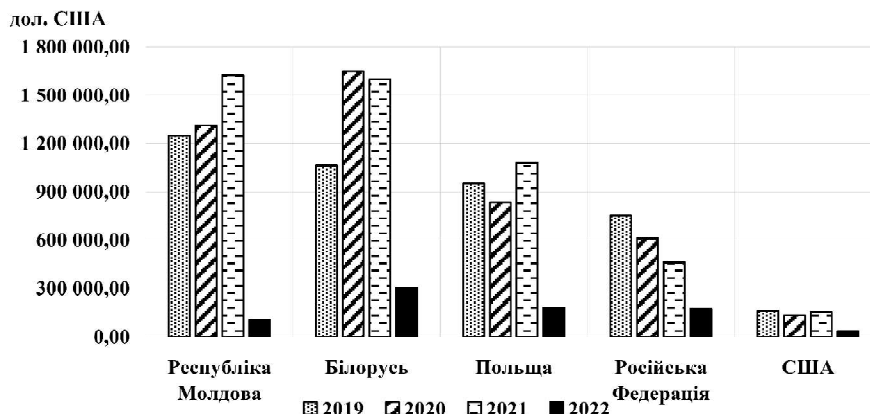

Рис. 2. Динаміка обсягу експорту чаю основним країнам-експортерам (2019–2022 рр.)

Джерело: побудовано автором на основі [3].

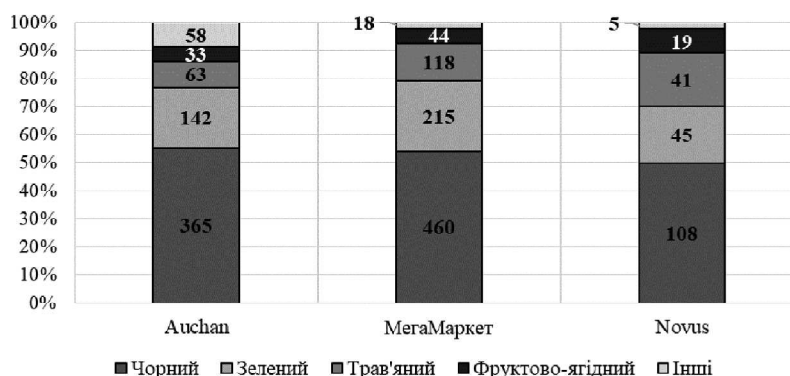

Рис. 3. Структура пропозицій видів чаю торговельними мережами Auchan, MegaMarket та Novus

Джерело: побудовано автором на основі [6, 7, 8].

стими торговими марками [4]. Цілком логічно, що для виробників є більш раціональним рішенням імпортувати чай нерозфасованим, масою нетто більше 10 кг, тому що відповідно до чинного Митного тарифу України ставка мита таких товарів (коди УКТ ЗЕД 0902 20 00 10 (зелений чай) та 0902 40 00 10 (чорний чай)) — 0%, у той час коли ставки для інших товарів групи 0902 (Чай, ароматизований чи неароматизований) сягають 10% [5].

Це дозволило компаніям вийти на новий рівень — експорт чаю. Обсяги експорту значно менші, ніж імпорту, адже більшість продукції споживається внутрішнім ринком. Основними країнами-експортерами виступають Молдова, Білорусь, Польща, Росія та США (рис. 2). Але війна в Україні також обмежила доступ до продажу чаю закордон, що у числовому вираженні становить скорочення експорту за період 2021/2022 рр. на 84,9%, тобто з 6,1 млн дол. США до 922,3 тис. дол. США, хоча за попередній період часу (2018—2021 рр.) спо-

стерігався постійний приріст показника, який підтверджував розвиток вітчизняного ринку чаю (табл. 1).

Подальше дослідження проведемо на основі інформації з сайтів трьох гіпермаркетів: Auchan [6], MegaMarket [7] та Novus [8]. Станом на початок липня торговельна мережа Auchan налічує 661 пропозицію товарів у групі "Чай", MegaMarket — 855, Novus — 218. Аналізовані торгові мережі пропонують різні види чаїв: чорний, зелений, трав'яний, фруктово-ягідний та інші, хоча ми не зовсім погоджуємось із назвою трав'яний та фруктово-ягідний чай, адже в складі таких напоїв відсутнє чайне листя, тому доречніше буде їх називати чайними напоями. На рис. 3 представлено види чаїв-пропозицій на сайтах Auchan, MegaMarket та Novus з кількісним вираженням кожного виду. Як видно з графіка, серед пропозицій товару в торговельних мережах в середньому 53% припадає саме на чорний чай, близько 22% — зелений чай, 14% — трав'яний чайний напій, 6% —

Рис. 4. Цінові категорії пакетованого чаю (25 шт.) торговельними мережами Auchan, MegaMarket та Novus

Джерело: побудовано автором на основі [6, 7, 8].

Рис. 5. Цінові категорії розсипного чаю (100 г) торговельними мережами Auchan, MegaMarket та Novus

Джерело: побудовано автором на основі [6, 7, 8].

фруктово-ягідний чайний напій та 4% — решта.

Згідно із законом ринку Жана Батиста Сея, який стверджує, що попит породжує пропозиції, можемо зробити висновок, що більша половина споживачів віддає перевагу чорному чаю над іншими видами та 22% — зеленому. Що стосується поведінки споживачів ринку чаю, то вважається, що 72% українців лише один раз на місяць купують чай, переваги покупців залишаються стабільними протягом тривалого періоду часу, а серед факторів вибору товару найважливішими є ціна, якість, спосіб фасування та особисті переваги [9].

Проведемо аналіз таких факторів на прикладі торгових мереж. Існує два основних способи фасування чаю: розсипний та у пакетиках. Мережа Auchan пропонує 40,2% товару у розсипному вигляді та 59,8% у пакетиках; МегаМаркет — 37,9% та 62,1% відповідно, Novus — 24,1% та 75,9% відповідно, тобто в середньому третина споживачів обирає розсипний чай, а решта — у пакетиках.

Для репрезентативності результатів проведемо цінову класифікацію чаю окремо за способами фасування. Для пакетованого чаю за зразок обираємо кількість штук в упаковці — 25 (загальною вагою 50 г). Загалом, з інформації на сайтах Auchan, МегаМаркет та Novus, можемо виділити 4 цінові категорії: низька вартість, середня, висока та преміум-клас (рис. 4). До чаю низької вартості віднесено пропозиції до 40 грн, такий чай має найнижчу якість та представлено такими торговими марками як Карпатський чай, Трипільське сонце, Vatik та іншими. До середньої вартості відносяться чаї, що у структурі пропозиції мають найбільшу частку і є найбільш популярними серед споживачів

завдяки своїй характеристиці ціна/якість; ціна чаю в цій категорії варіюється від 40 до 70 грн за пачку (бренди Monomax, Sherlock Secrets, Azercay та інші). Висока вартість чаю визначається ціною 70—100 грн і представлена брендами Hyleys, Akbar, Sun Gardens та іншими, характеризується ексклюзивними пропозиціями від перевірених брендів. Чай преміум-класу продається в ексклюзивних упаковках, акцентуючи на своєму рівні. У цій групі попит покупців найстабільніший. За чай преміум-сегмента (торгові марки Newby, Twinings, Janat) необхідно заплатити від 100 грн і більше.

На рис. 5 представлені цінові категорії розсипного чаю різних брендів (за зразок обрано упаковку 100 г). На основі візуалізованого розподілу товару за показником "ціна" можемо зробити наступні висновки: якщо перераховувати ціну на 1 г чаю, то розсипний вид є дешевшим, що обумовлено скороченням витрат технологічного процесу фасування та пакування товару; в основному бренди чаю у фасованому та розсипному вигляді пересікаються у межах цінових категорій; окремі виробники пропонують широкий асортимент чаю, який знаходиться в межах майже всіх категорій, наприклад, для АТ "Мономах": ТМ "Мономах" — низька вартість, ТМ "Чайні шедеври" — середня вартість, ТМ "Lovare" — висока вартість.

Через зростання цін на продукцію та нестабільні зарплати українські споживачі віддають перевагу чаю середньої цінової категорії. Тому великою популярністю користуються не тільки бренди чорного та зеленого чаю з найнижчими цінами на продукцію, а й трав'яні чаї. Вони недорогі, адже сировина для їх виробництва має вітчизняне походження, а легенди про їхню користь для здоров'я позитивно вплива-

Таблиця 2. Структура пропозицій чаю за країною-виробником торговельними мережами Auchan, MegaMarket та Novus

Країна-виробник	Торгові марки чаю	Частка у структурі пропозиції товару торгових мереж, %		
		Auchan	MegaMarket	Novus
Україна	Lovare, Monomax, Карпатський чай, Qualitea, Три слона, Чайні шедеври, Поліський чай, Sonnet, Tea Moments, Grace!, Sherlock Secrets	76,1	61,8	63,2
Шрі-Ланка	Hyleys, Zylania, Chelton, Dilmah, Basilur, Hillway, Dolce Natura	14,5	16,3	15,7
Великобританія	Akbar, Newby, Twinings, Ty-Phoo	3,3	4,4	1,6
Польща	Loyd, Lipton	1,0	3,9	7,6
Азербайджан	Azercay	2,2	2,4	4,0
Німеччина	Kusmi Tea, Teekanne, Messmer	-	4,2	1,6
Нідерланди	Pickwick	2,4	1,6	0,2

Джерело: побудовано автором на основі [6, 7, 8].

ють на їхній імідж. Окрім того, специфікою ринку чаю в Україні є сезонність: навесні та влітку продажі напою падають і зростають у холодні місяці року.

На прилавках українських магазинів більша частина чайної продукції представлена вітчизняними виробниками. У Auchan частка українських виробників чаю серед всіх пропозицій — 76,1%, MegaMarket — 61,8%, Novus — 63,2%. Решта продукції має походження з Великобританії, Азербайджану, Німеччини, Польщі тощо (табл. 2). До 2021 року найбільш популярними серед споживачів чаю в Україні були торгові марки "Greenfield" із 17,3% від загального обсягу ринку (2021 рік), "Ahmad Tea" — 12,8% та "Tess" — 5,7% [10]. Проте і покупці, і торгові мережі почали відмовлятися від цієї продукції, особливо після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, адже кінцеві бенефіціарні власники, зокрема і мажоритарний бенефіціарний власник корпоративних прав компанії Орімі Україна (ТМ "Greenfield", "TESS", "Принцеса Гіта", "Принцеса Канді", "Принцеса Нурі" та "Принцеса Ява") пов'язані з Росією, що підтверджено Антимонопольним Комітетом України [11].

Оскільки, ринок чаю в Україні є імпортозалежним тенденції його розвитку залежать від глобальних процесів. Як зазначають дослідники організації Forum for the future [12, ст. 10—15], основна мета якої прискорення переходу до сталого майбутнього у співпраці з бізнесом, урядом і громадянським суспільством, сьогодні існує багато викликів для індустрії:

1. Демографічні зміни

Розмір і склад населення планети зазнає глибоких змін, прогнозується, що чисельність

населення світу досягатиме 9,6 мільярдів до 2050 року. За даними Світового банку, у наступні кілька десятиліть чисельність населення "глобального середнього класу" зросте з 440 мільйонів до 1,2 мільярда — з 7,6% населення світу до 16,1%, і дві третини (66%) населення країн, що розвиваються, житиме в міському середовищі — порівняно з близько 45% сьогодні. Зростаюча чисельність населення сприятиме зростанню попиту на продовольство, який, за прогнозами, зросте на 50% до 2030 року. І це, у поєднанні з урбанізацією, чинить тиск на всі наявні сільськогосподарські землі. Чаю все більше доведеться конкурувати з іншими продовольчими культурами, щоб отримати доступ до землі для виробництва.

2. Ресурсні обмеження

Обмеження ресурсів, наявність води, енергії та життєво важливих поживних речовин, таких як фосфор, чинитиме серйозний тиск на чайну промисловість у майбутньому. Очікується, що до 2030 року загальний світовий попит на енергію зросте на 50%. Попит на воду може на 40% перевищувати пропозицію. Переробка чаю також є енергоємною. Зав'ялення, сушіння, сортування та пакування чаю потребують від 4 до 18 кВт-год енергії на кг приготовленого чаю в порівнянні з 6,3 кВт-год, необхідних для виробництва кілограма сталі. Ряд країн-виробників чаю, включаючи Індію та багато країн Африки, стикаються з частими перебоями та ненадійними джерелами електроенергії.

3. Зміни клімату

Чай — дуже ніжна багаторічна рослина, чутлива до перепадів температур і опадів. За останні 60 років в Ассамі, основному регіоні вирощування чаю в Індії, кількість опадів змен-

шилася більш ніж на п'яту частину, а мінімальна температура піднялася на один градус до 19,5°C. Прогнози вказують на те, що на Шрі-Ланці буде тепліший клімат і більш інтенсивні опади з можливістю 10% збільшення тривалості сухого та вологого сезонів на рік на основних площах чайних плантацій¹³, з ймовірними наслідками від посухи та втрати ґрунту. Також очікується, що зміна клімату збільшить кількість шкідників і хвороб, які вражають чайні рослини.

4. Конкуренція за землю

Чай не є основною культурою, і тому постає питання, чи знадобиться земля, на якій вирощують чай, для інших культур у майбутньому. Однак чай має ту перевагу, що його часто вирощують на схилах пагорбів, які зазвичай вважаються непридатними для вирощування інших культур. Але з часом це може змінитися, оскільки мінливий клімат може означати, що чаю доведеться конкурувати з більшою кількістю культур, вирощених на великих висотах. Конкуренція за землю підкреслить важливість підвищення врожайності з гектара. Прагнення підвищити продуктивність і боротися з проблемою зростання шкідників і хвороб через зміну клімату призведе до того, що деякі працівники чайного сектору збільшать попит на пестициди.

5. Наявність робочої сили та засобів механізації

Вирощування та збирання чаю є трудомістким процесом, але молоді люди вирішують покинути чайні плантації та перейти на міську роботу у сфері послуг. Це породжує реальні питання про здатність сектору знайти робочу силу, необхідну для виробництва чаю в майбутньому, і про те, наскільки ця тенденція сприятиме більшій механізації. Механізація збору чаю — це питання в чайній промисловості, яке викликає дискусії. Більшість експертів вважають, що механізація буде ознакою прогресивності. Очевидно, що існує небезпека соціальних та економічних проблем для співробітників і громад, які залучені в цій індустрії.

Зростаюча популярність чаю на внутрішніх ринках також означає, що на експорт може бути менше, тому будь-який дефіцит пропозиції буде посилюватися в тих країнах, які залежать від імпорту, щоб задовольнити величезний попит на чай. Ці та інші фактори напруги впливають на світове ціноутворення для чаю, і для України у тому числі.

Серед позитивних тенденцій внутрішнього ринку чаю слід відзначити переважання попиту на продукцію вітчизняних виробників, вихід

з ринку основних лідерів у минулому (країна виробник — Російська Федерація), що послабило бар'єри для входу нових гравців, зростання популярності чайної продукції, яка не має в складі імпоротної сировини (наприклад, трав'яні та ягідні чаї).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ринок чаю в Україні повністю залежить від імпорту. За даними Держмитслужби України, основними країнами-імпортерами за останні чотири роки були Шрі-Ланка, Китай, Об'єднані Арабські Емірати, Кенія, Індія та В'єтнам. З початком інтенсивних бойових дій 24 лютого 2022 року деякі великі оператори українського ринку чаю припинили роботу. Тому імпорт чаю в 2022 році скоротиться на понад 85%. Експорт чаю з України значно менший за імпорт, оскільки більшість продукції споживається на внутрішньому ринку. Основними країнами-експортерами є Молдова, Білорусь, Польща, Росія та США.

За даними гіпермаркетів "Ашан", "Мега-Маркет" і "Новус" станом на липень 2023 року, в середньому 53% товарних пропозицій торгових мереж займає чорний чай, близько 22% — зелений чай, 14% — трав'яні чаї, 6% — фруктово-ягідні чаї, 4% — інші. В середньому третина споживачів обирає розсипний чай, а решта — у пакетиках. На рис. 5 та рис. 6 представлена візуалізація розподілу чаю за показником "ціна" з прикладами торгових марок.

Серед основних тенденцій ринку чаю спостерігається наступне: тиск на сільськогосподарські угіддя неминуче зростатиме, і чаю доведеться конкурувати з іншими, більш основними культурами; у світі обмежених ресурсів і швидкого зростання населення чай може дедалі більше витіснятися; збільшення популярності чаю на внутрішньому ринку країн-виробників означає, що експорт, швидше за все, скоротиться, тому будь-який дефіцит пропозиції посилиться для країн, які покладаються на імпорт для задоволення власного попиту на чай. Проте, вихід з українського ринку продукції виробників-лідерів у минулому послаблює бар'єри для входу нових гравців, а фактори переважання попиту на продукцію вітчизняних виробників та зростання популярності чайної продукції, яка не має в складі імпоротної сировини, можуть бути використані товаровиробниками для побудови нової стратегії зростання ефективності їх діяльності, що також є метою для подальших досліджень.

Література:

1. Водовозов А. М. Біотехнологічні аспекти виготовлення чаю // Студентський науковий вісник [МНАУ]. Сільськогосподарські науки. 2020. Вип. 1 (14). С. 49—55.
2. Сосноська О. Склад споживчого кошика в Україні. Інноваційний розвиток та безпека підприємств в умовах неоіндустріального суспільства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (27 жовт. 2020 р.) / відп. ред. О. М. Полінкевич, Л. В. Шостак. Електрон. дані. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2020. С. 194—196.
3. Сайт Державної митної служби України. BI — Показники зовнішньої торгівлі України. URL: <https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/> (дата звернення: 29.06.2023 р.).
4. Сайт АТ "Мономах". URL: <https://monomakh.com.ua/> (дата звернення: 29.06.2023 р.).
5. Додаток до Закону України "Про Митний тариф України" від 19 жовтня 2022 року № 2697-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697%D0%B0-20#n2> (дата звернення: 04.07.2023 р.).
6. Сайт Auchan Україна. URL: <https://auchan.ua/> (дата звернення: 04.07.2023 р.).
7. Сайт Мегамаркет. URL: <https://megamarket.ua/> (дата звернення: 04.07.2023 р.).
8. Сайт Novus. URL: <https://novus.online/> (дата звернення: 04.07.2023 р.).
9. Дослідження ринку чаю в Україні. Брендінгове агентство KOLORO. URL: <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/issledovanie-rynka-chaya-v-ukraine.html> (дата звернення: 05.07.2023 р.).
10. Ринок чаю в Україні. Pro-Consulting. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynok-chaya-v-ukraine-pro-consulting> (дата звернення: 06.07.2023 р.).
11. За приховування зв'язків з РФ. АМКУ оштрафував виробника Greenfield на 80 мільйонів. ТОВ "Видавничий Дім "МЕДІА-ДК". URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/amku-oshtarafuvav-virobnika-greenfield-na-80-milyoniv-novini-ukrajini-50292876.html> (дата звернення: 06.07.2023 р.).
12. Forum for the Future. The future of tea: A hero crop for 2030. URL: <https://www.forumforthefuture.org/Handlers/Download.ashx?IDMF=baf01cfe-6fee-43fa-858e-60ce57190e46> (дата звернення: 17.07.2023 р.).
13. Richard Anderson. Tea industry's future depends on corporate collaboration. BBC. URL: <https://www.bbc.com/news/business-26123944> (дата звернення: 17.07.2023 р.).

References:

1. Vodovozov, A. (2020), "Biotechnological aspects of tea production", *Studentskyi naukovyi visnyk*, vol. 1 (14), p. 49—55.
2. Sosnoska, O. (2020), "The composition of the consumer basket in Ukraine", *Innovatsiyni rozvytok ta bezpeka pidpriemstv v umovakh neoindustrialnoho suspilstva: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Innovative development and security of enterprises in the conditions of a neo-industrial society: materials of the International. science and practice conf.]*, VNU im. Lesi Ukrainky, Luts'k, Ukraine, pp. 194—196.
3. Website of the State Customs Service of Ukraine (2023), "BI — Indicators of foreign trade of Ukraine", available at: <https://bi.customs.gov.ua/uk/trade/> (Accessed 29 Jun 2023).
4. JSC Monomakh website (2023), available at: <https://monomakh.com.ua/> (Accessed 29 Jun 2023).
5. Verhovna Rada of Ukraine (2022), Addendum to the Law of Ukraine "About the Customs Tariff of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697%D0%B0-20#n2> (Accessed 07 Jul 2023).
6. Auchan Ukraine website (2023), available at: <https://auchan.ua/> (Accessed 04 Jul 2023).
7. MegaMarket website (2023), available at: <https://megamarket.ua/> (Accessed 04 Jul 2023).
8. Novus website (2023), available at: <https://novus.online/> (Accessed 04 Jul 2023).
9. KOLORO branding agency (2016), "Research of the tea market in Ukraine", available at: <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/issledovanie-rynka-chaya-v-ukraine.html> (Accessed 05 Jul 2023).
10. Pro-Consulting (2023), "Tea market in Ukraine", available at: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynok-chaya-v-ukraine-pro-consulting> (Accessed: 06 Jul 2023).
11. "MEDIA-DK Publishing House" LLC (2022), "For concealing ties with the Russian Federation, AMCU fined the Greenfield manufacturer 80 million", available at: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/amku-oshtarafuvav-virobnika-greenfield-na-80-milyoniv-novini-ukrajini-50292876.html> (Accessed 06 Jul 2023).
12. Forum for the Future (2014), "The future of tea: A hero crop for 2030", available at: <https://www.forumforthefuture.org/Handlers/Download.ashx?IDMF=baf01cfe-6fee-43fa-858e-60ce57190e46> (Accessed 17 Jul 2023).
13. Anderson, R. (2014), "Tea industry's future depends on corporate collaboration", BBC, available at: <https://www.bbc.com/news/business-26123944> (Accessed 17 Jul 2023).

Стаття надійшла до редакції 17.08.2023 р.